

original from which P M has been copied is a different MS from our P L M. For P M sometimes gives a better reading, sometimes it supplies omissions in P L M.

Now the question is—Is the work really by Aśvaghosa? And my answer is in the affirmative. My reasons are as follow—

(i) The last colophon of Saundarananda in both P L M and P M describes Aśvaghosa as Saketaka. Suvarṅga kṣiputra as Vādanta Arya and Acarya—the same colophon in fact that is given in the Tibetan version of Aśvaghosa's Buddhacarita (see Thomas paper on Matrīceta and Maharaja Kamkalekha Ind Ant 1900 September).

(ii) The two works Saundarananda and Buddhacarita supplement each other in giving information about Buddha's life. His departure from the palace and his studies and meditations are given in detail in the Buddhacarita, but very briefly in Saundarananda. The establishment of Kapilavastu as a capital is given in detail in Saundarananda but very briefly in Buddhacarita. Buddhacarita touches only on the conversion of Nanda but it is expanded into a whole poem in Saundarananda.

(iii) The Vedic and the Paurāṇika allusions are almost identical in the two works. The failings of Parāśara are mentioned in B C IV 76 and in S VII 29. Vasiṣṭha's failings are described in B C IV 77 and S VII 28. The failings of Pāṇdu are given in B C IV 79 and in S VII 40. The troubles of Vyasa with a woman of ill fame at Benares are described in B C IV 16 and S VII 30. The failings of Rṣyaśraṅga, Gautam, Viśvāmitra and others are similarly described in both the works. A deep knowledge of Brahminic lore is perceptible in both the works.

(iv) The words तर्षं क्षमन् पुण्यवपुः प्रविष्टं uncommon in classical Sanskrit are common in both these works. The incorrect form of वृष्ट is used in both the works. The

collocation घामादमापानसल प्रयाद and बहुयिप्रियमार्तमापिनर्त are common to both उप + पद in the sense of birth, परि + खय in the sense of spending time, and स्या in the sense of standing still are peculiar to both Instances may be multiplied but I need not increase the bulk of the Preface with them

(v) Peculiarities of style are the same in both Both the works are fine examples of the Vaidarbhiriti and Prasāda-guna (or the perspicuity of style), with this difference, that the style of the Buddhacarita compared to the beautiful style of the Saundarananda appears to be a little ruder This may be owing to the want of good materials on which Cowel worked or perhaps it was the earlier work Deviations from Classical Sanskrit are numerically less in the Saundarananda than in the Buddhacarita The easiness and flow are greater in the Saundarananda and the poetry deeper and more attractive

But for want of art the Saundarananda would have been equal to any of the best poems in Sanskrit I would not venture to brand either the poetry or the language of Saundarananda as artificial The language is popular and the poetry fascinating

To an ordinary critic Kālidāsa's fame rests on similes If so, Asvaghosa certainly excels him Nothing can be simpler than the following —

ता सुन्दरी चेन्न लभेत नन्द
सा वा विषेवेत न त दत्तभू ।
दन्द ध्रुव तद् विकल न शोभे
तान्द्योन्वहीनाविव रान्निघन्द्रौ ॥

Compared to this—

परस्परेण स्पृहणीयशोभ
नचेदिद दन्दमयोजयिष्यत ।

PREFACE

अस्मिन् दृष्टे रूपविधानयत्र
पद्यु प्रजाना वितथोऽभविष्यत् ।

would appear to be stale and insipid

Compare also—

तं गौरवं बुद्धगतं चरुर्धं
भार्यानुरागं पुनराचरुर्धं ।
सोऽनिश्चयान्नापि ययौ न तस्यौ
तरंशरद्वेखिव राजहंस ॥

and

मार्गाचलव्यतिकराकुनितेव सिन्धु ।
शैलाधिराजतनया न ययौ न तस्यौ ॥

In the Buddha carita are to be found all sorts of Buddhist technical terms. But in the Saundarananda the most abstruse ideas of the Buddhist philosophy are expressed in the simplest language and with the help of the most homely metaphors, as an instance —

दीपो यथा निर्बलमभ्युपेतो
नैवावनि गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिश न काश्चिद् विदिशं न काश्चिन्
खेदक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ।
तथा ज्ञातो निर्बलमभ्युपेतो
नैवावनि गच्छति नान्तरिक्षम् ।
दिश न काश्चित् विदिशं न काश्चिन्
खेदक्षयात् केवलमेति शान्तिम् ।

दु खक्षयो नि शरणात्मकोऽयं

त्राणात्मकोऽय प्रथमाय मार्गं XVI 4

जरादयो नैकविधा प्रजाना

सत्या प्रवृत्तौ प्रभवन्त्यनर्था

प्रवात्सु घोरेष्वपि माहतेषु

न ह्यप्रसूतास्तस्वच्छजन्ति । XVI 10

तज्जन्मनो नैकविधस्य सौम्य

लक्षणादयो ज्ञेयव इत्यवेत्य

ताश्चिन्धि दु खाद् यदि निर्म्मसुक्षा

कार्यक्षय कारणसत्तयाद्भि

XVI 25

The turning of the wheel of law is expressed in the following terms —

अथ धर्मचक्रमृतनाभिं घृतिमतिसमाधिनेमिसत् ।

तत्र विनयनिधमारम्भघिर्भगतो हिताय परिषद्यवर्तयत् ॥

III. 11

A summary of the work is given below —

Kapila, belonging to the Gautama gotra, practised austerities like the Gautama Kaksivān. He was second to Dirghatapas and third of Kāvya and Angirāh. His hermitage was on the slopes of the Himavat.

Some Ikṣvāku Princes came to that hermitage, banished by their father at the instigation of their step mother. Kapila became their Upādhyāya, and from the gotra of their Guru they became Gotamas though they were Kautsa before this. The sons of one father may have different gotras from accepting different Gurus, just as Rāma was Gārgya and Vāsubhadra was Gautama. These Ikṣvāku Princes were called Śakyas, because they lived at a spot covered by Śaka trees. One day the Rsi rose to the sky with a pitcher of water and asked them to follow him in their

conveyances and told them to mark the line of water falling from the inexhaustible pitcher. Then he asked them to raise a city on the ground marked out by the water line after his death—which happened in proper time. The Princes became unrestrained and the Rsis left the place for the Himalayas. The Princes in their roamings obtained much hoarded treasure and with that built a splendid city which as it was built at the Vastu or residence of Kapila was named Kapilavastu.

In ancient India several hermitages were converted into cities the most notable of them is Kau amvi from the hermitage Ku^samba. As they never imposed taxes on people against the rule of the Sastras this city soon became rich and populous. But a kingdom without a King is a prey to anarchy. So the Princes raised their eldest brother to the throne.

After some generations Suddhodana became the King of the Sakyas. He was a good King and an ideal man.

Just at this time the gods of the Suddhvāsa heaven were on a tour of inspection on earth with the view to find a family in which Buddha, falling from the Tusita heaven may be born and they selected the Sakya family. The queen Māya saw in a dream that a white elephant with six tusks was entering into her womb. The dream was interpreted very favourably and a short time after Buddha was born. A younger queen gave birth to another boy named Nanda the handsomeness of whose person earned for him the surname Sundara. Between these two sons the King shone like the Madhyadeta between Himavat and Paripatra. Of these Nanda sought for pleasure while Buddha was always grave and serious.

He left Kapilavastu for the purpose of practicing austerities. He first went to Arada the preacher of emancipation and then to Udraka the lover of spiritual peace. But he left them as their ways did not appear to be the

proper ways. Anxious to know what is the highest bliss in this world, he practised severe penances but he left that too, as it was not the proper way. Austerities he thought lead to disease and so he ate rice and determined to know the immortal. He went under a fig tree and began to meditate. He conquered the armies of Mara and obtained the unperishable truth, and in order to preach that truth he went to the city surrounded by Varana and Asā. There he revolved for the first time the wheel of law. Having instructed many people in Gaya, in Kāsi and at Giribraja he went to instruct his own people at Kapilavāstu. The meeting of the father and the son was extremely pathetic but Buddha was not moved at all. He preached and induced many people to enter the monastic order, and those who could not enter the order owing to serious family responsibilities, practised the rules of the order at home. The king, finding that his son was a much greater being fell at his feet and received his instructions.

Though the whole city was under commotion, Nanda lived in his palace, immersed in pleasures in the company of his wife, a famous beauty. The husband and the wife were very fond of each other. One day the wife asked her husband to hold a mirror before her to enable her to paint and decorate her face. She looked at the beard of her husband and began to paint her cheek in imitation of a beard. The husband playfully bedewed the mirror and she was non-plussed. She felt annoyed but was at last appeased, and she finished her painting, when an old maid servant informed the Prince that Buddha came to his house for begging his food, but as no one was there to give him anything he went away. Ashamed at his conduct Nanda left the palace in spite of the protestations of his wife who however extorted a promise from him to come before the paint in her cheek was dry, and went in search of the *Muni*. He found Buddha surrounded by a large concourse of men

and so could not approach him. He waited and waited and very late Nanda prostrated himself before Buddha and urged him to accept his hospitality. But Buddha hinted that he did not require it. He placed his alms-bowl in Nanda's hand, but Nanda was so anxious to return to his wife before the paint was dry that he wished to go back with the bowl in hand. Buddha saw this and spiritually attracted him. But Nanda's mind was bent on home. Buddha asked him to follow him to the Vihara, which Nanda had to do. There Buddha instructed him. But it had no effect. Then Vaideha Muni came to the place, and was ordered by Buddha to initiate Nanda. But Nanda positively refused to renounce the world. Vaideha Muni reported the matter to Buddha who appealed to the good sense of Nanda. "I am your elder brother. I have renounced the world. Many of the Sakyas have done the same, others are leading an ascetic life though at home. All great Rajas renounce the world and why should you not do the same?" Nanda gave a reluctant consent and he was immediately shaved. Nanda wept bitterly, but in vain.

Sundari was greatly affected at the news. Her lamentations take up the whole of the 6th Canto. The next canto is devoted to the sorrows of Nanda who finds no pleasure in a mendicant life and thinks of failings of great Rsis and great kings and at last resolves to fly away from mendicant life as soon as Buddha goes out the next day for begging.

The next canto begins with Maitreya a Bhiksu, asking Nanda how he felt. They go to a retired spot where they argue out the question in full, in two cantos, the 8th and 9th. The 8th condemns the company of females and the 9th is directed against pride in general. Nanda was inexcusable, and so Maitreya reported the affairs to Buddha who sent for Nanda, and finding him unshaken in his

determination took his hand and went up to heaven. They passed like birds through the Himalayan regions, which are described with great power and fancy. Then Buddha saw a she monkey with one eye only, and asked if Nanda's wife was better than that blind creature. Nanda said 'infinitely better.' Then they passed to heaven, where the Apsaras caught the fancy of Nanda, who thought the distance between those and his wife was as great as that between her and the one-eyed monkey. He was anxious to get those, but Buddha told him that they could be had only by the practice of austerities, and Nanda consented to practise them for the sake of heavenly damsels. Buddha standing guarantee for his success.

Nanda got weak and emaciated by his penances. He was austere but his heart was all for the heavenly damsels. Ananda came to him, congratulated him for his change of front and asked him if it was true that he was practising austerities for the sake of Apsaras. Being replied in the affirmative, he began a tirade against the enjoyments of the world and even those in heaven, all of which he declared to be transitory. The tirade had the desired effect. It produced a sense of shame. Nanda forgot his wife for the Apsaras and he now forgot the Apsaras for immortality. He became bold enough to approach Buddha and tell him that he was no longer anxious for the heavenly damsels. Glad to hear this from Nanda, Buddha lectured to him for nearly five cantos and then asked him to meditate on peace and spiritual advancement. At the beginning of the 17th Chapter Nanda retires to a forest for deep meditation. He is successful. He gets to the door of Nirvana. He practises the four meditations, understands the evanescent character of the world, and becomes an Arhat. Grateful for what Buddha had done for him, he comes and takes the feet of the great preacher who orders him not to be satis-

ficd with his own emancipation but to emancipate others also Herein comes the distinctive creed of Mahayana He goes out, sees his wife and relations, but quite a different Nanda With this the book comes to an end, worthy of a great poet and of a great preacher

इत्यहंत परमकारणिकस्य शास्त्र

सूत्रां वक्ष्य चरणौ च सम गृहीत्वा ।

स्वस्य प्रशान्तहृदयो विनिवृत्तकार्य

पार्श्वान्मने प्रतिययौ विमद करौव ॥

भिक्षार्थं समये विवेश च पुर दृष्टीर्जन्त्याक्षिपन् ।

शामलाभसुखासुखादिषु सम स्वस्येन्द्रियो नि स्पृह ।

निर्मोक्षाय चकार तत्र च कथा काले जनायार्थिने ।

नैवोन्मार्गगतान् जनान् परिभवन्नात्मानमुत्कषेयन् ॥

There are two more verses in which the poet explains the object of the poem They are —

इत्येधा श्रुपशान्तये न रतये मोक्षार्थमर्भाक्षति

श्रोतव्या यदृष्यार्थमन्यमनसा काथोपचारात् कृता ।

यन्मोक्षात् कृतमन्यदत्र हि मया तत् काथधर्मात् कृतम्

पातु तिक्रमिवीषध मधुयुतं ह्य कथ स्यादिति ॥

प्रायेणालोक्य लोकं विषयस्तिपरं मोक्षात् प्रतिहत

काथथ्याजेन तत्र कथितमिह मया मोक्षपरमिति ॥

तद् बुद्धा शामिक यत् तदवहितमितो न लजितम्

याश्रुद्यो धातुलेभ्यो निमतमुपकार चामीकरमिति ।

This shows that the poet wrote other works not of a poetical nature This work he wrote काथधर्मात्, other works he wrote मोक्षान् (that is, for liberation, emancipation, philosophy) By this A vaghosa certainly alludes to his philosophical works, many of which are mentioned in Nanyo's Catalogue of the Chinese Tripitaka, and one of which has been translated from Japanese into English

Nagārjuna is the founder of the Mādhyamaka theory of the Mahāyāna school. He is often called the founder of the Mahāyāna itself. This is wrong, for the word Mahāyāna was known before him. Asvaghosa has a book named Mahayanasraddhotpada Śāstra, and even before him there were works of the Mahāyāna school, for instance, the Lañkāvatara Sūtra and the Srimālasūtra are known as Māhayāna Sūtras. So Nagārjuna was the founder of one of the sects of the Mahāyāna school. The Mādhyamaka theory did not exist before him. The theory of Śūnyata is the essence of the Mādhyamaka theory. But in Saundarananda the idea—even the word Sunyata—does not occur. So Asvaghosa seems to have belonged to some earlier school of the Mahayana, and that school, I believe, was Yogacara. He often speaks of the practice of Yoga and uses the word Yogacara twice. (See XIV, 19, and XV, 69.) The Vibhāsa commentary is said to have been composed in the third council of Kaniska, and the Vaibhasika school of philosophy had its origin at that time. So Yogacara comes between the Vaibhāsika and the Madhyamaka.

NANDA LEGEND FROM SANSKRIT SOURCES

In Buddhacarita SB, Chapter XIX, "The princes, too, of the Sākya tribe, their mind enlightened to perceive the perfect fruit of righteousness, 1583

"Entirely satiated with glittering joys of the world, forsaking home, rejoiced to join his company (become hermits) Ananda, Nanda, Kimpī (Kimbīla), Anuruddha, 1584

"Nandupanāte, with Kāṇḍakāṇḍe, all these principal nobles and others of the Śākya family, 1585

1586 "From the teaching of Buddha became disciples and accepted the law "

Kern's Manual of Indian Buddhism, page 28, note

Tasmim khano Janapadakalyāṇiya acikkhissu 'ayye
 Bhagava Nandarajanam gahetvā gato tumhehi tam
 vina karissatī Sī udakabinduhī, paggharanteh'eva
 addhullikhitehi kesehi vegena gantvā 'tuvatam kho
 ayyaputta agaccheyyāsīti aha Tam tassā vacanam tassa
 hadaye tīriyam patitva viya thitam, satthāpi tassa
 hatthato pattam aganhitva va tam vihāram detvā 'pab-
 bajissasī Nanda'ti aha So Buddhagaravāna 'na pab-
 bajissamīti avatvā 'ama pabbajissamīti aha Satthā
 tena hi Nandam pabbajetha'ti aha sattha kapilapuram
 gantva tatīyadivase Nandam pabbājesi * * *

* * * * *

Evam satthāpi Jētavanā vihāraṇte evasma Nando
 ukkanthitva bhikkhunam etam attham arocesi 'anabhī-
 rato aham avuso brahmacariyam carāmi, na sakkomi
 brahmacariyam santānetum sikkham paccakkhaya hīna
 yavattissamīti Bhagava tam pavattim sutva ayasmantam
 Nandam pakkosapetva etad avoca 'saccam kira tvam
 Nanda sambhulanam bhikkhunam evam arocesi 'ana-
 bhūrato aham hīnayavattissāmīti 'Evam bhan-
 te ti 'kissa pana tvam Nanda anabhūrato brahmacariyam
 carasī na sakkosī brahmacariyam santānetum sikkham
 paccakkhaya hīnayavattissāsīti Sakīyāni mam bhante
 Janapadakalyāṇi ghara nikkhamantissa adbhullikhitehi
 kesehi apaloketvā etad avoca- tuvatam kho ayyaputta
 āgaccheyyāsīti, sa kho aham bhante tad aṇussaramāno
 anabhūrato brahmacariyam carāmi
 hīnayavattissāmīti? Atha kho Bhagavā ayasmantam
 Nandam bāhāya gahetvā iddhiḍḍena tāvatimsa-devalokani-
 nento antarāmagge ekasmim jhāmakkhette jhāmakhānūke
 nānnam chunna kanna nāsā naṅṅuṭṭham ekam paluttha
 makkatim dasseti ā tāvatimsabhāvaṇe Sikkasā devaraṇṇo
 upatthānam āgītāni kakutapādāni pañca accharāsāni
 dassesi, kakutapādānīti rattavannatāya pūrāpata pūdi

-adisaṃ pādaṃ Da-*etvā* ca paṇ' aha 'tvam kim
 maññaṃ Nanda katama nu kho abhirūpatara va da-*sa-*
 niyatara va pa-*adika*tara va sākyaṇī va Janapadakalyā
 nī imāni va pañca acchara-*sa*taṇi kakutapadaṇi ?
 soyyatha pi sa bhante c'anna kannana-*sa*-nanzuttha palu-
 ttha mkkatī evam eva kho bhante sākyaṇi Janapada
 kalyaṇī ime-*sa*n pañcaṇṇam acchara-*sa*taṇam upaṇdhaya
 saṅkham pi na upeti, kalam pi na upeti, kalabhagam¹ pi
 na upeti, aha kho imāṇ'eva pañca acchara-*sa*taṇi abhi-
 rupataraṇi c'eva da-*sa*niyataraṇi ca pa-*adika*taraṇi ca ti.
 Abhirama Nanda aham te patibhogo pañcaṇṇam acchara-
*sa*taṇam patilabhaya kakuta padinaṃ ti Sace mañ bhante
 Bhagavā patibhogo . . . . abhirami-*sa*m'aham
 bhante bhagavati brahmacariya'yati Atha kho Bhagava
 ayasmantaṃ Nandaṃ gahetva tattha antarahito Jetavana-
 ye va pāturahe-*sa* Assosum kho bhikkhu 'āya-*sa*mā kira
 Nando Bhagavato bhāta matucchaputto accharaṇam hetu
 brahmacariyaṃ carati, Bhagava kir'as-*sa* patibhogo pa-
 caṇṇam acchara-*sa*taṇam patilabhaya kakutapādinam'ti
 Atha kho āyasmato Nanda-*sa* saḥāyaka bhikkhū ayas-
 mantam Nandaṃ bhatakaṇvādena ca upakkītakavādena ca
*sa*ṃudācaranti ' bhatako kirāyasma Nando, upakkīta-
 ko kirāya-*sa*mā Nando, accharaṇam hetu . . . kakutapā-
 dinaṃ'ti Atha kho āya-*sa*mā Ānando saḥāyakaṇam bhik-
 khūnaṃ bhatakaṇvādena ca upakkītakavādena ca attiya
 māno haraṇamāno jigucchamāno eko vūpakuttho ap-
 namatto ātāpi pahutatto viharanto, no ciras-*sa*'eva ya-*sa*'at
 thāya kulaputta sannaṃ eva agata-*sa*mā anāgariyaṃ
 pabbajanti tadanuttaram brahmacariyaṃ pari-*sa*ṇṇam ditthe
 va dhamme sayam abhiñña sacchikāva, khinā jātī,
 vusitaṃ brahmacariyaṃ, katama karaniyaṃ nāparam
 itthattāyā'ti abhiñña-*sa*, aññatara ca kho paṇ' āya-*sa*mā
 arahaṇam aho-*sa*

1 Ath' eka devatā rattibhāge saka'āṃ Jetavanāni obhā
 setvā Satthāram upasankamitvā vanditvā āroces-*sa* āya-*sa*mā

bhante Nando Bhagavato mātucchāputto āsavānam khayā . . . . . upasampajja Viharatī. Bhagavato pi kho nānam udapādi, ‘ Nando āsavānam khayā . . . . . upasampajja viharatī

So p’āyasmā tassā rattiyā accayena Bhagavantam upasankamitva Vanditva etadavoca ‘yam me bhante Bhagavā pātibhogo pañcannam accharāsātānam patilābhāya kakutapadinam, muñcām’aham bhante Bhagavantam etasma patissavā’tī Maya pi kho Nanda cetasa ceto paticca vidito “ Nando āsavānam khayā . . . . . viharatī,” devatā pi me etam attham ārocesi, ‘ āyasma Nando . . . Viharatī, yadeva kho te Nanda anupadāya āsavehi cittam vimuttam, athāham mutto etasmā patissavā’ tī * * * * *

In the Theragāthā we find the following two significant verses put into the mouth of Nanda —

Ayonisomanasikārā mandanam anuyuñjisam,

Uddhato capalo caṣṣim kamaragena attito.

Upayakusalenam buddhenādiccabandhunā

Yoniso patipajjitva bhava cittam udabbabintī.

(Theragāthā verses 157, 158).

These verses were said by Nanda after he became an arhat

Of Nanda’s wife we have the following references in Pāli literature The following verse in the Dhammapada was said by the Buddha with reference to her :—

Aṭṭhīnam nagaram katvā mamsalohitalepanam,

Yattha jarā ca maccu ca, māno makkho ca ohito.

(Dhp. verse 150)

On account of her beauty she used to be called Rūpanandā, Sundarīnandā and Janapadakalyānī. The commentary on the above verse contains the following story relating to her —

* * * sa kira ekadivāsam cintesi mayham
jettabhatiko pi rajjasirim pahaya pabbajitva loke
aggapuggalo Buddho jato putto pi ssa Rāhulakumāro
pabbajito bhatta(?) pi me pabbajito matā pi me pabbajita
aham pi ettake natijane pabbajite gehe kim karissami
aham pi pabbajissamiti bhikkhuni upassayam gantva
pabbaji natissinehen eva no saddhaya abhirupataya Rūpa
nanda ti pannāyi Sa sattha kira rupam aniccam
vadatiti sutvā so evam dassaniye pasādike mamapi
rupe dosam katheyya ti satthu sammukhibhavam na
gacchati * * * * * Rupananda bhik
khuninam eva upasikanam ca santika Tathāgatassa
gunakatham sutva cintesi ativiya me bhātkassa
vannam kathenti ekadivasam me rupe dosam kathento
tittakam kathessati yam nunaham bhikkhuniṃ sad
dhum gantva attanam adassetva Tathagatam passitva
dhammam sumitva agaccheyyanti Sā aham ajja
dhammaśāvanam gamissamiti bhikkhuninam arocesi
Bhikkhuniyo cirassam vata Rupanandāya satthu upat
thanam gantukamata uppanna ajja sattha imam nissaya
vicittadhammadesanam desissatiti tutthamanasā tam
adaya nikkhamimsu Sa nikkhantakalato patthaya
aham attanam n eva dassessamiti cintesi Sattha ajja
Rupananda mayham upatthanam agamessati kidisi nu kho
tassa dhammadesana sappaya ti cintetva rupagaruka esa
attabhāve balavaṃneha kanthakena kanthakuddharanam
viya rupen eva assa rupanimmadanam sappayam ti
abhirupam itthim soḷasavassuddesikam rattavatthanivat
tham sabbabharanapatimanditam vijānim gabetva at
tano santike thatva vijānam iddhibalena abhinimmi
Tam kho pana itthim sattha e eva passati Rupanandaca
Sā bhikkhunīṃ saddhum pavisitvā bhikkhuninam pitthi
passa thatva pacicapatitthitena satharam vanditva bhik
khuninam antare nisinnā padantarato patthaya satharam

olokentī lakkhanavicittam anuvyañjanasamujjalam byā-
mappabhāparikkhittam satthu sarīram disvā punnacanda-
sasirīkam mukham olokentī samīpe thitā itthirūpam
addasa Sā tam oloketvā attabhāvam olokentī, suvanā-
rājahamsiyā purato kāka sadīsam attānam amaññī Iddhi-
māyam rūpam ditthakālato patthāya eva hi'ssā akkhini-
bhamimsu Sā 'aho imissā kesā sobhanā aho nalātā
sobhanā'tī sabbesam sarīrappadesānam rūpasīriyā samāka-
ddhitacittā tasmim rūpe balavasīnehā ahosi Satthā tassā
tattha abhiratim ñatvā dhammān desento va tam rūpam
soḷasavassuddesikabhāvam atikkamīva vīsativassud-
desikabhāvam katvā dassesi Rūpanandā oloketvā 'na vata
īdam rūpam purimasadīsam tī' thokam virattacittā ahosi
Satthā anukkamen'eva tassā itthiyā sakimvijātavan-
nam majjhīmitthivannam jarājinnamahalitthivannam tī
dassesi Sā'pi anupubbeneva īdam antarahitam īdam pi
antarhitam tī jarājinnakāle tam virūjjamanam gopā-
nasīvañkam dandaparāyanam pavedhamānam disva
atīriya Virajji Atha satthā tam vyādhinā ablu-
bhūtam katvā dassesi Sa tam khane yeva dandam ca
tālvantham ca chaddetvā mahāvīravam vīravamānā bhū-
mīyam patītvā sake muttakarīse nimuggā aparaparam
vaddhī Rūpanandā tam pi disvā atīriya virajji Satthā-
pi tassā itthiyā maranam dassesi Sā tam khānam yeva
uddhumātukabhāvam āpajji Navahī vanamukhehi pub-
babandīyo (?) o'eva pulavā ca paggharimsu Kākādayo
sannipatītvā vilimpimsu Rūpanandā oloketvā ayam itthi
īmasmim yeva thāne jīrampattā, vyādhīpattā, maranap-
pattā Imissāpi attabhāvassa evam evam jarāvyādhi-
maranāni āgamissantīti attabhāvānī aniccato passī Anic-
cato ditthattā evam pana dukkhato anattato ditthā yeva
hotī Ath'assī tayo bhavā ādittā vīya gehā, gīvāya
baddhakunīpam vīya ca upaṭṭhāhimsu, kammaṭṭhānābhī-
mukhānī cittam pakkhanti Satthā tāya aniccato dittha-
bhāvānī ñatvā, 'sakkhīssati nukho vīyam eva attāno

patittham katum' ti olokeno nasakkhissati, bahiddha
paccayam laddhum vattati ti cantetva tassa sappayavāsena
dhammam desento aha

Āturam asucin putim passa Nandesamussayam
Uggharantam paggharantam balanam abhipat
thutam

Yathā idam tatha etam yatha etam tatha idam,
dhatuto suññato passa ma lokam punaragamī,
bhava chandam virajetva upasantā carissasīti

* * * * *

Nanda desanatusarena ñanam pesetvā sotapattiphā-
lam pāpuni * * * * *

In the Therī gatha the following verses have been
attributed to Nanda —

Āturam asucin putim passa Nande samussayam
Asubhaya cittaṃ bhaveli ekaggam susamahitam
Yatha idam tatha etam yatha etam tatha idam
Duggandham putikam vati balanamabhunanditam
Evam etam avekkhanti rattindivam atandita
Tato sakaya paññaya abhunnibbija dakkhusam
Tassa me appamattaya vicinantiya yoniso
Yathabhutam aham kāyo dittho santara bahiro
Atha nibbind aham kaye ajjhātam ca Viraj'āham
Appamatta visamyutta upasant'amhi nibbuta

(Therī gatha, verses 82-86)

In the Paramatthadīpani, in the commentary on these
verses, we find a short story which is substantially the
same as that given in the commentary on the 150th verse
of the Dhammapada quoted above with this difference
that the verses put into the mouth of the Buddha, are a
little different there and agree with the Therīgatha verses
82-84 quoted above. The commentary says that of the
five verses attributed to Nanda in the Therīgatha, the first

three verses are the words of the Buddha and quoted only by Nanda, and the last two are her own sayings. The Apadanas also contain substantially the same stories in verse.

DIFFERENCE BETWEEN THE PALI AND THE SANSKRIT VERSION

In Saundarananda Buddha entered the house when Nanda and his wife were both immersed in pleasure in the Pali version Buddha entered the palace where arrangements were complete for the marriage and coronation of Nanda. The placing of the almsbowl in Nanda's hand is given in both the versions. But in Pali Nanda is represented as anxious to return the bowl now at the head of the staircase, now at the foot of it, now in the courtyard and so on. In the Sanskrit, he was anxious to return with the bowl in his hand. In the Sanskrit version Nanda extorts a promise from her husband to return before the paint on her cheek was dry, but in the Pali, she cried out to her husband to return quickly. In Pali it is not stated who converted Nanda, but in Sanskrit he is converted by Vaideha muni (Ananda). He made several attempts to return home in Sanskrit. But in Pali he simply said that he was practising austerities against his own will. The shemoukey in Sanskrit is one-eyed, but in Pali she is without nose, ears and tail. When Nanda was practising austerities for the sake of the heavenly damsels Ananda only upbraided him in the Sanskrit version, but in Pali he is made the butt of ridicule of all the bhiksus.

For the quotations from Pali I am indebted to my friend Professor Nilamarti Chakravarti, M.A., of the Presidency College Calcutta who has throughout the printing of Saundarananda evinced a genuine interest in the work.

It has been said that Saundarananda is not known either in China or in Tibet. But there is ample evidence to show that the work was known and studied in Bengal

inscription is written in the third century Kusan Brahmi (and not in later Gupta as Burgess seems to suppose in putting it down at 600 A D), so Nāgārjuna must have flourished two successions before him, *i e*, about the end of the 2nd century A D, and Aśvaghosa two successions previous to Nāgārjuna, and so he must have flourished about the end of the 1st century

• It may be suggested here that the inscription¹ in the Aśoka pillar at Śaranātha recording something of Raja Aśvaghosa in the 40th year (of Kaniska) (?), may be referred to our author, as powerful monks even in our days have the appellation of Raja and Mahārāja given to them. Thus there is a chain of evidence to connect our author with the early period of Indo-Scythian dominion in India.

As to the place of his birth Suzuki cites several Indian traditions known in China and concludes that he may have been born anywhere in India but in the north. But the tradition embodied in the colophon of the palm leaf manuscript of Nepal written undoubtedly in the 12th century is much more reliable than echoes of Indian traditions from China and according to that tradition he was an inhabitant of Sāketa a city in the modern province of Oudh. That he was a Brahmin by birth is evident from his intimate knowledge of the Vedic lore displayed both in *Sāundarananda* and *Buddhacarita*.

सौन्दरनन्दम् काव्यम् ।

प्रथमः सर्गः ।

ॐ नमो बुद्धाय ।

गोतमः कपिलो नाम सुनिर्घर्षभृतां वरः ।
बभूव तपसि आन्तः काचीवानिव गोतमः ॥१॥
अग्नित्रियत् तस्य ततं दीप्तं काश्यपवत्तपः ।
सुत्रियाय च तद्दृष्टौ सिद्धिं काश्यपवत् पराम् ॥२॥
हविषे यद्य स्वात्माथे गामभुञ्जत् वशिष्ठवत् ।
तपःशिष्टेषु शिष्टेषु गामधु(धो)ञ्जत् वशिष्टवत् ॥३॥
माहात्म्यात् दीर्घतपसो यो द्वितीय इवाभवत् ।
तृतीय इव यद्याभूत् काव्याङ्गिरसयो द्विधा ॥४॥
तस्य^१ विस्तीर्णतपसः पार्थे हिमवतः शुभे ।
चेचं चायतनञ्चैव तपसा मात्रयो^२ऽभवत् ॥५॥
^१चाक्षुषीरुत्तरवनः प्रस्विग्धमृदुशादलः ।
हविर्धूमवितानेन यस्मदास्र इवावभौ ॥६॥
मृदुभिः मैकतैः^३ स्त्रिधैः केसरात्तरपाण्डुभिः^४ ।
भूमिभागेरसंकीर्णैः साङ्गराग^५ इवाभवत् ॥७॥

१ P. M. तस्या 'T.

२ P. M. आश्रियो 'T.

३ P. M. चर० 'T.

४ P. M. स्यैकतैः 'T.

५ केसरात्तरपाण्डुभिः ।

६ P. M. साङ्गराग ।

शुचिभिस्तीर्थसंख्यातैः पावनैर्भावनैरपि ।
 बन्धुमानिव यत्नस्थौ मरोभिः समरोरुहैः ॥ ८ ॥
 पर्याप्तफलपुष्पाभिः सर्वतो वनराजिभिः ।
 शुशुभे वृद्धे चैव नरः साधनवानिव ॥ ९ ॥
 नीवारफलमन्तुष्टैः स्वस्थैः^१ शान्तेरनुत्सुकैः ।
 आकीर्णोऽपि तपोमृद्गैः शून्यशून्य इवाभवत् ॥ १० ॥
 अग्नीनाम् ह्यमानानाम् शिखिनाम् कूजतामपि ।
 तीर्थानाञ्चाभिषेकेषु शुशुभे तत्र निखन ॥ ११ ॥
 विरेजुः हरिणा यत्र सुप्ता मेधासु^२ वेदिषु ।
 मन्त्राजैर्माधवीपुष्पैरुपहाराः कृता इव ॥ १२ ॥
 अपि चुद्रमृगा यत्र शान्ताश्चेरुः समं मृगैः ।
 शरणेभ्यस्तपस्त्रिभ्यो विनयं शिचिता इव ॥ १३ ॥
 मन्दिग्घेऽपि पुनर्भावे विरुद्धेष्वागमेष्वपि ।
 प्रत्यक्षिण^३ इवाकुर्वन्तपो यत्र तपोधनाः । १४ ॥
 यत्र स्म मीयते^४ ब्रह्म कैश्चित् कैश्चित् न मीयते^५ ।
 काले निमीयते^६ मोमो^७ न चाकाले प्रमीयते^८ ॥ १५ ॥
 निरपेक्षाः^(ः) शरीरेषु धर्मं यत्र स्वयुद्धयः ।
 मंहृष्टा इव यत्रेन^९ तापमाप्तेपिरे तपः ॥ १६ ॥

१ P. M. सुमै ।

२ P. M. सुप्तमध्यास ।

३ P. M. प्रदर्शय ।

४ P. M. लीयते ।

५ P. M. निमीयते ।

६ P. M. भूमौ ।

७ P. M. दन्तोपत ।

८ P. M. यत्नेन ।

आम्यन्तो मुनयो यत्र स्वर्गायोद्युक्तचेतसः ।

तपोरामेण धर्मस्य विभोपमिव चक्रिरे ॥१७॥

अथ तेजस्विमदने^१ तपःश्रेवं^२ तमाश्रमम् ।

केचिदिच्छाकवो जग्मू राजसुत्रा विवत्सवः^३ ॥१८॥

सुवर्णमाम्भवर्षाणः। मिहोरस्का महाभुजाः ।

पात्रं शब्दस्य महतः^४ त्रिषाञ्च^५ विनयस्य च ॥१९॥

अर्हस्य चानर्हस्य^६ महात्मानयत्नात्मनः ।

प्राजाः प्रजाविमुक्तस्य भ्रातृव्यस्य यवीधमः ॥२०॥

मादृशुस्कादुपगतां ते श्रियं न विपेहिरे ।

ररसुय^७ पितुः मत्वं यस्माच्छिश्रियिरे वनम् ॥२१॥

तेषां मुनिरुपाधायो गौतमः कपिलोऽभवत् ।

सुरोर्गात्रादतः कौत्सास्ते भवन्ति स्र गौतमाः ॥२२॥

एकपितोर्यथा भाचोः पृथग्गुरुपरिग्रहात् ।

राम एवाभवत् गार्ग्यो^८ वासुभद्रोपि गौतमः ॥२३॥

शाकट्यप्रतिच्छ्रं^९ वामं यस्माच्च चक्रिरे ।

तस्मादिच्छाकुर्वशास्ते भुवि शाक्या इति स्मृताः ॥२४॥

१ P. M. तेजाम्मदने ।

२ P. M. श्रेवं ।

३ P. M. विवत्सवः ।

४ P. M. महतः ।

५ P. M. त्रिषाञ्च ।

६ P. M. चानर्हस्य ।

७ P. M. सरसुय ।

८ P. M. गार्ग्यो ।

९ P. M. शाकट्यप्रतिच्छ्रं ।

स तेषां गोतमस्यके स्ववंशमदृशीः^१ क्रियाः ।
 मुनिर्बुधैः कुमारस्य मगरस्येव भार्गवः ॥२५॥
 कण्वः शाकुन्तलस्येव भरतस्य तरस्त्रिनः ।
 वाल्मीकिरिव धीमांस्य धीमतोः मैथिलेययोः ॥२६॥
 तदनं मुनिना तेन तैश्च चत्रियपुङ्गवैः ।
 ज्ञान्तां गुप्ताश्च युगपत् ब्रह्मचत्रियं दधे ॥२७॥
 अयोदकलमं गृह्य तेषां वृद्धिचिकीर्षया ।
 मुनिः स वियदुत्पत्य तानुवाच नृपात्मजान् ॥२८॥
 आपतेत्कलशादस्मात् अच्यसल्लिलात् महीम् ।
 धारा तामनतिक्रम्य मामन्वे(न्व)त यथाक्रमम् ॥२९॥
 ततः परममित्युक्त्वा शिरोभिः प्रणिपत्य च ।
 रथानारुह्य सर्व्वं शीघ्रवाहनलङ्कृतान् ॥३०॥
 ततः स तैरनुगतः स्यन्दनस्यैर्भोगतः ।
 तदाश्रममही[ ] यां तु परिचिषेप वारिणा ॥३१॥
 अष्टापदमिवास्त्रिख्य निमित्तैः सुरभौजत[ ]म् ।
 तामुवाच मुनिः स्थित्वा भूमिपालसुतानिदम् ॥३२॥
 अस्मिन् धारापरिचिषे नेमिचिह्नितलक्षणे ।
 निर्मिर्महीध्वं पुर यूयं मयि याते चिविष्टपम् ॥३३॥
 ततः कदाचित् ते वीराः तस्मिन् प्रतिगते मुनौ ।

१ P. M. सदृशा क्रिया ।   २ P. M. मनिबुधैः ।

१ P. M. निर्मिताश्र T ।

वभ्रमुः^(३) 'यौवनोद्दामा गजा इव निरङ्कुशाः ॥२४॥

'बद्धाङ्गुष्ठाङ्गुलित्राणा' हस्ताधिष्ठितकार्मुकाः^(३) ।

शराभ्रातं महाद्वणं व्याधता विह्ववासमः ॥२५॥

जिज्ञासमाना नागेषु कौशलं श्यापटेषु च ।

अ^(३)चक्रुर्वनस्यस्य दौघ्नन्तेर्देवकर्म्मणः ॥२६॥

तान्^४ वृष्ट्वा प्रकृतिं धातान् वृद्धान् व्याघ्रशिगूनिव ।

तापसास्तत्^५वनं हिला हिमवन्तं मिषेविरि ॥२७॥

ततस्तदाश्रमस्थानं शून्यं तैः शून्यचेतमः ।

पश्यन्तो मन्युना तप्ता व्याप्ता^६ इव निगश्वसुः ॥२८॥

अथ ते पुण्यकर्म्माणं प्रत्युपस्थितवृद्धयः ।

तत्र तज्जैरुपाख्यातान् श्रवापुर्महतो निधीन् ॥२९॥

अलं धर्म्मार्थकामानां निम्बिलानामवाप्तये ।

निधयो नैकविधयो भूरयस्ते गतारयः ॥३०॥

ततस्तत्प्रतिलम्भाच्च परिणामाच्च कर्म्मणः ।

तस्मिन् वाम्बुनि वाम्बुजाः पुरं श्रीमत्र्यवेगयन् ॥३१॥

मरिद्विस्तीर्णपरिखं स्पष्टाञ्चितमहापथम् ।

शैलकल्पमहावप्रम् गिरिव्रजमिवापरम् ॥३२॥

पाण्डुराट्टालसुमुखं सुविभक्तान्तरापणम् ।

१ P. M. यविनोद्दामा T.

२ P. M. बद्धमोष्ठाङ्गुलित्राणा T.

३ P. M. हस्तविष्ठित T.

४ P. M. ता T.

५ P. M. धागा T.

६ P. M. श्यापटम् ।

हर्म्यमालापरिचिप्रम् कुचिं हिमगिरेरिव ॥४३॥
 वेदवेदाङ्गविद्युषः तस्युषः षट्सु कर्मसु ।
 शान्तये वृद्धये चैव यत्र विप्रानजौजपन् ॥४४॥
 तद्भ्रूमेरभियोकृणाम् प्रयुक्तान् विनिवृत्तये ।
 यत्र स्नेन प्रभावेन मृत्यैर्दण्डानजौजपन् ॥४५॥
 चारित्रधनसम्पन्नान् सलज्जान् दीर्घदर्शिनः ।
 अर्हन्तोऽतिष्ठपन् पौत्रे शूरान् दक्षान् कुटुम्बिनः ॥४६॥
 व्यस्तैस्तैर्गुणैर्युक्तान् मतिवाग्विक्रमादिभिः ।
 कर्मसु प्रतिरूपेषु सचिवास्तान् न्ययुयुजन् ॥४७॥
 वसुमद्भिरविभ्रान्तेरलंविष्टैरविशितैः ।
 यद्भावे नरैः कीर्णम् मन्दरः किन्नरैरिव ॥४८॥
 यत्र ते दृष्टमनसः पौरप्रौतिचिकीर्षया ।
 श्रीमन्पुद्यानभञ्जानि यशोधामान्यचीकरन् ॥४९॥
 शिवाः पुष्करिणीशैव परमाय्यगुणाग्भमः ।
 गाञ्जया चेतनोत्कर्षात् दिक्षु मर्द्ध्वास्वचीखनन् ॥५०॥
 मनोज्ञाः श्रीमतीः पष्टीः पथिपुपवनेषु च ।
 मभाः कृपवतीशैव ममन्तात् प्रत्यतिष्ठपन् ॥५१॥
 हस्यपरचमद्गीर्णं अमद्गीर्णमनाकुलम् ।
 अग्निगूढार्चं विभवम् निगूढज्ञानपौरुषम् ॥५२॥

सन्निधानमिवाथानाम् आधानमिव तेजसाम् ।
 निकेतमिव विद्यानाम् सङ्केतमिव सम्यदाम् ॥५३॥
 वामदृचं गुणवताम् आश्रयं शरणैषिणाम् ।
 आनर्त्तं कृतशास्त्राणाम् आलानं वाङ्मालिनाम्^१ ॥५४॥
 समाजैरुत्सवैः दायैः^२ क्रियाविधिभिरेव च ।
 अलचक्रुरलंबीय्यांस्ते जगद्धाम तत्पुरम् ॥५५॥
 यस्मादन्यायतस्ते च कश्चिन्नाचीकरत्करम् ।
 तस्मादन्येन कालेन तत्तदापूपुरम् पुरम् ॥५६॥
 कपिलस्य च तस्यर्षेस्तस्मिन्नाश्रमवासुनि ।
 यस्मात्ते तत् पुरङ्गुः तस्मात् कपिलवासु तत् ॥५७॥
 ककन्दस्य मकन्दस्य^३ कुशाम्बस्येव चाश्रमे ।
 पुर्यां यथा हि श्रूयन्ते तथैव कपिलस्य तत् ॥५८॥
 आपुः पुरं तत् पुरुङ्गतकल्या-
 स्ते तेजसार्द्येण न विक्रयेन ।
 आपुः यगोगन्धमतश्च शश्वत्
 सुता ययातेरिव कौर्त्तिमन्तः ॥५९॥
 तन्नाथवत्तैरपिराजपुत्रै-
 रराजकं नैव रराज राष्ट्रम् ।

१ P. M. आलाना वाङ्मालिनाम् । P. L. M. आलाना वाङ्-
 मालिनाम् । २ P. M. दाश्रियैः । ३ P. M. मकन्दस्य ।

द्वितीयः सर्गः ।

तत कदाचित् कालेन तदवाप कुल क्रमात् ।
 राजा शूद्रोदनो नाम शूद्रकर्मा जितेन्द्रिय ॥१॥
 य स सज्जनकामेषु श्रीप्राप्तौ न विमिक्षिये ।
 नावसेने परान् च्छद्या परेभ्यो 'नापि विद्यथे ॥२॥
 वलीयान् सत्त्वसम्पन्न श्रुतवान् बुद्धिमानपि ।
 विक्रान्तो नयवाञ्छैव धीर सुमुख एव च ॥३॥
 वपुष्माश्च न च स्तब्धो दक्षिणो न च नाञ्जवः ।
 तेजस्वी न च न चान्त कर्त्ता च न च विमित्त ॥४॥
 आक्षिप्त[ ] शत्रुभि भ[म]ख्ये सुहृद्भि[श्च] व्यपाश्रित ।
 अभवद्यो न विमुख तेजसा दिक्षयेव च ॥५॥
 य पूर्वे राजभिर्याताम् यियासुर्धर्मपट्टतिम् ।
 राज्य दौर्धामिव वहन् वृत्तेनान्वगमत्प्रित्हन ॥६॥
 यथ्य सुव्यवहाराच्च रक्षणच्च सुख प्रजा ।
 शिशिरे विगतोदेगा पितुरङ्गता इव ॥७॥
 हतग्राम्भ हताम्भो वा जातो वा विपुल्ले कुल्ले ।
 अकृतार्थो न ददृगे थोऽस्य दर्शनमौघिवान् ॥८॥

सौन्दर्यनन्द काव्यम् ।

तारासहस्रैरपि दीप्यमानैः

अनुत्थिते^१ चन्द्र इवान्तरीचम् ॥६०॥

यो ज्यायानय वयसा गुणैश्च तेषाम्

भ्रातृणाम् वृषभ इवौजसा वृषाणाम् ।

ते तत्र प्रियगुरवस्तमभ्यषिञ्च-

न्नादित्या दशग्रतलोचनं दिवीव ॥६१॥

आचारवान् विनयवान् नयवान् क्रियावान्

धर्माय ने^२न्द्रियसुखाय धृतातपचः ।

तद्भ्रातृभिः परिवृतः स जुगोप राष्ट्रम्

संक्रन्दनो दिवमिवानुसृतो मरुद्भिः ॥६२॥

सौन्दर्यनन्द^१-महाकाव्ये कपिलवस्तुवर्णनो नाम

प्रथमः सर्गः ।

१ P. M. अनुत्थिते ।

२ P. M. धर्मायनेन्द्रिये ।

• P. M. सौन्दर्यनन्द० ।

द्वितीयः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

ततः कदाचित् कालेन तदवाप कुलं क्रमात् ।
राजा शुद्धोदनो नाम शुद्धकर्मा जितेन्द्रियः ॥१॥
यः स मञ्जिनकामेषु श्रीप्राप्तौ न विमिम्निषे ।
नावमेने परान् खट्वा परेभ्यो नापि विव्यथे ॥२॥
बलीयान् सत्वमम्बुजः श्रुतवान् बुद्धिमानपि ।
विक्रान्तो नयवाञ्छैव धीरः सुमुख एव च ॥३॥
वपुष्मांश्च न च सन्धो दक्षिणो न च नार्ज्ववः ।
तेजस्वी न च न छान्तः कर्त्ता च न च विम्वितः ॥४॥
आचिप्राः] शत्रुभिः सं]ख्ये सुहृद्भिः] व्यपाश्रितः ।
अभवद्यो न विमुखः तेजसा दिक्षयैव च ॥५॥
यः पूर्वं राजभिर्याताम् यियासुर्धर्मपट्टतिम् ।
राज्यं दौष्टामिव वहन् वृत्तेनान्वगमत्प्रितृन् ॥६॥
यस्य सुखवहाराच्च रक्षणञ्च सुखं प्रजाः ।
शिश्न्यरे विगतोद्देगाः पितुरङ्गता इव ॥७॥
हतशस्त्रः हतान्तो वा जातो वा विपुले कुले ।
अहताथो न ददृशे योऽस्य दर्शनमौयिवान् ॥८॥

हितं विप्रियमण्यक्तो यः शुश्राव न चुचुभे ।

दुष्कृतं वङ्गपि त्यक्त्वा सम्भार कृतमण्यपि ॥८॥

प्रणताननुजग्राह विजग्राह कुलद्विष ।

आपन्नान् परिजग्राह निजग्राह स्थितान् पयि ॥१०॥

प्रायेण विषये तस्य तच्छैलमनुवर्तिन ।

अर्ज्यन्तो ददृशिरे धनानीव गुणानपि ॥११॥

अधै(ध)ष्ट य' परं ब्रह्म नाधै(ध्या)ष्ट सततं धृतेः ।

दानान्यदित पात्रेभ्यः पापं नाहत किञ्चन ॥१०॥

धृत्या रचौत्प्रतिज्ञां स सदाजीवोद्यतां धुरम् ।

नह्यकाङ्क्षीत च्युतः सत्यान्मूढतमपि जीवितम् ॥१२॥

विदुषः पर्युपासिष्ट व्यकाशिष्टात्मवत्तया ।

व्यरोचिष्ट च शिष्टेभ्य मासीषे चन्द्रमा इव ॥१४॥

अवेदीत् बुद्धिशास्त्राभ्याम् इह चासुत्र च समम् ।

अरचौत् धैर्यवीर्याभ्यां इन्द्रियाण्यपि च प्रजाः ॥१५॥

अहार्षी[त्] दुःखमार्त्तानाम् द्विषतां चोर्जितं यशः ।

अचेपीत् च नयेः भूमिं भूयसा यशमेव च ॥१६॥

अप्यासीत् दुःखितान् पश्यन् प्रकृत्या करुणात्मकः ।

माधौपीत् च यशोलोभात् अन्यायाधिगतैर्धनैः ॥१७॥

मौहाहंद्दृढभक्तितात् मैत्रेषु विगुणेष्वपि ।

नादिदामीत् अदिक्षीत्तु मौशुष्यात् सख(त्त)मर्यवत् ॥१८॥

१ P. M. •राचौत् ।

२ P. M. न ह्यवाचगच्छता P. L. M. indistinct जावत ।

अनिवेद्यापमहद्भ्यो नास्ति चत् किञ्चिदप्रुत ।
 गामधर्मेण नाधु चत् खरतर्पण गामिव ॥ १८ ॥
 नासृ चत् कलिमप्राप्तम् नासृ चत्मानमेधरम् ।
 आगमेर्षुद्धिमाधिवत् धर्माय न तु कीर्त्तये ॥ २० ॥ .
 क्लेशार्हानपि काञ्चित्तु नास्ति क्लिष्टकर्मणः ।
 आर्यभावाच्च नादि चत्^१ द्विपतोऽपि सतो गुणान् ॥ २१ ॥
 आरु चत् वपुषा दृष्टो प्रजानाम् चन्द्रमा इव ।
 परस्त्र भुवि नासृ चत् महाविषमिवो(वो)रगम् ॥ २२ ॥
 नाक चत् विषये तस्य कश्चित् कैश्चित् कश्चित् चतः^२ ।
 अदि चत् तस्य हस्तस्यमार्त्तभ्यो ह्यभय धनुः ॥ २३ ॥
 कृतागमोऽपि प्रणतान् प्रागेव प्रियकारिण ।
 आदर्शञ्चिग्धया दृष्ट्या अक्षणेन वचमामि चत् ॥ २४ ॥
 वक्त्रोरध्यगमत् विद्या विषयेष्वकुतूहलः ।
 स्थितः कान्तयुगे धर्मे धर्मात् कृच्छ्रेऽपि नासृ चत् ॥ २५ ॥
 अवर्द्धिष्ठ गुणैः शश्टदृष्टत् मित्रमप्यटा ।
 अवर्त्तिष्ठ च वृद्धेषु नासृ चत् गर्हिते पथि ॥ २६ ॥
 ग्रैरश्रीगमच्छूनं गुणैर्वन्तूनरौरमत् ।
 रन्त्रैर्नाचूचुदत् भृत्यान् करैः नापीपिडत् प्रजाः ॥ २७ ॥
 रक्षणात् चैव श्रीय्यांश्च निखिलां गामवीवपत् ।

स्पष्टया दण्डनीत्या च रात्रिसन्धानवीवपत् ॥२८॥
 कुल राजर्षिवृत्तेन यगोगन्धमवीवपत् ।
 दौष्ट्या तम इवादित्यः तेजमारौनवीवपत् ॥२९॥
 अपप्रथत् पितृस्यैव सत्पुत्रमदृशैः गुणैः ।
 मल्लिलेनेव चाम्भोदो^१ वृत्तेनाजिह्वदत्^२ प्रजाः ॥३०॥
 दानैरजस्रविपुलैः सोम विप्रान् असूषवत् ।
 राजधर्मस्थितत्वाच्च काल सस्त्रमसूषवत् ॥३१॥
 अधर्मिष्ठामचकथन्नकथामकथकथः ।
 चक्रवर्तीव च परान् धर्मायाभ्युदमी^३महत् ॥३२॥
 राष्ट्रमन्यत्र च बलैर्न स किञ्चिददौदपत् ।
 मृत्यैरेव च सोद्योग द्विषद्दर्पमदौदपत् ॥३३॥
 खैरेवादौदपत् चापि भूयो भूयो गुणैः कुलम् ।
 प्रजा नादौदपस्यैव सर्वधर्मव्यवस्थया ॥३४॥
 अश्रान्त ममये यज्वा यज्ञभूमिममीमपत् ।
 पाशनाच्च द्विजान ब्रह्म निरुद्विज्ञानमीमपत् ॥३५॥
 गुरुभिर्विधिवत् काले मौम्य^४ सोमममीमपत् ।
 तपसा तेजसा चैव द्विषत्सैन्यममीमपत् ॥३६॥
 प्रजाः परमधर्माज्ञ सूक्ष्म धर्ममवीवपत् ।

१ P. M चाप्तौ धौ ।   २ P. M. अजिह्वदत् ।

३ P. M परा धर्मायाभ्युदमीवहत् ।

४ P. L. M. सोम्य ।

दर्शनञ्चैव धर्मस्य काले स्वर्गमवौ(व)पत् ॥३७॥
 धर्ममप्यर्थकृच्छ्रेषु नाधर्मिष्टमतिष्ठपत्^१ ।
 प्रिय इत्येव चाग्रत् न मरागात् अवौष्टधत् ॥३८॥
 तेजसा च त्विषा चैव रिपून् दृष्टान् अवौभमत्^२ ।
 यशोदौषेन दौष्टेन वृथिवीञ्च व्यवौभमत् ॥३९॥
 श्रानृश्रम्यान् यशसे तेनादायि मदारिने ।
 द्रव्य महदपि त्यक्त्वा न चैवाकीर्त्तिं किञ्चन ॥४०॥
 तेनारिरपि दुखार्त्ता नात्याजि शरणगत ।
 जित्वा दृष्टानपि रिपून् न तेनाकारि विस्मयः ॥४१॥
 न तेनाभेदि मर्यादा कामाद् द्वेषाद् भयादपि ।
 तेन सत्स्वपि भोगेषु नासेवौन्द्रियवृत्तित्ता ॥४२॥
 न तेनादर्शि विषमं कार्यं कचन किञ्चन ।
 विप्रियप्रिययोः कृत्ये न तेनागामि निश्क्रियाः ॥४३॥
 तेनापायि यथाकल्पं मोमस्य यश एवच ।
 वेदस्यान्नायि सतत वेदोक्तो धर्म एवच ॥४४॥
 एवमादिभिरत्यक्तो बभूव सुलभैः गणैः ।
 अग्रक्यशक्यमामन्तः शाक्यराजः स शक्रवत् ॥४५॥
 अथ तस्मिन् तथा काले धर्मकामा दिवौकषः ।
 विचेरुर्दिशि लोकस्य धर्मचर्यां दिदृक्षवः ॥४६॥

१ P. M. ना धर्मिष्ट मतिष्ठपत् ।   २ P. M. व्यवौष्टधत् ।
 ३ P. M. न तेनादाधि विषम कार्य ।

धर्मात्मानः चरन्तस्ते धर्माजिज्ञासया जगत् ।
 दृष्टशुक्लं विग्रोपेण धर्मात्मानं नराधिपम् ॥४७॥
 देवेभ्यस्तुषितेभ्योऽथ बोधिमन्त्रः क्षिति व्रजन ।
 उपपत्तिं प्रणिदधे कुले तस्य महीपतेः ॥४८॥
 तस्य देवी नृदेवस्य माया नाम तदाभवत् ।
 वीतक्रोधतमा माया मायेव दिवि देवता ॥४९॥
 स्वप्नेऽथ समये गर्भमाविशन्त ददर्श सा ।
 पङ्क्तं वारण श्वेतम् ऐरावतमिवौजसा ॥५०॥
 त विनिर्दिदिशुः श्रुत्वा स्वप्नं स्वप्नविदो द्विजाः ।
 तस्य जन्म कुमारस्य सक्ष्मीधर्मयशोभृतः ॥५१॥
 तस्य सत्त्वविशेषस्य जातौ जातिचक्षैषिणः ।
 माचला प्रचचालोर्वी तरङ्गाभिहतेव नौः ॥५२॥
 सूर्यरश्मिभिरक्लिष्ट पुष्पवर्षः ॥ पपात खात् ।
 दिग्वारणकराधूतात् वनाक्षैवरथादिव ॥५३॥
 दिवि दुन्दुभयो नैदुः दौव्यताम् मरुतामिव ।
 दिदीपेत्यधिकं सूर्यः शिवस्य पवनो ववौ ॥५४॥
 तत्तुष्टुपिताश्वेव शृङ्गावामास्य देवताः ।
 मधर्मबहुमानेन सत्त्वानां शानुकम्पया ॥५५॥
 ममाययौ यशःकेतुं श्रेयस्केतुकरः परः ।

वभ्राञ्चि शान्तया लक्ष्म्या धर्मो विद्यहवानिव ॥५६॥

देव्यामपि यवीयम्यामरप्लामित्र पावक ।

नन्दो नाम सुतो जजे नित्यानन्दकरः कुले ॥५७॥

दौर्घवाङ्गमंदावहाः सिद्धामो वृषभेक्षण ।

वपुषायेण यो नाम सुन्दरोपपदं वधे ॥५८॥

मधुमाम इव प्राप्तः चन्द्रो नव इवोदितः ।

अङ्गवामित्र चानङ्ग म वभौ कान्तया त्रिधा ॥५९॥

म तौ रुवर्द्धयामाम नरेन्द्र परया सुदा ।

अथ मञ्जनहस्तयो धर्मकामौ महानिर ॥६०॥

तस्य कालेन सत्पुत्री वदृधाते भयापहौ (मतौ) ।

आर्य्यस्यारभमहतो धर्मायांवित्र भृतये ॥६१॥

तयो मत्पुत्रयोर्मध्ये शाक्यराजो रराज म ।

मध्यदेश इव व्यक्तो हिमवत्पारिपात्रयो ॥६२॥

ततस्तयो मसूतयोः क्रमेण

नरेन्द्रसूतो हतविद्ययोश्च ।

कामेव्यजश्च प्रममाढ मन्दः

सर्वार्थसिद्धिस्तु^१ न मररश्च ॥६३॥

म प्रेक्ष्यैव हि जीर्णमातुरश्च मृतश्च

विमृशन् जगदनभिज्जमार्त्तश्चदय ।

सौन्दरनन्दं काव्यम् ।

गतपरमशुद्ध [न] विषयरतिमगमत्

जननमरणभयममितमभितो विजिघांसुः ॥६४॥

उद्देशात् अपुनर्भवे मनः प्रणिधाय

स ययौ शयितवराङ्गनादनास्यः ।

निशि नृपतिनिलयनात् वनगमनस्ततमनाः

मरम इव भयितनलिनात् कलहंसः ॥६५॥

सौन्दरनन्दे महाकाव्ये राजवर्णनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

द्वतीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

तपसे ततः कपिलवाम् इयगजरथौघमङ्कुलम् ।

श्रीमदभयमनुरक्तजन म विहाय निश्चितमना वनं ययौ ॥१॥

विविधागमांस्तपस्वितांश्च विविधनियमाश्रयान् मुनीन् प्रेक्ष्य ।

म विषयदृषाकृपणान् अनवस्थित तम इति न्यवर्त्तत ॥२॥

अथ मोक्षवादिनमराधन् उपशममतिं तथोद्भूकम् ।

तत्कृतमतिरूपाम्य जज्ञावयमप्यमार्गं इति मार्गकोविदः ॥३॥

म विचारयन् जगति किञ्च परममिति तन्तमागमम् ।

निययमनधिगतः परतः परमं चचार तप एव दुष्करम् ॥४॥

अथ नैषमागं इति वीक्ष्य तटपि विपुल जहौ तपः ।

व्याधि^१विषयमवगम्य परम् बुभुजे नरात्तममृतत्वबुद्धये ॥५॥

म सुवर्णपौनयुगवाङ्मः ऋषभगतिरायतेक्षणः ।

प्रलम्बनिरुहमभ्यगमत् परमम्य निययविधेर्बुभुक्षया ॥६॥

उपविश्य तत्र कृतबुद्धिरचलष्टतिरद्रिराजवत् ।

सारबलमजयदुग्मयो बुबुधे पदं शिवमहार्थमथयम् ॥७॥

अवगम्य तं च^२ कृतकार्यममृतमनसो दिवौकसः ।

घर्षमतुलमगमन्मुदिता विमुखी तु मारपरिपत् प्रचुचुभे ॥८॥

सनगा च भूः प्रविचचाल ऊतवहभसः शिवो^३ बवौ ।

नेदुरपि च सुरदुन्दुभयः प्रववर्ष चाम्बुधरवर्जितं नमः ॥९॥

१ P. L. M. ध्यान. २ P. M. तेन ।

३ P. M. प्रियो ।

अवबुध्य चैव परमार्थमजरमनुकम्यथा विभुः ।

नित्यममृतमुपदर्शयितुम् स वरणभापरिकरामयात् पुरीम् ॥१०॥

अथ धर्मचक्रमृतनाभि घृतिमतिममाधिनेमिमत् ।

तत्र विनयनियमारमृषि जंगतो ह्मिताय परिषद्यवर्त्तयत् ॥११॥

इति दुःखमेतदियमस्य समुद्यलता प्रवर्त्तिका ।

शान्तिरियमयमुपाय इति प्रविभागशः परमिदं चतुष्टयम् ॥१२॥

अभिधाय च त्रिपरिवर्त्तमतुलमनिवर्त्य^१मुत्तमम् ।

दादशनियतविकल्पमपि विनिनाय कौण्डिनमगोत्रमादितः ॥१३॥

स हि दोषसागरमगाधमुपधिजलमाधिजन्तुकम् ।

क्रोधमदभयतरङ्गचपलं प्रततार लोकमपि चाप्यतारयत् ॥१४॥

स विनीय काशिषु गयेषु वज्रजनमथो गिरिम्रजे ।

पिच्यमपि परमकारुणिको नगर ययावर्तुंजिष्टक्षया तदा ॥१५॥

विषयात्मकस्य हि जनस्य वज्रविविधमार्गसेविनः ।

सूर्यमदृशवपुरभ्युदितो विजहार सूर्यं इव गौतमस्तमः ॥१६॥

अभितस्ततः कपिलवान्तु परमशुभवाप्तुधंस्तुतम् ।

वु[१]स्तमतिशुचिशिवोपवनम् स ददर्श निष्पृहतथा यथा वनम् ॥१७॥

अपरिपहः स हि बभूव नियतिमतिरात्मनौश्वरः ।

नैकविधभयकरेषु किमु स्वजनः स्वदेश एव मित्रवस्तु ॥१८॥

प्रतिपूजया न स जहर्ष न च श्लुचमवज्ञयागमत् ।

निश्चितमतिरमिचन्दमयोः न जगाम सुखदुःखयोश्च विक्रियाम् ॥१९॥

१ P. M. अदित्यम् ।

२ P. M. एव P. L. M. lacuna. T

अथ पार्थिवः मनुपलभ्य सुतमुपगतम् तदागतम् ।
 तूर्णमवहत्तुरगानुगतः सुतदर्शनोत्सुकतयाभिमिर्यथौ ॥२०॥
 सुगतस्तथागतमपेक्ष्य नरपतिमधीरमानसतया ।
 ग्रेषमपि जनमश्रुमुखम् विनिनीपया गगनमुत्पपात च ॥२१॥ ।
 स विचक्रमे दिवि भुवीव पुनरुपविवेश तस्मिन्वान् ।
 निश्चलमतिः शिशुधिपुः पुन र्वङ्गधाभवत् पुनरभूत् तथैकधा ॥२२॥
 सलिले क्षिताविव चचार जलमिव विवेश सेदिनीम् ।
 मेघ इव दिवि त्रि[त्वि]र्षे पुनः पुनरुज्ज्वलन्नव दवोदितो रविः ॥२३॥
 युगपज्ज्वलन् ज्वलनवच्च जलमवसृज्य मेघवत् ।
 तत्रकनकसदृशप्रभया स दभौ प्रदीप्त इव मन्ध्यया घनः ॥२४॥
 तमुदीक्ष्य हेममणिजालवलयधिनमिवोत्थितं ध्वजम् ।
 प्रीतिमगमदतुलां नृपतिः जनता नताश्च वङ्गमानमभ्ययुः ॥२५॥
 अथ भाजनीकृतमवेक्ष्य मनुजपतिमृद्धिसम्पदा ।
 पौरजनमपि च तत्प्रसवेन निजगाद् धर्मविनय विनायकः ॥२६॥
 नृपतिसूतः प्रथममाप फलमहतधर्ममिद्धयोः ।
 धर्ममतुलमधिगम्यमुनेः सुनये ननाम स यतो गुराविव ॥२७॥
 बहवः प्रसन्नमनसोऽय जन्ममरणार्त्तिभीरवः ।
 शाक्यतनयदृषभाः कृतिनो दृषभा इवानलभयात् प्रवव्रजुः ॥२८॥
 विजङ्गस्तु येषि न गृहाणि तनयपिदमाचपेक्षया ।
 तेऽपि नियमविधिसामरणात् जगृह्य युक्तमनसश्च टधिरे ॥२९॥

न जिहिष सूक्ष्ममपि जन्तुमपि परवधोपजीवनः ।
 किं वत विपुलगुणः कुलजः मदयः सदा किमु मुनेरूपामया ॥३०॥
 अरुणोद्यमः क्लृप्तधनोऽपि परपरिभवामहोऽपि मन् ।
 तान्यधनमपजहार तथा भुजगादिवान्यविभवात् विविद्यथे ॥३१॥
 विभवान्वितोऽपि तरुणोऽपि विषयचपलेन्द्रियोऽपि मन् ।
 नैव च परयुवतीरगमत् परमहिला^१ दहनतोष्यमन्यत ॥३२॥
 अनृतं जगाद् न च कश्चित् चतमपि जज्ञत्प नाप्रियम् ।
 अल्लामपि न जगावहितम् हितमप्यवाच न च पैशुनाय यत् ॥३३॥
 मनसा लुलोभ न च जातु परवसुपु बद्धमानम्^२ ।
 कामसुखमसुखतो विमृशन् विजहार तत्र इव तत्र मज्जनः ॥३४॥
 न परस्य कश्चित् अपघातमपि च मष्टुणो व्यचिन्तयत् ।
 मादपि त्वसुतसुहृत्सदृश म ददर्श तत्र हि परस्परं जनः ॥३५॥
 नियतम् भविष्यति परत्र भवदयि च भृतमप्यथो ।
 कर्मफलमपिच लोकगतिर्नियतेति दर्शनमवाप साधु च ॥३६॥
 इति कर्मणः दशविधेन परमकुशलेन भूरिणा ।
 भ्रगिनि गिधिलगुणेऽपि युगे विजहार तत्र मुनिसत्रयाञ्जनः ॥३७॥
 न च तत्र कश्चिदुपपत्तिसुखमभिलक्षाप तैर्गुणैः ।
 भर्त्समशिवमवगम्य भवम् भवमचयाय बध्नुते न जग्मने ॥३८॥

१ P. M. P. H. M. परमहिता ।

२ P. L. M. बद्धमानम् ।

अकृतं कथादृष्टिर्न एव परमपरिशुद्धदृष्टयः ।

स्रोतसि हि वृत्तिरे बहवो रजमस्तनुत्तमपि चक्रिरे परे^१ ॥३८॥

वृत्तेऽत्र थोऽपि विषयेषु विभवमदृग्नेषु कथ्यते ।

त्यागविनयनियमाभिरतो विज्ञहार सोऽपि न चक्षान मत्पथात् ॥४०॥

अपि च स्वतोऽपि परतोऽपि न भयमभवत् न दैवतः ।

तत्र च सुसुभिचगुणैः जह्युः प्रजाः कृतयुगे राज्ञो मनोरिव ॥४१॥

इति सुदितमनामयन्निरापन्कुरधुपुरुषोपसं पुरं तत् ।

अभवभयदैगिके महर्षौ विहरति तत्र जिज्ञाय वीतराग इति ॥४२॥

मौन्दरनन्दे महाकाथे तथागतवर्णनो नाम

द्वितीयः सर्गः ॥ ३ ॥

^१ P M स्रोतसिहो म तत्रे बहवोरजमस्तनुत्तमपि चक्रिरे परे ।

चतुर्थः सर्गः ।

मुनौ ब्रुवाणोऽपि तु तत्र धर्मम् धर्मं प्रति ज्ञातिषु चादृतेषु ।
 प्रासादमथ्यो मदनैककार्यं प्रियामहायो विजहार नन्द ॥१॥
 स चक्रवाक्येव हि चक्रवाक तथा ममेत प्रियया प्रियाहं ।
 नाचिन्तयत् वैश्रमणम् न शकम् तत्स्थानहेतो ज्ञत एव धर्म ॥२॥
 लक्ष्म्या च रूपेण च सुन्दरीति स्तम्भेन गर्व्येण च भानिनीति ।
 दीप्या च मानेन च भानिनीति यासौ वभाषे त्रिविधेन नाम्ना ॥३॥
 सा हामहमा नयनद्विरेफा पौनस्तनाभ्युन्नतपद्मकोषा ।
 भूयो वभाषे स्वकुलोदितेन स्त्रीपद्मिनी नन्ददिवाकरेण ॥४॥
 रूपेण चात्यन्तमनोहरेण रूपानुरूपेण च चेष्टितेन ।
 मनुष्यलोके हि तदा वभूव सा सुन्दरी स्त्री पुरुषेषु नन्द ॥५॥
 सा देवता नन्दनचारिणीव कुलस्य नान्दौजननस्य नन्द ।
 अतीत्य मर्त्यानुपेत्य देवान् सृष्टावभूतामिव भूतधात्रा ॥६॥
 ता सुन्दरीं चेत् न लभेत नन्द सा वा निषेवेत न त नतभू ।
 इन्द्र ध्रुव तत् विकल न शोभेताभ्योन्यङ्गीनाविव रात्रिचन्द्रौ ॥७॥
 कन्दर्परथोरिव लङ्घ्यभूतम् प्रमोदनान्धोरिव नीडभूतम् ।
 प्रहर्षतुष्टोरिव पावभूतम् इन्द्र महार[ ]स्त मदान्धभूतम् ॥८॥
 परस्परौढीचणतत्पराच्च परस्पर व्याहृतसक्तचित्तम् ।
 परस्परग्रेष्वक्षताङ्गरागम् परस्परं तन्मिथुन जहार ॥९॥
 भावानुरक्तौ गिरिनिर्झरस्यौ तौ किञ्चरीकिपुरुषाविवोभौ ।
 चिकीडतुष्यापि विरेजतुष्य रूपश्रियान्योन्यमिवाचिपन्तौ ॥१०॥

अन्योन्यमंरागविवर्द्धनेन तद्वन्द्वमन्योन्यमरीरमच्च ।
 कृमान्तरे तर्पवलेन तेन^१ मलीलमन्योन्यममौमदच्च ॥१॥
 विभ्रषयामाम ततः प्रि(प)यां स मिषेविपुस्तां न मृजावहार्यम् ।
 स्वेनैव रूपेण विभ्रषिता हि विभ्रषणानामपि भ्रषणं मा ॥१२॥
 दत्वाथ मा दर्पणमथ हस्ते ममायतो धारय तावदेनम् ।
 विशेषकं यावद्दहं करोमौत्युवाच कान्तं स च तं वभार ॥१३॥
 भर्तुस्ततः श्लथु निरूष्यमाणा विशेषकं भामि^२ चकार तादृक् ।
 निश्यामवातेन च दर्पणमथ चिकित्सयित्वा निजघान नन्दः ॥१४॥
 मा तेन चेष्टाललितेन भर्तुः शाथेन चान्तर्मनसा^३ जहाम ।
 भवेच्च हृष्टा किल नाम तस्मै ललाटजिह्वां भ्रुकुटिं चकार ॥१५॥
 चित्तेप कर्णात्पलमथ चांसे करेण मथेन मदान्तसेन ।
 पत्राद्भुलिं चार्द्धनिमीलिताचे वल्लेऽप्य तामेव विनिर्दुधाव ॥१६॥
 ततश्चलन्पूरयन्त्रिताभ्याम् नखप्रभोज्ञामितराद्भुलिभ्याम् ।
 पद्भ्यां प्रियाया नलिनोपमाभ्याम् मृद्गां भयान्नाम ननाम नन्दः ॥१७॥
 स मुक्तपुष्पोन्मिपितेन मृद्गां ततः प्रियायाः प्रियकृत् वभासे ।
 सुवर्णवेद्यां अनिलावभग्नः पुष्पातिभारादिव नागहृत्तः ॥१८॥
 मा तं स्तनोदत्तितहारयष्टित्यापयामाम निपीद्य ढोर्भ्याम् ।
 कथं कृतोमीति जहाम चोच्चैः मुखेन भाचीकृतकुण्डलेन ॥१९॥

१ P. M. तर्पवलेदतेन ।

२ P. M. भासापिषि, not in P. L. M. T.

३ P. M. शाथेन चातुर्मनसा ।

पव्युत्ततो दर्पणमूकपाणे' मुञ्जमुञ्जवर्णमवेक्षमाणा ।
 तमालपद्मार्द्रतले कपोले समाधयामाम विशेषकं तत् ॥२०॥
 तस्या मुख तत् सतमालपत्रम् ताम्राधरोष्ठम् चिकुरायताक्षम् ।
 रक्ताधिकायम् पतितद्विरेफम्' भगैवलं पद्ममिवावभासे ॥२१॥
 नन्दस्ततो दर्पणमादरेण विभ्रत् तदा मण्डनसाक्षिभृतम् ।
 विशेषकावेक्षणकेकराक्षो लडत् प्रियाया वटमं ददर्श ॥२२॥
 तत्कुण्डलाटसविशेषकान्तं कारणवक्त्रिष्टमिवारविन्दम् ।
 नन्दः प्रियाया मुखमौक्षमाणो भूयः प्रियानन्दकरो वभ्रुव ॥२३॥
 विमानकल्पे म विमानगर्भे ततस्तथा चैव ननन्द नन्दः ।
 तथागतस्यागतभैक्षकालो भैक्षाय तस्य प्रविवेश वेश्म ॥२४॥
 श्रवाङ्गुष्ठो निष्प्रणयश्च तस्यौ भ्रातुर्गृहेऽन्यस्य गृहे यथैव ।
 तस्मादथो प्रेय्यजनप्रमादात् भिक्षामलम्बैव पुनर्जंगाम ॥२५॥
 काचित् पिपेषान्त्रविलेपनं हि वामोज्जना काचित् श्रवामयच्च ।
 अयोजयत् स्नानविधि तथान्या जगन्धुरन्याः सुरभीः स्रजश्च ॥२६॥
 तस्मिन् गृहे भर्तुरतथरन्यः क्रीडानुरूपं लडित नियोगम् ।
 काश्चिन्न बुद्धं ददृशुर्गुणवत्यः बुद्धस्य वैषा नियत मनीषा ॥२७॥
 काचित् स्थिता तत्र तु हर्म्यपृष्ठे गवाक्षपक्षे प्रणिधाय चतुः ।
 विनिष्पतन्तं सुगत ददर्श पयोदगर्भादिव दौर्गमर्कम् ॥२८॥
 मा गौरवं तत्र विचार्य भर्तुः स्वया च भक्त्यार्हतयार्हतश्च ।
 नन्दश्च तस्मै पुरतोविवक्षुः तदाज्ञया चेति तदाचक्षते ॥२९॥
 अनुपहायाम्य जनस्य शङ्के शुद्धर्गहं नो भगवान् प्रविष्टः ।
 भिक्षामलम्बा गिरमामनं वा शून्यादरण्यादिव याति भूयः ॥३०॥

श्रुत्वा महर्षेः स गृहप्रवेश मत्कारहीनञ्च पुनः प्रयाणम् ।
 अचाल चित्राभरणाम्बरम्बुग् कम्पद्रुमो धृत इवानिलेन । ७१ ॥
 कृत्वाञ्जलिं मूर्द्धनि पद्मकन्यं ततः स कान्तां गमनं ययाचे ।
 कर्तुं गमित्यामि गुरौ प्रणामम् मामभ्यनुज्ञातुमिहार्हमीति ॥ ७२ ॥
 सा वेपमाना परिमखले तं शाल लता वातममौरितेव ।
 ददर्श चाश्रुद्रुतस्रोतनेत्रा दीर्घञ्च निश्चय्य वचोऽभ्युवाच ॥ ७३ ॥
 नाहं यियामोर्गुरुदर्शनार्थम् अर्हामि कर्तुम् तव धर्मपीडाम् ।
 गच्छार्थ्यपुत्रैश्चि च शौचमेव विशेषको यावदयं न शुष्कः ॥ ७४ ॥
 स चेत् भवेत्स्वम् खलु दीर्घसूचो टण्डं मझान्तम् त्वयि पातयेयम् ।
 सुहृन्मञ्जुस्त्वां शयितम् कुचाशाम् विबोधयेयम् च न चालयेयम् ॥ ७५ ॥
 अथाप्यनानाग्यानविशेषकायां श्रयेष्यमि त्वं त्वरितम् ततः त्वाम् ।
 निपीडयिष्यामि भुजदयेन विभूषणेनार्द्रविलेपनेन ॥ ७६ ॥
 इत्येवमुक्तश्च निपीडितश्च तथा स वेणुस्त्रनया जगाम ।
 एवं करिष्यामि विमुञ्च चण्डि यावद्गुरुर्दूरगतो न मे सः ॥ ७७ ॥
 ततस्तनोद्वर्त्तितचन्द्रनाभ्याम् मुक्तो मुजाभ्याम् न तु ज्ञानमेव ।
 विहाय वेधम् मदनातुरूपम् तत्कालयोग्यम् स वपुर्वभार ॥ ७८ ॥
 सा त प्रयान्तम् रमणं प्रदध्यौ प्रधानशून्यमितनियनाची ।
 स्थितोऽक्षकर्णा व्यपविद्गुण्या भ्रान्तं मृगं भ्रान्तमुखी मृगीव ॥ ७९ ॥
 दिदृक्षयाचिप्रमना मुनेसु नन्दः प्रयाणं प्रति तत्रे च ।
 विवृत्तदृष्टिश्च शनैर्घयी ताम् करीव पश्यम् स लङ्करेणुम् ॥ ८० ॥

शातोदरीं पौनपयोधरोरुम् स सुन्दरीं रुचदरौमिवाद्रे ।
 काक्षेण पश्यन् न ततर्प नन्द पिवन्निवैकेन जल करेण ॥४१॥
 त गौरव बुद्धगतम् चकर्ष भार्यानुराग पुनराचकर्ष ।
 सोऽनिश्चयात् नापि ययौ न तस्यौ तरस्तरङ्गेखिव राजहस ॥४२॥
 अदर्शन भूयगतस्य तस्या हर्म्यात्ततश्चावततार तूर्णम् ।
 श्रुत्वा ततो नूपुरनिस्वन स पुन ललम्बे हृदये गृहीत ॥४३॥
 स कामरागेण निगृह्यमाणो धर्मानुरागेण च क्लृप्तमान ।
 जगाम दु खेन विवर्त्यमान ञ्चव प्रतिस्नोत इवापगाया ॥४४॥
 तत क्रमैर्दीर्घतमै प्रचक्रमे कथ नु यातो न गुरुर्भवेदिति ।
 स्वजेय ता चैव विगेषकप्रिया कथ प्रियामार्द्रविगेषकामिति ॥४५॥
 अथ स पथि ददर्श सुक्तमान पितृनगरेपि तथा गताभिमानम् ।
 दशवल्लभभितो विलम्बमानम् ध्वजमनुयान इवैन्द्रमर्ह्यमानम् ॥४६॥

सोन्दरनन्दे महाकाव्ये भार्यायाचितको नाम

चतुर्थं सर्गं ॥ ४ ॥

पञ्चमः सर्गः ।

अथावतौर्याश्वरथदिपेभ्यः शाक्या यथाम्बुद्धिं^१ गृहीतवेपाः ।
 महापणेभ्यो व्यवहारिणश्च महामुनौ भक्तिवशात् प्रणेसुः ॥१॥
 केचित् प्रणम्यानुद्ययुर्मुहूर्त्तम् केचित् प्रणम्यार्थवगेन जग्मुः ।
 केचित् स्वकेष्वावस्येषु तस्यः कृत्वाञ्जलीन् वीक्षणतत्पराचाः ॥२॥
 बुद्धस्तुतस्तत्र नरेन्द्रमार्गं स्रोतो महत् भक्तिमतो जनस्य ।
 जगाम दुःखेन विगाहमानो जलागमे स्रोत इवापग[ि]याः ॥३॥
 अथो महद्भिः पथि सप्ततद्भिः घम्पूज्यमानाय तथागताय ।
 कर्तुं प्रणामं न शशाक नन्दस्तेनाभिरेसे तु गुरोर्महिम्ना ॥४॥
 स्वस्त्वावमङ्गम् पथि निर्मुमुक्षुः भक्तिं जनम्यान्यमतेषु रचन् ।
 नन्दश्च गेहाभिसुखं जिहृषन् मार्गं ततोऽन्य सुगतः प्रपेदे ॥५॥
 ततो विविक्तश्च विविक्तचेताः सन्मार्गवित् मार्गमभिप्रतप्से ।
 गत्वापतस्याप्यतमाय तस्मै नान्दीविमुक्ताय ननाम नन्दः ॥६॥
 शनैर्ब्रजश्चेव स गौरवेण पटारुतांशो विनतार्हकायः ।
 अधोनिवह्याश्चलिहूर्द्धनेत्रः मगद्गदम् वाक्यमिदं वभाषे ॥७॥
 मासादसंस्तो भगवन्तमन्तःप्रविष्टमश्रौपमनुपहाय ।
 अतस्त्वेरावानहमभ्युपेतो गृहस्य कक्षा[न्]^२ महतोभ्यसूयन् ॥८॥
 तत् माधु माधुप्रिय मन्निवार्यम् तत्रासु भिक्षूत्तम भैक्षकालः ।
 अमौ हि मथं नभसो यियासुः कास प्रतिष्कारयतीव सूर्यः ॥९॥

१ P. M. मूढि ।

२ P. M. कक्षामहतो, P. L. M. कक्षामहतः ।

इत्येधमुक्तः प्रणयेन तेन स्नेहाभिमानोन्मुखलोचनेन ।
 तादृङ्निमित्तं सुगतस्यकार नर्हार^१कृत्यं म यथा विवेद ॥१०॥
 ततः स कृत्वा सुनये प्रणामं गृहप्रयाणाय मतिं चकार ।
 अनुग्रहाद्ये सुगतस्तु तस्मै पात्रं ददौ पुष्करपत्रनेत्रः ॥११॥
 ततः स लोके ददतः फलार्थं पात्रस्य तस्याप्रतिमस्य पात्रम् ।
 जग्राह चापग्रहणक्षमाभ्यां पद्मोपमाभ्याम प्रयतः कराभ्याम् ॥१२॥
 पराङ्मुखन्वन्यमनस्कमारात् विज्ञाय नन्दः सुगतं गतास्यम् ।
 हस्तस्यपात्रोऽपि गृह यियासुः समार मार्गोत् सुनिमीक्षमाणः ॥१३॥
 भार्यानुरागेण यदा गृहं स पात्रं गृहीत्वापि यियासुरेव ।
 विमोहयामास मुनिस्ततस्त रथ्यामुखस्यावरणेन तस्य । १४॥
 निर्मा^(र्या)लवौजं^२ हि ददर्श तस्य जान गृदुः^(ः) क्लेशरजस्य तीव्र^(ः)म् ।
 क्लेशकुलान् [तान्] विषयान् म तश्च नन्दं यतस्तं सुनिराचकर्ष ॥१५॥
 संक्लेशपक्षो द्विविधस्य दृष्टः तथा द्विकल्पो व्यवदानपक्षः ।
 आत्माश्रयो हेतुवलाधिकस्य बाह्याश्रयः प्रत्ययगौरवस्य ॥१६॥
 अयन्नतो हेतुवलाधिकस्तु निर्मुच्यते घट्टितमात्र एव ।
 यत्नेन तु प्रत्ययनेयबुद्धिः विमोक्षमाप्नोति पराश्रयेण ॥१७॥
 नन्दः स च प्रत्ययनेयचेता^३ यं शिश्रिये तन्मयतामवाप ।
 यन्मादिमं तत्र चकार यत्नं तत्संग्रहपक्षान् मुनिहृत्किर्त्तयन् ॥१८॥

१ P. M. कार बाहार, P. L. M. कालकहार

० P. M. निर्णीत ।

३ P. M. प्रत्ययने प्रचेता T.

नन्दस्तु दुःखेन विचेष्टमानः प्ररैरगत्या गुहमन्वगच्छत् ।

भार्यामुहं वीक्षणोल्लसनेवं विचिन्तयन्नाट्टविशेषक तत् ॥१८॥

ततो मुनिस्तम् प्रियमाच्यहारम् वमन्तमासेन कृताभिहारम् ।

निनाय भग्नप्रमदाविहार विश्वाविहाराभिमतं विहारम् ॥२०॥

दीनं महा[का]रुणिकस्ततस्तम् दृष्ट्वा मुह्यन्ते करुणायमानः ।

करेण चक्राङ्गतलेन मूर्द्ध्नि पस्पर्शं चैवेदं उवाच चेनम् ॥०१॥

यावन्न हिंस्यम् ममुपैति कालः शमाय तावद् कुरु शौम्य बुद्धिम् ।

मर्वास्त्रवत्यास्त्रिह वर्तमानं मर्वाभिहारेण निवृत्ति मृत्युः ॥२०॥

साधारणात् स्वप्ननिभादभारात् लोलं मनः कामसुखान्निदच्छ ।

हृद्दैरिवाग्नेः पवनेरितस्य लोकस्य कामैर्न हि दृष्टिरस्ति ॥२३॥

अद्वाधन श्रेष्ठतमं धनेभ्यः प्रजारमभृत्प्रिकरो रसेभ्यः ।

प्रधानमध्यात्मसुखं सुखेभ्योऽविहारतिः दुःखतमा रतिभ्यः ॥२४॥

हितस्य वक्ता प्रवरः सुहृद्भ्यो धर्माय श्वेतो गुणवान् श्रमेभ्यः ।

ज्ञानाय कर्तव्यं परमं प्रियाभ्यः किमिन्द्रियानामुपगम्य दास्यम् ॥२५॥

तन्निश्चितं भीक्रमगुम्बियुक्तम् परेखनायत्तमहार्यमन्यैः ।

नित्यं शिवं शान्तिमुखं वृणीष्व किमिन्द्रियार्थान्यमनर्थमृद्धा ॥२६॥

जरा ममा नास्त्यमृजा प्रजानाम् व्याधेः ममो नास्ति जगत्यनर्थः ।

मृत्योः मम नास्ति भयं पृथिव्यां एतत्तद्य खल्ववग्रेण सेव्यम् ॥२७॥

खेहेम कश्चिन्न ममोऽस्ति पाशः शीतो न दृष्ट्वा मममस्ति हारि ।

रागाग्निना नास्ति ममस्तयाग्निस्तप्तेत् त्वय नास्ति सुखं च तेऽस्ति ॥२८॥

श्वश्रुभावी प्रियविप्रयोगः तस्माच्च शोकः निवृत्तं निषेद्यः ।

शोकैर्न शोभाद्मुपेयिवांमो राजर्षयोन्वेऽप्यवशा विषेणुः ॥२८॥

प्रज्ञामयं वर्त्म वधान तस्मात् नैष्यन्ति^१ निग्रस्य हि शोकवाणाः ।

महश्च दग्धुं भवकचजालं मधुचथान्पाग्निमिवात्मतेजः ॥ ४० ॥

यथौषधैर्हस्तगतैः य वैद्यो न दृश्यते कश्चन पद्मगेन ।

तथानपेक्ष्योजितलोकमोहो न दृश्यते शोकभुजङ्गमेन ॥ ४१ ॥

आस्थाय योगं परिगम्य तत्त्वं न चासमागच्छति मृत्युकाले ।

आवद्धवर्मां सुधनुः कृतास्त्रो जिगीषया शूर इवाहवस्यः ॥ ४२ ॥

इत्येवमुक्तः स तथागतेन सर्वेषु भूतेष्वनुकम्पकेन ।

दृष्टं गिरान्तर्हृदयेन मीदंस्तथेति नन्दः^१ सुगतं वभाषे ॥ ४३ ॥

अथ प्रमादाच्च तमुज्ज्विहीर्षन् मत्वागमस्यैव च पात्रभृतम् ।

प्रमाजयानन्द प्रमाय नन्दं इत्यब्रवीत् मैत्रमना महर्षिः ॥ ४४ ॥

नन्दं ततोन्तर्मनसा रुदन्नाम् एहौति वैदेहमुनिर्जगाद ।

प्रनैस्ततस्तम् ममुपेत्य नन्दो न प्रश्नजिथ्याम्यहमित्युवाच । ४५ ॥

श्रुत्वाय नन्दस्य मनीषितं तत् बुद्ध्याय वैदेहमुनिः^१ प्रशंस ।

मंश्रुत्य तस्मादपि तस्य भावम् महामुनिर्नन्दमुवाच भूयः । ४६ ॥

मय्यपजे प्रव्रजिते जितात्मन् भ्रातृष्वनु प्रव्रजितेषु चाम्भान् ।

ज्ञातौथ दृष्ट्वा प्रतिनो गृहस्थान् संविद्य चित्तेऽस्ति न वाप्ति चेतः । ४७ ॥

राजर्षयस्ते विदिता न नूनम् वनानि ये शिश्नियिरे हृष्यन्तः ।

निष्ठीव्य कामान् उपशान्तिकामाः कामेषु नैव कृपणेषु मक्ताः ॥ ४८ ॥

भूयः समालोक्य गृहेषु दोषान् निशाम्य तत् त्यागकृतं च शर्म ।

नैवाप्ति मोक्षं मतिराक्षयं ते देशं मुमूर्षारिव सोपमर्गम् ॥ ४९ ॥

संसारकान्तारपरायणस्य शिवे कथं ते पथि नारुहता ।
 शारोप्यमाणस्य तमेव मार्गं भ्रष्टस्य भार्यादिव सार्थिकस्य ॥ ४० ॥
 यः सर्वतो वेम्सनि दह्यमाने शयीत मोहात् न ततो व्यपेयात् ।
 कालाग्निना व्याधिजराग्निखेन लोके प्रदीप्ते^१ स भवेत् प्रमत्तः ॥ ४१ ॥
 प्रणीयमानस्य यथा वधाय मत्तो हमेच्च प्रलपेच्च वधः ।
 मृत्यौ तथा तिष्ठति पाशहन्ते गोच्यः प्रमाद्यन् विपरीतचेताः ॥ ४२ ॥
 यदा नरेन्द्राय कुटुम्बिनस्य विहाय बन्धुस्य परिग्रहाय ।
 ययुस्य याम्यन्ति च यान्ति चैव प्रियेष्वनित्येषु कुतोऽनुरोधः ॥ ४३ ॥
 किञ्चिन्न पश्यामि रतस्य यत्र तदन्यभावेन भवेन्न दुःखम् ।
 तस्मात् क्वचिन्न चमते प्रमत्तिः यदि चमन्तंदिगमास्य शोकः । ४४ ॥
 तत् सौम्य लोभं परिगम्य लोकं मायोपमं चित्तमिवेन्द्रजालम् ।
 प्रियाभिधानं त्यज (तो)मोहजाल केतुं मतिस्ते यदि दुःखजालम् ॥
 ४५ ॥
 वर[ ] हितोदकमनिष्टमश्रमं न स्वादु यस्यादहितानुषङ्गम् ।
 यस्माद्दहं(न)त्वां विनियोजयामि शिवे शूची वर्त्मनि विप्रियेऽपि ॥
 ४६ ॥
 बालस्य धात्री विनिगृह्य लोभम् ययोद्धरत्यात्मपुटप्रविष्टम् ।
 तपोब्जिहीर्षुः खलु रागशत्र्यं तत्त्वामवोचं परुषं हिताय ॥ ४७ ॥
 अनिष्टमप्यौषधमातुराय ददाति वैद्यस्य यथा निगृह्य ।
 तदन्वयोक्तम् प्रतिकूलमेतत् तुभ्यम् हितोदकमनुषहाय ॥ ४८ ॥

तथावदेव क्षणमस्त्रिपातो न मृत्युरागच्छति यावदेव ।
 यावद्दयो योगविधौ ममर्थं बुद्धिं कुरु श्रेयसि तावदेव ॥४८॥
 इत्येवमुक्तं स विनायकेन हितैषिणा कारुणिकेन नन्द ।
 कर्त्तास्मि मय्यं भगवन वचस्ते तथा यथाज्ञापयमीत्युवाच ॥५०॥
 आदाय वैदेहमुनिस्ततस्तम् निनाय मद्भिश्च विचेष्टमानम् ।
 श्ययोजयचाश्रुपरिश्रुताच्च केशश्रियं क्वचनिभयं मूर्द्धं ॥५१॥
 अथो हत तस्य मुखं सवाप्यस्य प्रवास्यमानेषु शिरारूहेषु ।
 वक्राग्रनालं नलिनं तडागे वर्षादकम्बिन्नमिवावभासे ॥५०॥

नन्दस्ततः तरुकषायविविक्तवामर-

स्विन्तावशो नवगृहीत इव द्विपेन्द्र ।

पूर्णं शशो बङ्गलपद्मगतं क्षपान्ते

वालातपेन परिपिक्त इवावभासे ॥५२॥

मौन्दरनन्दमहाकाव्ये नन्दप्रवाजनं नाम पञ्चमं सर्गं ।

षष्ठः सर्गः ।

ततो हते भर्त्तरि गौरवेण प्रीतौ हतायामरतौ हतायां ।
 तत्रैव हर्म्यापरि वर्त्तमाना न सुन्दरी मैव तदा वभासे ॥१॥
 मा भर्त्तुरभ्यागमनप्रतीक्षा गत्राक्षमाक्रम्य पयोधराभ्याम् ।
 द्वारोन्मुखौ हर्म्यतलाभिलम्बे मुखेन तिर्यङ्गतकुण्डलेन ॥२॥
 विलम्बहारा चक्षुःशङ्का मा तस्माद् विमानाद्दिनता चकाशे ।
 तपःशयात् अस्फुरमां वरेव च्युतं विमानात् प्रियमीक्षमाणा ॥३॥
 मा खेदमंस्त्रिजललाटकेन निशामनिष्पीतविशेषकेण ।
 चिन्ताचलाक्षेण मुखेन तस्यौ भर्त्तारमन्यत्र विगद्गमाना ॥४॥
 ततश्चिरस्यानपरियमेण स्थितैव पर्यङ्गतले पपात ।
 तिर्यक्च शिथ्ये प्रविक्रोर्णहारा मपादुकैवाङ्गविलम्बपादा ॥५॥

अथात्र काचित् प्रमदा मवाप्यां तां दुःखितां द्रष्टुमनोभ्रमणा ।

प्रामादमोषानतलप्रणदं चकार पद्भ्यां महमा रुदन्ती ॥६॥
 तस्याद्य मोषानतलप्रणदं श्रुत्वा तूर्णं पुनरुत्पपात ।
 प्रीत्या प्रमत्तैव च संजहर्ष प्रियोपयानं परिगद्गमाना ॥७॥
 मा चामयन्तौ वलभीपुटस्यान् पारावतान् नूपुरनिःश्रनेन ।
 मोषानकुक्षिं प्रमथार हर्षात् भ्रष्टं दुःखान्तमचिन्तयन्तौ ॥८॥
 तामद्गनां प्रेक्ष्य च विप्रसन्ना निश्चम्य भूयः शयने प्रपेदे ।
 विषण्वञ्जः न रराज वाग्नु विवर्णचन्द्रेव हिमागमे द्यौः । ९ ॥
 मा दुःखिता भर्त्तुरटङ्गेन कामेन कोपेन च दृशमाना ।
 हस्ता करे वक्रमथोपविष्टा चिन्तानर्दां शोकप्रणां ततार ॥१०॥

तस्या मुख पद्मपद्मभृतम् पाणौ स्थित पद्मवरागताये ।
 कायामयस्याम्भसि पद्मजस्य वभौ नत पद्ममिवोपरिष्टात् ॥ १ ॥
 सा स्त्रीस्वभावेन विचिन्त्य तत्तत् दृष्टानुरागेऽभिमुखेऽपि पत्यौ ।
 धर्माश्रिते तत्त्वमविन्दमाना सकल्प्य तत्तत् विललाप तत्तत् ॥ १ २ ॥
 एय्याम्यनाग्यानविशेषकाया त्वयौति कृत्वा मयि ता प्रतिज्ञा ।
 कस्मान्नु हेतोर्दयितप्रतिज्ञ मोघ प्रियो मे वितथप्रतिज्ञ ॥ १ ३ ॥
 आर्यस्य साधो करुणात्मकस्य मन्त्रित्यभौरोरतिदक्षिणस्य ।
 कुतो विकारोयमभूतपूर्वं स्नेनापरागेण ममापचारात् ॥ १ ४ ॥
 रतिप्रियस्य प्रियवर्त्तिनो मे प्रियस्य नून हृदय विरक्तम् ।
 तथा हि रागो यदि तस्य हि स्यात् मच्चित्तरची न मनागत^१ स्यात् ॥ १ ५ ॥
 रूपेण भावेन न च यत् विशिष्टा प्रियेण दृष्टा नियत ततोऽन्या ।
 तथा हि कृत्वा मयि मोघमान्त्व लज्जा सतीं मामगमत् विहाय ॥ १ ६ ॥
 भक्ति म बुद्ध प्रति यामवोचत् तस्य प्रयातु मयि मोऽपदेश ।
 मुनौ प्रसादो यदि तस्य हि स्यात् मृत्योरिवोपादनु तत् विभीषात् ॥ १ ७ ॥
 लेखार्थं मादृशं मन्यचित्तो विभ्रुषयन्त्या मम धारयित्वा ।
 विभर्त्ति मोऽन्यस्य जनस्य तश्चेत् नमोस्तु तस्मै चलसौहृदाय ॥ १ ८ ॥
 नेच्छन्ति या शाकमवाप्तमेव^२ श्रद्धातुमर्हन्ति न ता नराणाम् ।
 क चानुवृत्तिमयि मास्य पूर्वं त्याग क चाय जनवत् क्षणेन ॥ १ ९ ॥
 इत्येवमादि प्रियविप्रयुक्ता प्रियेऽन्यदाशङ्क्य च सा जगाद ।
 मग्भ्रान्तमाशङ्क्य च तत् विमान मा स्त्री मवाप्या गिरमित्युवाच ॥ २ ० ॥

१ P M न समागत स्यात् ।

२ I M सवाय P L M भुवना T ३ P L M एतम्

युवापि नावत् प्रियदर्शनोऽपि मौभाग्यभाग्याभिजनान्वितोऽपि ।
 यस्त्वां प्रियो नाभ्यचरत्^१ कदाचित् तमन्यया धाम्यमि कातरामि ॥२१॥
 मा स्वामिनम् स्वामिनि दोषमागाः प्रियं प्रियाहं प्रियकारिणं तम् ।
 न म तदन्त्यां प्रमदाभवैति स्वचक्रवाक्या इव चक्रवाकः ॥२२॥

म तु तदर्थं गृह्णाममीषन् जिज्ञीतिपुस्तत्परितोपहेतोः ।
 भ्रात्रा किन्त्वार्थेण तथागतेन प्रवाजितो नेत्रजनाद्वैवहः ॥२३॥

श्रुत्वा ततो भर्त्सरि तां प्रवृत्तिं सवेपथुः मा महमोत्पपात ।
 प्रगृह्य वाह्यं विहराव चोच्चैः हृदीव[ि]दग्धाभिहता करेणुः ॥२४॥

मा रोदनारोपितरक्तदृष्टिः मन्तापसंचोभितगात्रयष्टिः ।
 पपात ग्रीष्णकुलहारयष्टिः फलातिभारादिव चूतयष्टिः ॥२५॥

मा पद्मरागं वमनं वमाना पद्मानता पद्मदलायताची ।
 पद्मा विपद्मा पतिताचलाचो गृध्रोप [प]द्मगिवातपेन ॥२६॥

मंचिन्त्य मंचिन्त्य गुणांश्च भर्त्सुः दीर्घं निशश्चात्र तनाम चैव ।
 विभृषणथीनिहिता प्रको[तो]ष्ठे ताम्बे कराग्रे च विनिर्दुधाव ॥२७॥

न भृषणे[णा]ऽर्थो मम संप्रतीति मा टिक्तु चिबिप विभृषणानि ।
 निर्भृषणा मा पतिता चक्राग्रे विशीर्णपुष्यस्तवका लतेव ॥२८॥

धृतः प्रियेणायमभृत् ममेति रक्तवस्त्रं दर्पणमालिजिह्वे ।
 यत्राच्च विन्द्यतमाचपचौ सृष्टेव धृष्टं प्रममाजं गण्डौ ॥२९॥

मा चक्रवाकीव भग्नं सुकुञ्ज श्लेनायपल्लवतचक्रवाका ।
 त्रिस्पृष्टमानेव विमानसंभ्यैः पारावतैः कूजनजोष्ठकण्ठैः ।३०॥

त्रिचिन्नमृदाक्षरणेऽपि सुप्ता वैदूर्यवज्रप्रतिमण्डितेऽपि ।

१ P. M. नाभ्यर्हमेव ।

रुक्माङ्गपादं शयने महार्हं न शर्म लंभे परिचेष्टमाना ॥ ३ १ ॥
 सदृश्य भर्तुश्च विभूषणानि वामांमि वीणाप्रभृतीश्च लीडाः ।
 तमो विवेशाभिननाट चोच्चैः पङ्कावतीर्णव च मममाद । ३ २ ॥
 मा सुन्दरौ श्यामचलोदरौ हि वज्राग्निमभिन्नदरौगृहेव ।
 शोकाग्निनान्तर्द्धदि दह्यमाना विभ्रान्तचित्तेव तदा बभूव । ३ ३ ॥
 कुरोद् मञ्जौ विरुराव जग्लौ वभ्राम तस्यौ विषल्लाप दधौ ।
 चकार रोष विचकार मान्य चकर्त्त वक्त्रं विचकर्ष वस्तम् ॥ ३ ४ ॥

ता चारुदन्ती प्रमथ रुदन्तीं मथुत्य नार्यः परमाभितप्ता ।
 अन्तर्गृहादारुरुज्ज्विमान चासेन किन्नर्य इवाद्रिपृष्ठम् । ३ ५ ॥
 वाप्येण ताः क्लिन्नविषण्वक्त्रा वर्धेण पद्मिन्य इवाद्रंपद्मा ।
 म्यानानुरूपेण यथाभिमान निक्लिन्धिरे तामनुदह्यमाना । ३ ६ ॥
 ताभिर्दृता हर्म्यतलेऽङ्गनाभिः चिन्तातनु' मा सुतनुर्वभासे ।
 प्रतद्गृदाभिः परिवेष्टितेव शशाङ्कलेखा शरदभ्रमध्ये । ३ ७ ॥

या तत्र तामां वचमोपपन्ना मान्या च तस्या वयमाधिका च ।
 मा पृष्टतप्तां तु' ममालिक्लिङ्गे प्रमृज्य चाश्रूणि वचांस्युवाच ॥ ३ ८ ॥
 राजर्षिवध्वा सव नानुरूपो धर्माश्रिते भर्त्तरि जातु शोक' ।
 इच्छाकुवगे छाभिकाङ्क्षितानि दायाद्यभृतानि तपोवनानि ३ ९ ॥
 प्रायेण गोक्षाय विनिःसृतानाम् शाक्यर्षभाणां विदिताः स्त्रियस्ते' ।
 तपोवनानीव गृहाणि यामां माध्वीघत' कामवदाश्रितागाम् ॥ ४ ० ॥
 यद्यनया रूपगुणाधिकत्वात् भर्ता' इतमो कुरु वाप्यमौचम् ।

मनस्विनी रूपवती गुणाद्या दृढि चते काच द्विनायु मुञ्चेत् ॥४१॥

अथापि किञ्चित् व्यसन प्रपन्नो मा चैव तद्भृत् मद्भृशोऽत्र वाप्यः ।

अतो विग्रिष्टं न हि दुःखमस्मि कुलोद्गताया पतिदेवतायाः ॥४२॥

अथ त्विटानी 'लडित. मुञ्चिन् स्वप्न' फलम्यो व्यसनान्यदृष्टा ।

वीतस्पृहो धर्ममनुप्रपन्न किं विक्रमे रोदिपि हर्षकाले ॥४३॥

इतिवमुक्तापि वज्रप्रकारम् श्रेहात्^१ तथा नैव धृति चकार ।

अथापरा तां मनमोनुकूलं कान्तोपपन्नम् प्रणयादुवाच ॥४४॥

ब्रवीमि मयं सुविनिश्चित मे प्राप्त प्रियं द्रुत्थमि गीघमेव ।

तया विना म्याम्यति तत्र नामौ मत्वाययज्ञेनयेव हीनः ॥४५॥

अद्वेपि सन्ध्याः न म निर्वृत. म्यात् त्वं तस्य पार्थ यदिति तत्र न स्याः ।

आपत्सु छच्छाम्बपि चागतासु तां पद्मस्तस्य भवेन्न दुःखम् ॥४६॥

त्वं निर्वृतिं गच्छ नियच्छ वाप्यम् तन्नायुमोक्षात् परिरक्ष चतुः ।

यत्नस्य भावस्तुयि यस्य रागो न रन्वते त्वद्विरहात् न धर्म ॥४७॥

म्यादत्र नाभौ कुलमन्वयोगात् काषाघमाढाय विहास्यतीति ।

अनात्मनाढाय गृहोन्मुखस्य पुनर्विमोक्तुं क एवान्नि टोयः ॥४८॥

इति युवतिजनेन मात्स्वरमाणा

इतद्दया रमणेन सुन्दरी मा ।

द्रुमिडमभिसुमे पुत्रेव रमा

स्तिमिममत् परिवारिताप्यगोभि ॥४९॥

मौन्दरमन्दे मशाकाथे भाव्यांविन्नापो नाम षष्ठः सर्गः ।

सप्तमः सर्गः ।

लिङ्गं ततश्चासु विधिप्रदिष्टम् गात्रेण विभ्रञ्च तु चेतसा तत् ।
 भार्यागतैरेव मनोवितर्कैः यो द्वीयमानो न ननन्द नन्दः ॥१॥
 स पुष्यमामस्य च पुष्यलक्ष्म्या सर्वाभिमारेण च पुष्यकेतोः ।
 यानीयभावेन च यौवनस्य विहारसंस्थो न शमं जगाम ॥२॥
 स्थितः स दीनः महकारवौथ्यामालीनसंमूर्च्छितपट्पदायाम् ।
 भृशं जङ्घ्मे युगदीर्घबाहुः ध्यात्वा प्रियां चापमिवाचकर्ष ॥३॥
 स पातकचोदमिव प्रतीच्छ[न्] चूतद्रुमेभ्यस्तनुपुष्यवर्षम् ।
 दीर्घं निशस्त्रास विचिन्त्य भार्यां नवग्रहो नाग इवावबुद्धः^१ ॥४॥
 शोकस्य हर्त्ता शरणागतानाम् शोकस्य कर्त्ता प्रतिगर्बितानाम् ।
 अशोकमालस्य स जातशोकः प्रियां^२ प्रियाशोकवनां शुश्रोच ॥५॥
 प्रियां प्रियायाः प्रतनु प्रियङ्गुं^३ निशाम्य भीतामिव निष्यतन्तीम् ।
 सस्फार तामश्रुमुखौ सवाप्यः प्रियां प्रियङ्गुप्रसवावदाताम् ॥६॥
 पुष्यावनद्धे तिलकद्रुमस्य दृष्टान्यपुष्टां शिखरे निविष्टाम् ।
 सङ्कल्पयामास शिखां प्रियायाः शुक्लांशुकाङ्गालमपाश्रितायाः ॥७॥
 सतां प्रफुल्लामतिमुक्तकस्य चूतस्य पार्श्वे परिरभ्य जाताम् ।
 निशाम्य चिन्तामगमत् तदैवं श्लिष्टा भवेत् मामपि सुन्दरौति ॥८॥
 पुष्यैरोराला^४ अपि नागवृक्षा दान्तैः समुद्गैरिव^५ हेमगर्भैः ।
 कान्तारवृक्षा इव दुःखितस्य न चक्षुराचिच्चिपुरस्य तत्र ॥९॥

१ P. M. इव नागावबुद्धः T.

२ P. M. प्रियं भू T.

३ P. M. प्रिया प्रियं सप्रसवावदाता T.

४ P. M. पुष्योक्तमदत्ता ।^५

५ P. M. दान्तैः समुद्गै P. L. M. lacuna.

गन्धं वमन्तोपि च गन्धपूर्णां गन्धर्वदेव्या इव गन्धपूर्णाः ।

तस्यान्यचित्तस्य गुरुगात्रकस्य^१ घ्राणं न जह्युः^२ हृदयं प्रतेषुः ॥ १० ॥

मंरक्तकण्ठैरपि^३ नौलकण्ठैः तुष्टैः प्रहृष्टैरपि चान्यपुष्टैः ।

लेलिह्यमानैश्च मधु द्विरेफैः स्वनदनं तस्य मनो तुनोद्^४ ॥ ११ ॥

स तत्र भार्यारणिमन्भवेन वितर्कधूमेन तमःश्लिखेन ।

कामाग्निनान्तर्हृदिदह्यमानो^५ विहाय धैर्यं विललाप तत्तत् । १२ ॥

अथावगच्छामि सुदुष्करं ते चक्रुः करिष्यन्ति च कुर्वन्ते च ।

त्यक्त्वा प्रियामश्रुमुखीं तपो^६ ये चेरुष्यरिष्यन्ति चरन्ति चैव ॥ १३ ॥

तावदृढं बन्धनमस्ति लोके न दारवं तान्तव^७मायमं वा ।

यावदृढं बन्धनमेतदेव सुखं चलाचम ललितञ्च वाक्यम् ॥ १४ ॥

द्वित्वा च भित्त्वा च हि यान्ति तानि स्वपौरुषाचैव सुदुद्वलाच्च ।

ज्ञानाच्च रौघ्याच्च विना विमोक्तुं न शक्यते स्नेहमयस्तु पाशः ॥ १५ ॥

ज्ञानं न मे तच्च शमाय यत् स्यात् न चास्ति रौचं करुणात्मकोष्मि ।

कामात्मकस्याग्निं गुरुञ्च बुद्धः स्थितोऽन्तरे चक्रगतेरिवाम्नि ॥ १६ ॥

अहं गृह्णीत्वापि हि भित्तुनिर्झं भ्रातृपिणा द्विगुरुणानुशिष्टः ।

मर्वांस्त्रवस्यासु लभे न शान्तिं प्रियावियोगादिव चक्रवाकः ॥ १७ ॥

अद्यापि तन्मे हृदि वर्धते च यद्दर्पणे व्याकुलिते मया सा ।

हतानृतकोधकमप्रवौन्मां कथं हतोमी^८ति शठं हमन्ती ॥ १८ ॥

१ P. M. सुखात्मकस्य । २ P. M. जह्युः । ३ P. L. M. संरक्तकण्ठैश्च विनोण* । ४ P. M. गतानुमोद P. L. M. has only the lower halves of the five letters remaining.

५ P. M. तद्विदह्यमानो । ६ P. M. तथा ये ।

७ P. M. आकरं । ८ P. M. हतोमीति ।

यथैय्यनाशानविशेषकाया मयीति यन्नामवदच्च माशु ।
 पारिप्लवाक्षेण सुखेन वाला तन्मे वचोऽद्यापि मनो रुणद्धि ॥१८॥
 बद्धासन पादपनिष्कारस्य स्वस्यो यथा ध्यायति भिजुरेय ।
 शक्र कंचिन्नाहमिवैष नूनम् शान्तस्तथा ह्यत्र इवोपविष्ट ॥१९॥
 पुस्कोकिलानामविचिन्त्य घोष वसन्तलक्ष्यामविचार्य्य चक्षुः ।
 शान्त यथाभ्यस्यति चैष युक्त शङ्के प्रियाकर्षति नास्य चेत ॥२०॥
 श्रमै नमोस्तु स्थिरनिश्चयाय निवृत्तकौतूहलविस्मयाय ।
 शान्तात्मनेऽन्तर्गतमानसाय चङ्गम्यमानाय^१ निरुत्तुकाय ॥२१॥
 निरौचमाणस्य जल सपद्मम् वनञ्च पुण्यम् परपुष्टजुष्टम् ।
 कस्यास्ति वीर्य्यं नवयौवनस्य मासे मधौ धर्मसपत्नभृते ॥२२॥

भावेन गर्व्येण गतेन लक्ष्या स्थितेन कोपेन मदेन वाग्भि ।
 जह्यु स्त्रियो देवनृपर्विमघान् कस्माद्धि नास्माद्धिमाक्षिपेयु ॥२३॥
 कामाभिभृतो हि क्षिरण्यरेता स्वाहा मिषेवे मघवानहल्या ।
 सत्वेन सर्गेण च तेन हीन स्त्रीनिर्जित कि वत मानुषोहम ॥२४॥
 सूर्य्यं म रम्भा प्रति जातरागस्तत्प्रीतये नष्ट इति श्रुत न ।
 यामश्वभृतोऽश्वबधू समेत्य र(थ)तोऽश्विनौ तौ जनयाम्भव ॥२५॥
 स्त्रीकारण वैरविपक्तबुद्धो वैवस्वताम्योश्चलितात्मधृत्यो ।
 बह्वनि वर्षाणि बभूव युद्ध क स्त्रीनिमित्त न चलेदिहान्य । २७॥
 भेजे श्वपाकीं सुनिरक्षमाला कामाद् वशिष्टश्च म सद्वरिष्ट ।
 यस्यां विवस्वानिव भृशन्नाद सुत प्रसूतोऽस्य कपिञ्जलाद् ॥२८॥
 पराशर शःपशरस्तयर्षिं काली[ ]मिषेवे अपगर्भयोनि ।

अतोऽस्य घम्यां सुपुत्रे^१ महात्मा द्वैपायनो वेदविभागकर्त्ता ॥१८॥
 द्वैपायनो धर्मपरायणश्च रमे नमं काश्रिपु वेश्रवध्वा^२ ।
 यथा हतोभृत् चक्षुनूपुरेण पादेन विद्युद्धतयेव मेघः ३ ॥
 तथाङ्गिरा रागपरीतचेताः सरस्वती^३ ब्रह्ममुतः सिषेवे ।
 मारस्वतो यत्र सुतोऽस्य प्रजे नष्टस्य वेदस्य पुनःप्रवक्ता ॥४॥
 तथा नृपर्षेर्दिलिपस्य य(जं)जे स्वर्गस्त्रियां काम्रप आगताम्यः ।
 अचं गृहीत्वा स्रवदात्मतेजः चिचेप वक्त्रौ^४ अमितो यतोऽभृत् ॥५॥
 तथाङ्गदोऽन्त^५ अपमोऽपि गत्वा कामाभिभृतो यमुनामगच्छत् ।
 धीमत्तरं यत्र रथीतरं म मारङ्गजुष्टं जनयाम्भृव ॥६॥
 निशाम्य गाम्नां नरदेवकन्यां वनेऽपि शान्तेऽपि च वर्त्तमानः ।
 चचाल धैर्यात् मुनिर्दृष्ट्यगृह्ण^६ शैलो महीकस्य इवोच्चगृह्णः ॥७॥
 ब्रह्मर्षिभावार्थमपास्य राज्ञं भेजे वनं यो विषयेष्वनास्यः ।
 स गाधिजहापद्धतो हताध्या समा दशैक^७ दिवमं विवेद ॥८॥
 तथैव कन्दर्पगराभिमृष्टो रन्नां प्रति स्थूलगिरा मुमुर्च्छ^८ ।
 यः कामरोपात्मतयानपेच^९ शशाप तामप्रतिगृह्यमानः ॥९॥
 प्रमत्तरायां च रुहः प्रियार्यां भुजङ्गसेनापद्धतेन्द्रियायां ।
 मंदृग्म मंदृग्म जघान सर्वेन्द्रियं^{१०} न रोपेण तपो ररच^{११} ॥१०॥

१ P. M. घम्यासुपुत्रे ।

२ P. L. M. lacuna P. M.

वेश्रवध्यां ।

३ P. M वक्ति T

४ P. M. धैर्यं श्रुति

कृषिगृह्ण P. L. M. धैर्यांश्रुति कृष्यगृह्ण ।

५ P. M. दशैकं T.

६ मन्वांन्द्रियं (both P. L. M and P. M.) T

७ P. M. तद्योऽरुहः ।

नत्ता शशाङ्कस्य यशोगुणाङ्गी बुधस्य सूनुर्विबुधप्रभावः ।
 तथोर्व्वशीमपरमं विचिन्त्य राजर्षिरुन्मादमगच्छदैड ॥ ३८ ॥
 रक्तो गिरेर्मूर्द्धनि मेनकायां कामात्मकत्वाच्च स तालजहः ।
 पादेन विश्वावसुना सरोपम् वज्रेण हिताल इवाभिजग्ने ॥ ३९ ॥
 नाशङ्कतायां परमाङ्गनायां गङ्गाजलेऽनङ्गपरीतचेताः ।
 जङ्गुथ गङ्गां नृपतिर्भुजाभ्याम् रुरोध मैनाक^१ इवाचलेन्द्रः ॥ ४० ॥
 भूपथ गङ्गाविरहात् जुघूर्णं गङ्गात्मया शाल इवात्तमूलः ।
 कुलप्रदीप प्रतिपस्य सूनुः[ ] श्रीमत्तनुः[ ] शान्तनुरस्वतन्त्र ॥ ४१ ॥
 इताञ्च सौन्दर्यकिनानुशोचन् प्राप्तामिवोर्व्वीं स्त्रियमुर्व्वशीं तां ।
 महत्तवर्णां किल सोमवर्णां वभ्राम चित्तोद्भवभिन्नधर्मां ॥ ४२ ॥
 भार्यां मृतां चानुममार राजा भीमप्रभावो भुवि भीमक सः ।
 बलेन सेनाक इति प्रकाशं सेनापतिर्देव इवार्त्तसेनः ॥ ४३ ॥
 स्वर्गं गते भर्त्तरि शान्तनौ च काली जिहीर्षन् जन्मजयः सः ।
 अवाप भीष्मात् समवेत्य मृत्युं न तद्गत मन्मथमुत्समर्ज ॥ ४४ ॥
 शप्तस्य पाण्डुर्मदनेन नूनम् स्त्रीमङ्गमे मृत्युमवाप्स्यसीति ।
 जगाम माद्रौ न महर्षिंशापात् असेव्यमेतत् विममर्षं मृत्युम् ॥ ४५ ॥
 एवविधा देवनृपर्यिमहा स्त्रीणा वश कामवशेन जग्मुः ।
 धिया च मारेण च दुर्व्वलः स प्रियामपश्यन् किमु विक्रवोऽहम् ॥ ४६ ॥
 यास्यामि तस्मात् गृहमेव भूय. काम करिय्ये विधिवत्सकामम् ।
 नद्यन्यचित्तस्य चलेन्द्रियस्य लिङ्गं चम धर्मपथाह्युतस्य ॥ ४७ ॥

पाणौ कपालमवधाय विधाय मौण्डाम्

मानं निधाय विहृतं परिधाय वामः ।

यस्योद्भवो न घृतिरस्ति न शान्तिरस्ति

चित्रप्रदीप इव सोऽस्ति च नाम्नि चैव ॥४८॥

यो नि सृतश्च न च नि सृतकामरागः

कापायमुदहति यो न च निष्कपायः ।

पात्रं विभर्त्ति च गुणैर्न च पावभृतो

लिङ्गं वहन्नपि नैव गृही न भिनुः ॥४९॥

न न्याय्यमन्वयवतः परिगृह्य लिङ्गम्

भूयो विमोक्तुमिति योपि हि मे विचारः ।

सोऽपि प्रणम्यति विचिन्त्य नृपप्रवीरं

स्नान् ये तपोवनमपास्य गृहाण्णतीयुः ॥५०॥

शास्त्राधिपो हि मसुतोपि तथाभ्वरीपो

रामोऽत्र एव स च माङ्गतिरन्तिदेवः ।

वीराण्णपास्य दधिरे पुनरंगुकानि

क्षित्वा जटाय कुटिला मुकुटानि वभुः ।५१॥

तस्माद् भिचार्य मम गुरुरितो यावदेव प्रयात.

व्यक्ता कापायं गृहमहमितस्मावदेव प्रयास्ये ।

पूज्य लिङ्गं हि स्रुस्मितमनसो विभ्रतः क्रिष्टवुद्धेः

नामुच्चार्यः स्यात् सपहतमतेर्नाप्यथं जीवलोकः ॥५०॥

इति मौन्दरनन्दे महाकाव्ये नन्दविद्यापो नाम सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

अथ नन्दमधीरलोचनम् गृहयानोत्सुकमुत्सुकोत्सुकम् ।
 अभिगम्य शिबेन चक्षुषा श्रमणः कश्चिदुताच मैत्रया^१ ॥१॥
 किमिदं सुखमश्रुर्दुर्दिनम् हृदयस्यं विवृणोति ते ध्रुमः ।
 धृतिमेहि नियच्छ विक्रिया न हि वाप्यश्रु श्रमश्च शोभते ॥२॥
 द्विविधा समुदेति वेदना नियतं चेतसि देह एव च ।
 श्रुतविधुपचारोकोविदा द्विविधा एव तयोश्चिकित्सकाः ॥३॥
 तदिय यदि कायिकी रजा भिषजे तूर्णमसौ ममुच्यताम्^२ ।
 विनिगृह्य हि रोगमातुरो भविरात्तौभ्रमनर्थमृच्छति । ४॥
 अथ दुःखमिदं मनोमयं वद वक्ष्यामि यदत्र भेषजम् ।
 मनसो हि रजस्तमसतां^३ भिषजोऽधात्मविदः परीचकाः । ५॥
 निखिलेन च सत्यमुच्यताम् यदि वाच्य मयि सौम्य मन्यसे ।
 गतयो विविधा हि चेतसाम् वङ्ग[गु]ह्यानि महाकुलानि च ॥६॥

इति तेन स बोधितस्तटा ध्ववसाय प्रविवचुरात्मनः ।
 अवलम्ब्य करेण करेण त प्रतिवेशान्यतरत्^४ वनान्तरम् ॥७॥
 अथ तत्र शुषौ क्षतागृहे कुसुमोद्गारिणि तौ निषेदतु ।
 मृदुभिर्मृदुमाहतेरितैः उपगूढावि[व]शालपद्मवैः । ८॥
 स जगाद् ततश्चिकीर्षितम् घननिश्चामगृह्णीतमन्तरा ।
 श्रुतवाग्भिभवाय^५ भिचत्रे विदुषा प्रप्रजितेन दुर्वचम् ॥९॥

१ P. M. मैत्रय ।

२ P. M. मभ्रममुच्यता T.

३ P. M. सत्त्व T.

४ P. M. प्रविश्यान्त्यतराद् T.

५ P. M. वाग्भिभवाय T.

मदृशं यद्वि धर्मशरिणः मतत प्राणिषु मैत्रचेतसः ।

अष्टौ यद्वि हितैषिता मयि ते स्यात् करणात्मनः मतः ॥१०॥

अत एव च मे विगेषतः प्रविवक्षा चयत्रादिनि त्वयि ।

न हि भावमिम चलात्मने कथयेयं भुवतेष्यमाधवे ॥११॥

तद्विदं गृणु मे रुमामतो न रमे धर्मविधावृते प्रियां ।

गिरिमानुषु कामिनीमृते कृतरैता इव किन्नरश्चरन् ॥१२॥

वनवामसुखात् पराङ्मुखः प्रिययामा गृहमेव येन मे ।

न हि शर्म लभे तथा विना नृपतिर्हीन इवोत्तमश्रिया ॥१३॥

अथ तस्य निशम्य तद्वचः प्रियभाष्यांभिमुखस्य शोचतः ।

श्रमणः स शिरः प्रकल्पयन् निजगाटात्मागतं शनैरिटम् ॥१४॥

रूपेण वत द्यूयलालमो महतो व्याधभयात् विनिःसृतः ।

प्रविविचति वासुरां मृगः क्षपणो गीतरत्नेण वञ्चितः ॥१५॥

विहगः सन्नु जालमंरुतो हितकामेन जनेन मोक्षितः ।

विचरन् फलपुष्पवटं वनम् प्रविविषु स्वयमेव यश्चरन् ॥१६॥

कलभः करिणा सन्नुद्धतो षड्पङ्कात् विपमात् गदीतलात् ।

जलतर्पणश्रेण तां पुनः मरितं यावृतीं तितीर्षति ॥१७॥

शरणे सभुजङ्गमे स्वपन् प्रतिबुद्धेन परेण बोधितः ।

तस्मिन् सन्नु जातविभ्रमः स्वयमुयं भुजङ्गं जिघृक्षति ॥१८॥

महता सन्नु जातवेदसा ज्वलितादुत्पतितो वनद्रुमात् ।

पुनरिच्छति नोददप्या घतितु तत्र गतव्ययो दिग्जः ॥१९॥

शरणाः सन्नु काममूर्च्छया प्रियया श्रेणभयाद् विनाहतः ।

न धृतिं समुपैति न द्वयं करुणं जीवति जीवजीवकः ॥२०॥

अहतात्मतया तृषान्वितो घृणया चैव धिया च वर्जित ।
 अग्रन खलु वान्तमात्मना कृपण[ ] श्वा पुनरनुमिच्छति ॥११॥
 इति मन्मथशोककर्मितम् तमनुध्याय मुञ्जनिरीक्ष्य च ।
 अमण स हिताभिकाङ्क्षया गुणवद् वाक्यमुवाच विप्रियम् ॥१२॥
 अविचारयत शुभाशुभम् विषयेष्वेव निविष्टचेतस ।
 उपपन्नमलञ्चक्षुषो न रति श्रेयसि चेत् भवेत्तव । १३॥
 अवणे ग्रहणेऽथ धारणे परमाथावगमे मन ग्रमे ।
 अविषकर्मते चलात्मन न हि धर्मोऽभिरतिर्विधीयते ॥१४॥
 विषयेषु तु दोषदर्शिन परितुष्टस्य शुचेरमानिन ।
 शमकर्मसु युक्तचेतस कृतबुद्धेर्न रत न विद्यते ॥१५॥
 रमते तृपितो धनश्रिया रमते कामसुखेन वालिश ।
 रमते प्रशमेन मञ्जन परिभोगान् परिभूय विद्यया ॥१६॥
 अपि च प्रथितस्य धीमत कुलजस्यार्चितलिङ्गधारिण ।
 मदृशौ न गृहाय चेतना प्रणतिर्वायुवशात् गिरेरिव ॥१७॥
 स्पृहयेत् परमश्रिताय य परिभूयात्मवशां स्वतन्त्रता ।
 उपशान्तिपथे शिवे स्थित स्पृहयेद्दोषवते गृहाय स ॥१८॥
 व्यमनाभिहतो यथा विभेत् परिमुक्त पुनरेव बन्धनम् ।
 ममुपेत्य वन तथा पुन गृहमज्ज मृगयेत् बन्धनम् ॥१९॥
 पुरुषय विहाय यः कलिम् पुनरिच्छेत् कलिमेव उचितम् ।
 भ विहाय भजेत वालिश कलिभृतामजितेन्द्रिय श्लथम् ॥२०॥
 मविषा इव मश्रिता मता परिमृष्टा इव मोरगा मुहा ।

विवृता इव चामयो धृता व्यमनान्ता हि भवन्ति योषित ॥३१॥
 प्रमदा ममदा मटप्रदा प्रमदा वीतमदा भयप्रदा ।
 इति टोषभयावहाय ता कथमर्हन्ति निषेवण नु ता ॥३२॥
 स्वजन स्वजनेन भिद्यते सुहृदश्चापि सुहृज्जनेन यत् ।
 परटोषविवक्षणाग्रथान्नटनाय्या प्रचरन्ति योषित ॥३३॥
 सुजना (कुराजा) रूपणीभवन्ति यत यदयुक्तम् प्रचरन्ति माहमम् ।
 प्रविशन्ति च यच्चमृमुग्र रभमा तव^१ निमित्तमङ्गना ॥३४॥
 वचनेन हरन्ति वर्णना^२ निशितेन प्रहरिन्ति चेतमा ।
 मधु तिष्ठति वाचि योषिता हृदये हानुहलम्^३ महद् विषम ॥३५॥
 प्रदहन् दहनोऽपि गृह्यते विघ्नरीर पवनोऽपि गृह्यते ।
 कुपितो भुजगोऽपि गृह्यते प्रमदानां तु मनो न गृह्यते ॥३६॥
 न वपुर्विमृशन्ति न त्रि(पि)यम् न मति नापि कुल न विक्रमम् ।
 प्रहरन्त्यविशेषत स्त्रिय मरितो पा[ह]कुलाकुला इव ॥३७॥
 न वधो मधुर न लालनम्^४ स्मरति स्त्री न [च] मौहदम् [कदा] ।
 वञ्चिता वनितेव चञ्चला तटितरा भुवने न दिद्यते^५ ॥३८॥
 अद्दत्सु भवन्ति नर्माटा प्रददत्सु प्रविशन्ति विभ्रमम् ।
 प्रणतेषु भवन्ति गर्ब्विता प्रमदान्मृगताराय मानिषु । ३९॥
 गुणवत्सु चरन्ति भर्तृवत् गुणहीनेषु चरन्ति प्रचुवत्^६ ।

१ Both I I M and P M स्तव

२ P M वचनम् न हति वर्णा

३ P M हनाहल । ४ P M गहन 'I

५ P M तदिदरेष्टि उवाचयत P I M lacuna T

६ P M सुतवत् ।

धनवत्सु चरन्ति तद्व्याया धनहीनेषु चरन्त्यवज्ञया ॥ ४० ॥
 विषयाद् विषयान्तरं गता प्रचरत्येव यथा हतापि गौः ।
 अनवेचितपूर्वमौद्धदा रमतेऽन्यत्र गता तथाङ्गना ॥ ४१ ॥
 प्रविशन्त्यपि हि स्त्रियः चितामनुबध्नन्त्यपि मुक्तजीविताः ।
 अपि विभ्रति नैव यन्त्रणा न तु भावेन वहन्ति मौद्धदम् ॥ ४२ ॥
 रमयन्ति पतीन् कथञ्चन प्रमदा याः पतिदेवताः क्वचिन् ।
 चञ्चलचित्ततया महन्मग्नो रमयन्ते हृदय स्वमेव ताः ॥ ४३ ॥
 श्वपचं किल शक्रजित्सुता वकमौनरिपु कुमुदती ।
 मृगराजमथो वृहद्रथा प्रमदानामगतिर्न विद्यते ॥ ४४ ॥
 कुरुहैहयवृष्णिवंशजा बह्वमायाकवचोऽथ शवरः ।
 सुनिरुद्धान्तमनाश्च गौतमः समवापुर्वनितोद्धृतं रजः ॥ ४५ ॥
 अहृतज्ञमनार्यमस्थिरम् वनितानामिदमौद्धृशं मन ।
 कथमर्हति तासु पण्डितो हृदयं मञ्जयितुं चलात्मसु ॥ ४६ ॥
 अथ सूक्ष्ममतिः प्रियाशयो लघुता भा हृदय न पश्यसि ।
 किमु कायममद्गृहं भवत् वनितानाञ्जरितं न पश्यसि ॥ ४७ ॥
 यदहन्यहनि प्रधावनैर्वमनैश्चाभरणैश्च संकृतम् ।
 अशुभं तममावृतेक्षण शुभतो गच्छमि नावगच्छमि ॥ ४८ ॥
 अथवा ममवैपि तत्तनुम् अशुभं त्वम् न तु भविदस्ति ते ।
 सुरभि विदधामि हि क्रियां अशुचेत्प्रभवस्य शान्तये ॥ ४९ ॥
 अनुलेपनमञ्जनं भ्रजो भणिमुक्तातपनीयमंशुकम् ।
 यदि माधु किमत्र योपितां मह्यं तासु विचीयतां^१ शुचि ॥ ५० ॥

मलपङ्कधरा दिग्म्वरा प्रकृतिस्त्रैर्नखदन्तरोमभिः ।

यदि मा तव सुन्दरी भवेत् नियतं नैद्य न सुन्दरी भवेत् ॥५१॥

भवतीमशुचिं स्पृशेच्च कः भवणो जर्जरभाण्डवत् क्षियम् ।

यदि केवलया त्वावृता न भवेन्मच्चिरुपवसावया ॥५२॥

त्ववेष्टितमख्यपञ्जरम् यदि कायं समवैपि योषिताम् ।

मदनेन च कृशमे वल्लादृष्टणः खन्वष्टितश्च मन्मथः ॥५३॥

शुभतामशुभेषु कल्पयन् नखदन्तत्वचकेशरोमसु ।

अविषचण किं न पश्यसि प्रकृतिञ्च प्रभवञ्च योषिताम् ॥५४॥

तद्वेत्य मनःशरैरयोर्वनिता दोषवती विशेषतः ।

अपल भवतोत्सुकं मनः प्रतिमद्भ्यानवलेन वार्यताम् ॥५५॥

श्रुत्वान् मतिमान् कुलोद्गतः परमस्य प्रथमस्य भाजनम् ।

उपगम्य यथा तथा पुन न हि भेत्तुं नियमं त्वमर्हसि ॥५६॥

अभिजगमदतो मनस्विनः प्रिययशसो वडमानमिच्छतः ।

निधनमपि वरं म्यिरात्मनः क्षुनविनयस्य नचैव जीवितम् ॥५७॥

वद्धा यथा हि कवचम् प्रगृहीतपापी

निन्दो भवत्यपष्टतः नमराद्रथस्यः ।

भैवाकमभ्युपगतः परिगृह्य निद्रम्

निन्दताया भवति कामद्वेष्टियायः ॥५८॥

हास्यो यथा च परमाभरणाम्बरसम्

भैद्यं शरन् धृतधनुद्वलचित्तमौलिः ।

वैरूप्यमभ्युपगत परपिण्डभोजी

हास्यस्तथा गृहसुखाभिमुख सत्त्वण ॥५८॥

यथा खन्न भुक्त्वा परमशयनीयेऽपि शयितो
वराहो निर्मुक्त पुनरशुचि धावेत् परिचितम् ।

तथा श्रेय गृणन् प्रशमसुखमास्वाद्य गुणवद्
वन गान्त हिला गृहमभिलषेत् कामवृषित ॥६०॥

यथोक्त्वा हस्तस्था दहति पवनप्रेरितशिखा

यथा पादाक्रान्तो दशति भुजग क्रोधरभम ।

यथा हन्ति व्याघ्र शिशुरपि गृहीतो गृहगत

तथा स्त्रीसमर्गा वज्रविधमनर्थाय भवति ॥६१॥

तदिज्ञाय मन शरीरनियतान् नारीषु दोषानिमान्

मत्वा कामसुख नटीजलचल क्लेशाय शोकाय च ।

इहा दुर्म्बलमामपाचमदृशम् मृत्युपसृष्ट जगत्

निर्माघाय कुह्य बुद्धिमतुलामुत्कण्ठितु नार्हसि ॥६२॥

इति सौन्दरनन्दे महाकाव्ये स्त्रीविघातो नाम

अष्टम सर्ग ।

नवमः सर्गः ।

अथैवमुक्तोऽपि स तेन भित्तुणा
 जगाम नैवोपशमं प्रियां प्रति ।
 तथाहि तामेव तदा स चिन्तयन्
 न तस्य श्रुत्याव विमंज्वान्भवः^१ ॥१॥
 यथा हि वैश्वस्य चिकीर्षितः शिवस्
 वधो न गृह्णाति मुमुर्षुरातुरः ।
 तथैव मत्तो वलरूपयौवनैः
 हित स जगद्द स तस्य तद्वचः ॥२॥
 न चात्र चित्रं यदि रागपापमा
 मनीऽभिभूयेत तमोवृतात्मनः ।
 नरस्य पाप्मा हि तदा निवर्त्तते
 यदा भवत्यन्तगतं तमस्तनु ॥३॥
 ततस्तथात्तिप्रमवेच्छ्य तं तदा
 बलेन रूपेण च यौवनेन च ।
 गृहप्रयाणं प्रति च व्यवस्थितं
 प्रशास्य नन्दं श्रमणः स शान्तये ॥४॥
 बलश्च रूपश्च नवश्च यौवनम्
 तथावगच्छामि यथावगच्छामि ।

अहन्विद ते चयमव्यवस्थितम्
 यथावबुद्धो न तथा च बुध्यसे ॥५॥
 इदं हि रोगायतनं जरावशम्
 नदीतटीनौकहवच्चलाचलम् ।
 न वेत्सि देहं जलफेनदुर्बलम्
 बलम्यतामात्मनि येन मन्यसे ॥६॥
 यदाश्रयानाशनयानकर्म्मणा-
 मसेवनादप्यतिसेवनादपि ।
 शरीरमाश्रयविपत्तिं दृश्यते
 बलेऽभिमानस्तव केन हेतुना ॥७॥
 हिमातपव्याधिजराक्षुदादिभिः
 यदाप्यनर्थैरुपनीयते जगत् ।
 जलं शुषो माम इवाकर्करम्भिः
 सद्यं प्रजेत् किं बलदृप्तं मन्यसे ॥८॥
 नगम्यसामसतजात्मकं यदा
 शरीरमाहारनशेन तिष्ठति ।
 अजस्रमार्त्तं मततप्रतिक्रियम्
 बलाश्रितोऽस्मीति कथं निहन्यसे ॥९॥
 यथा घटं मृण्मयमामभाश्रितो
 नरश्रितोऽर्थत् सुभितं महार्णवम् ।
 मगुच्छ्रयं तददमारगुदहन्-
 बभूव शरणेत् विषयार्थमुद्यतः ॥१०॥

शरीरमामादपि मृण्मयाद् घटात्
 इदन्तु निःभारतमं मतं मम ।
 चिरं हि तिष्ठेत् विधिवद्गतो घटः
 ममुच्छ्रयोऽयं सुष्ठतोऽपि भिद्यते ॥ १ ॥
 यदास्तुभ्रुवाखननाद्य धातवः
 सदा [नि]रुद्धा विषमा इवोरगाः ।
 भवन्त्यनर्थाय शरीरमाश्रिताः
 रूपं रूपं रूपान्तिष्ठति खल्वपि ॥ २ ॥
 प्रयान्ति मन्त्रैः प्रशमं भुजङ्गमा
 न मन्त्रसाध्यास्तु भवन्ति धातवः ।
 केचिश्च कश्चित् दशन्ति पद्मगाः
 सदा च सर्व्वेषु तुदन्ति धातवः ॥ ३ ॥
 इदं हि शय्याशनपानभोजनैः
 गुणैः शरीरं चिरमध्यवेक्षितम् ।
 न मर्षयत्येकमपि व्यतिक्रमम्
 यतो 'महाशौविषवत् प्रकुप्यति ॥ ४ ॥
 यदा हिमार्चो ज्वलनं निषेवते
 हिमं निदाघाभिहतोऽभिकाङ्क्षति ।
 बुधान्वितोऽग्नं मलिनं तृपान्वितो
 वनं कुतः किञ्च कथञ्च कथं च ॥ ५ ॥

तदेवमाशाय शरीरमातुरम्
 वशान्वितोऽस्मीति न मन्तुमर्हसि ।
 अक्षरमस्त्रन्तमनिश्चितं जगत्
 जगत्पनित्ये बलमव्यवस्थितम् ॥१६॥

क कार्त्तवीर्यस्य बलाभिमानिनः
 सहस्रबाहोर्बलमर्जुनस्य तत् ।
 चकर्त्त बाहून् युधि यस्य भार्गवो
 महान्ति शृङ्गाण्यगनिर्गिरेरिव ॥१७॥
 क तद्वलं कंसविकर्षिणो हरे-
 स्तरङ्गराजस्य पुटावभेदिनः^१ ।
 यमेकवापेन मिजग्निवान् जरा
 क्रमागता रूपमिवोत्तमं जरा ॥१८॥
 दितेः[ ] सुतस्यामररोषकारिणः
 चमूरुचेवां नमुचेः क तद्वलम् ।^२
 यमाहवे क्रुद्धमिवान्तकं स्थितम्
 जघान केनावयवेन वासवः ॥१९॥
 वलं क्षुण्णां क च तत्तदाभवत्
 युधि ज्वलित्वा तरसौजसा च ये ।
 ममित्समिद्धा ज्वलना द्वाध्वरे
 हतासवो भस्मनि पर्यवस्थिताः ॥२०॥

अतो विदित्वा वल्लवीर्या^१मानिनाम्
 वल्लान्वितामामवमर्दितं वल्लम् ।
 जगज्जिरासृष्ट्युवगं विचारयन्
 'वल्लेऽभिमानं न विधातुमर्हमि ॥६१॥

वल्लं महदा यदि येन मन्यसे
 कुरुष्व युद्धं सह तावदिन्द्रियैः ।
 जयस्य ते^२ऽत्रास्ति महच्च ते वल्लं
 पराजयस्येद् वितथं च ते वल्लम् ॥६२॥
 तथा हि वीराः पुरुषा न ते मता
 जयन्ति ये माश्वर्यदिपान् नरान् ।
 यथा मता वीरतरा मनीषिणो
 जयन्ति लोष्ठानि प[डि]न्द्रियाणि च^३ ॥६३॥

अहं वपुष्मानिति यच्च मन्यसे
 विचक्षणं नैतदिदं च गृह्यताम् ।
 क्व तद्वपुः मा च वपुष्मती तनुः
 गदस्य माम्बस्य च मारणस्य च ॥६४॥
 यथा मयूरस्यलचित्रचन्द्रको
 विभर्त्ति रूपं शृणवत् स्वभावतः ।
 शरीरमंस्कारगुणादृते तथा
 विभर्षिं रूपं यदि रूपवानमि ॥६५॥

• १ P. M. P. L. M. • वियं ।

२ P. M. पदे, P. L. M. पसे ।   ३ P. M. तेन ।

यदि प्रतीपं वृणुयाम्न वासभा
 न शौचकाले यदि मंसृग्देपः ।
 मृजाविशेषं यदि नाददीत वा
 वपु वंपुष्पन् वद कौदृश भवेत् ॥१६॥

नवं वयस्यात्मगतं निशाम्य यद्
 गृहोन्मुखं ते विषयाप्तये मनः ।
 नियच्छ तच्छैलनदीरयोपमम्
 द्रुतं हि गच्छत्यनिवर्त्ति यौवनम् ॥१७॥

षट्पुत्र्यतीतः परिवर्त्तते पुनः
 क्षयं प्रयातः पुनरेति चन्द्रमाः ।
 गतं गतं नैव तु संनिवर्त्तते
 जलं नदीनाञ्च नृणाञ्च यौवनम् ॥१८॥

विषर्णितशय्यु बलौविकुञ्चितम्
 विशीर्णदन्तं शिथिलभ्रु निष्प्रभम् ।
 यदा मुखं द्रक्ष्यसि जर्जरं तदा
 जराभिभूतो विमदो भविष्यसि ॥१९॥

निषेव्य पान मदनीयमुत्तमम्
 निशाविवासेषु चिरादिमाद्यति ।
 नरसु मत्तो बलरूपयौवनैः
 न कस्यिदप्राप्य जरां विमाद्यति ॥२०॥

यथेक्षुरभ्यन्तरमप्रपिण्डितो

भुवि प्रविद्धो दहनाय शूयते ।
 तथा जरायन्त्रनिपिण्डिता तनु-
 निर्णीतमारा मरणाय तिष्ठति ॥३१॥
 यथा हि नृभ्यां करपत्रपीडितम्
 ममुच्छ्रितं दारु गिनत्यनेकधा ।
 तथोच्छ्रितां पातयति प्रजामिमाम्
 अहर्निशाभ्यामुपसंहिता जरा ॥३२॥
 कृतेः प्रमोषो वपुषः पराभवो
 रतेः क्षयो वा श्रुतिचक्षुषां ग्रहः ।
 अमस्य योनि र्सलवीर्य्ययो र्वंधो
 जरासमो नास्ति शरीरिणां रिपुः ॥३३॥
 इदं विदित्वा [वि]निधत्स्व दैगिकम्
 जराभिधानं जगतो महद्भयम् ।
 अहं वपुष्मान् करवान् युवेति वा
 न मा[नि]मारोढुमनार्थमर्हमि ॥३४॥
 अहं ममेत्येव च रक्तचेतसाम्
 शरीरमंज्ञो भवज(य). कलौ ग्रहः ।
 तमुत्सृजैवं यदि ग्राम्यते भवात्
 भयं ह्यह चेति ममेति वर्च्छन्ति ॥३५॥
 यदा शरीरं न वशोऽस्ति^१ कस्यचित्
 निरस्थमानं विविधैरुपग्रवैः ।

कथं लभं वेत्तुमहं भवेति वा
 शरीरमञ्जं गृहमापदामिदम् ॥३६॥
 सपन्नगे यः कुग्दहे सदाऽऽशुचौ
 रमेत नित्यं प्रतिमंछतेऽबले ।
 स दुष्टधातावशुचौ चक्षाचले
 रमेत काये विपरीतदर्शनः ॥३७॥
 यथा प्रजाभ्यः कुनृपो वस्त्राद् बली
 हरत्यग्रेषं च न चाभिरक्षति ।
 तथैव कायो व्यसनादिमाधनम्
 हरत्यग्रेषश्च न चानुवर्त्तते ॥३८॥

यथा प्ररोहन्ति गृहाण्ययत्रतः
 चित्तौ प्रयत्नात् भवन्ति शालयः ।
 तथैव दुःखानि भवन्त्ययत्रतः
 सुखानि यत्नेन भवन्ति वा^१ न वा ॥३९॥
 शरीरमार्त्तं परिकर्षतश्चलम्
 न चास्ति किञ्चित् परमार्थतः सुखम् ।
 सुखं हि दुःखप्रतिकारमेवया
 स्थिते च दुःखे तन्मुनि यवम्यति ॥४०॥
 यथागपेक्ष्याथ्यमपौषितं सुखम्
 प्रषाधते^२ दुःसमुपेतमण्डपि ।
 तथागपेक्ष्यात्मनि दुःसमागतम्
 न विद्यते किञ्चन काम्यचित् सुखम् ॥४१॥

शरीरमौदृक् वङ्गदुःखमप्रवम्
 फलानुरोधाद्यवावगच्छसि ।
 द्रवत् फलेभ्यो धृतिरग्निभिर्ममो-
 ऽभिगृह्यतां गौरिव शय्यलालसा ॥ ४२ ॥
 न कामभोगा हि भवन्ति ह्यप्रये
 हवींषि दीप्तस्य विभावमोरिव ।
 यथा यथा^१ कामसुखेषु वर्त्तते
 तथा तथेच्छा विषयेषु वर्द्धते ॥ ४३ ॥
 यथा च कुष्ठव्यसनेन दुःखितः
 प्रतापयन्नेव शर्म निगच्छति ।
 तथेन्द्रियार्थेष्वजितेन्द्रियश्चरन्
 न कामभोगैरुपशान्तिमृच्छति ॥ ४४ ॥
 यथा हि भैषज्यसुखाभिकाङ्क्षया
 भजेत रोगान्न भजेत नत्तयम् ।
 तथा शरीरे वङ्गदुःखभाजने
 रमेत मोहाद् विषयाभिकाङ्क्षया ॥ ४५ ॥
 अनर्थकामः पुरुषश्च यो जनः
 म तस्य शत्रुः^२ किल तेन^३ कर्षणा ।
 अनर्थमूला^४ विषयाश्च केवला
 मनु प्रहेया विषया यथारयः ॥ ४६ ॥
 इहैव भूत्वा रिपवो वधात्मकाः
 प्रयान्ति काले पुरुषस्य मित्रताम् ।

परत्र चैवेह च दुःखहेतवो
 भवन्ति कामा न तु कस्यचित् शिवा ॥४७॥
 यथोपयुक्तम् रमवर्णगन्धवत्
 वधाय किम्पाकफलम् न पुष्टये ।
 निषेद्यमाणा विषयाश्चलात्मनो
 भवन्त्यनर्थायैतथा न भूतये ॥४८॥
 तदेतदाज्ञाय विपाप्मनात्मना
 विमोचधर्मां ह्युपमहित हितम् ।
 जृषस्व मे सज्जनसम्मत मतम्
 प्रचक्ष्व वा निश्चयमुदगिरन् गिरम् ॥४९॥

इति हितमपि वक्त्रपीदमुक्त
 श्रुतमहता श्रमणेन तेन नन्द ।
 न घृतिमुपययौ च न शर्मा लेभे
 द्विरद् इवातिमदो मदान्धचेता ॥५०॥
 नन्दस्य भावमवगम्य तत स भिक्षु
 पारिश्रव गृहसुखाभिमुख न धर्मा ।
 मत्वाशयानुशयभावपरौचकाय
 बुद्धाय तत्त्वविदुषे कथयाञ्चकार ॥५१॥

सौन्दरनन्दे महाकाव्ये मदापवादो नाम
 नवम सर्ग ॥

दशमः सर्गः ।

श्रुत्वा तत सद्गतमुत्सिद्धं भाव्यादिदृष्टुं भवन विविचुम ।

नन्द निरानन्दमपेतधैर्यं अभ्युज्जिहीर्षुं मुनिराजुहाव ॥१॥

तं प्राप्तमप्राप्तविमोक्षमागे पप्रच्छ चित्तसुललित सुचित्त ।

स ह्रीमते ह्रीविततो जगाद् स्र निश्चय निश्चयकोविटाय ॥२॥

नन्द विदित्वा सुगतस्ततस्त भाव्याभिधाने तनमि भ्रमन्तम् ।

पाणौ गृहीत्वा विद्यदत्पपात मल्ल जले माधुरिवोज्जिहीर्षुं ॥३॥

काषाघवस्तौ कनकावटातौ विरेजतुप्तौ नभमि प्रभन्ने ।

अन्योन्यमस्त्रिष्टविकीर्णपक्षौ मर प्रकीर्णाविव चक्रवाकौ ॥४॥

तौ देवदारुत्तमगन्धवन्तम् नटीसर प्रभवणौघवन्तम् ।

आजग्नतुः कञ्चन धातुमन्तम् देवर्षिमन्त हिमवन्तमागु ॥५॥

तस्मिन् गिरौ चारणमिद्धजुष्टे शिवे हविधूमकृतोत्तरीये ।

अगम्यपारम्य निराश्रयस्य तौ तस्यतुर्दीप इवाम्बरस्य । ६॥

गान्तेन्द्रिये तत्र मुनी म्यिते तु सविस्मय दिक्षु दटर्ग नन्द ।

दरीश्व कुञ्जांश्च वनौकमश्च विभूषण रक्षणमेव चाद्रे ॥७॥

यच्छायते तत्र मिते हि गृह्णे भक्तिप्रवर्ध शयितो मयूरः ।

भुजे वलस्यायतपीनवाहो वैदूर्यकेयूर इवावभासे ॥८॥

मन शिलाधातुशिलाश्रयेण पीतीकताङ्गो विरराज मिह ।

मन्तश्चामीकरभक्तिचिबम् स्याद्गद् शीर्णमिवाम्बरस्य ॥९॥

व्याघ्र क्रमथायतखेलगामी लाङ्गुलचक्रेण कृतापमद्य ।

वभौ गिरेः प्रभवण पिपासुर्दित्सुन् पिहभ्योऽभ्यु इवावतीर्णः ॥१०॥

चलत्कदम्बे हिमवन्धितम्बे तरौ प्रलम्बे चमरो ललम्बे ।
 केतुं विलम्बं न शशाक बालं कुलोद्गतः प्रीतिमिवार्यलुत्तः ॥११॥
 सुवर्णगौरास्य किरातसंधा मयूरपिच्छो ज्वलगात्ररेखाः ।
 शार्दूलपातप्रतिमा गुहाभ्यो निष्येतुरुद्गार इवाचलस्य ॥१२॥
 दरीचरीणामतिसुन्दरीणां मनोहरश्रोणिकुचोदरीणाम् ।
 वृन्दानि रेजुर्दिशि किञ्चरीणां पुष्योत्किराणामिव वल्लरीणाम् ॥१३॥
 नगात्रगस्योपरि देवदारूनायासयन्तः कपयो विचेरुः ।

तेभ्यः फलं नापुरतोऽपजग्मुः मोघप्रसादेभ्य इवेश्वरेभ्यः ॥१४॥

तस्मात्तु यूथाटपमार्यमाणां निष्यीडितालककरकवक्त्राम् ।
 शाखामृगीमेकविपन्नदृष्टिं दृष्ट्वा मुनिर्नन्दमिदं वभाषे ॥१५॥
 का नन्द रूपेण च चेष्टया च संपथ्यतश्चारुतरा मता ते ।
 एषा मृगी वैकविपन्नदृष्टिः स वा जनो यत्र गता तवेष्टिः ॥१६॥
 इत्येवमुक्तः सुगतेन नन्दः कृत्वा क्षितं किञ्चिदिदं जगाद ।
 क चोत्तमस्त्री भगवन् वधूस्ते मृगी नगक्लेशकरी क चैषा ॥१७॥

ततो मुनिस्तस्य निशम्य वाक्यं हेतुन्तरं किञ्चिद्वेत्तमाणः ।
 आलम्ब्य नन्दं प्रययौ तथैव क्रीडावनं वज्रधरस्य राज्ञः ॥१८॥
 अतारुतावाकृतिमेक एके क्षणे क्षणे विभ्रति यत्र वृक्षाः ।
 चिघां ममस्तामपि केचिदन्ये यथामृद्वर्णां श्रियमुद्वहन्ति ॥१९॥
 पुथ्यन्ति केचित् सुरभीरुदारा मालाः मजस्य घयिता विचिघाः ।
 कर्णानुकूलानवतंसकांथ प्रत्यर्पिभृतानिव कुण्डलानाम् । २०॥

रक्तानि फुष्पाः कमलानि यत्र प्रदीपवृत्ता इव भान्ति वृक्षाः ।
 प्रफुल्लनीलोत्पलरोहिणोऽन्ये मॉन्मीलितार्वा इव भान्ति वृक्षाः ॥२१॥
 नानाविरागाण्यथ पाण्डुराणि सुवर्णभङ्गिष्वभामितानि ।
 अतान्तवान्येकघनानि यत्र सृष्ट्वाणि त्रामांसि फलन्ति वृक्षाः ॥२२॥
 हारान् मणीतुत्तमकुण्डलानि केयूरवर्याण्यथ नूपुराणि ।
 एवंविधान्वाभरणानि यत्र स्वर्गानुरूपाणि फलन्ति वृक्षाः ॥२३॥
 वैदूर्यनालानि च काञ्चनानि पद्मानि वज्राद्गुरुकेशराणि ।
 स्पर्शमाप्युत्तमगन्धवन्ति रोहन्ति निष्कल्पतला नलिन्यः ॥२४॥
 पत्रायतांश्चैव ततांश्च तांस्तान् वाद्यस्य हेतून् मुखगन्धनांश्च ।
 फलन्ति वृक्षा मणिहेमचित्रा कौडामहायांस्त्रिदशालयानाम् ॥२५॥
 मन्दारवृक्षांश्च कुशेश्यांश्च पुष्पानतान् कोकनदांश्च वृक्षान् ।
 आक्रम्य माहात्म्यगुणैर्बिभ्रजन् प्रजायते यत्र म पारिजातः ॥२६॥
 दृष्टे तपःशीलकलैरसिद्धैस्त्रिपिष्टपचेचतले प्रसृताः ।
 एवंविधा यत्र मटानुवृत्ता दिवोकर्मा भोगविधानवृक्षाः ॥२७॥
 मनःशिलाभैर्वदनैर्विचङ्गा यत्राचिभिः स्फाटिकमन्त्रिभैश्च ।
 ग्रादैश्च पत्तैरतिलोहितान्तैः माञ्जिष्ठकैरर्द्धमितैश्च पादैः ॥२८॥
 चित्रैः सुवर्णच्छदनैस्तयान्यैः वैदूर्यनीनैः नयनैः प्रसन्नैः ।
 विहङ्गमा गीञ्जिरिकाभिधाना रुतैर्मनः श्रीचहरैर्बभूवुः ॥२९॥
 रक्ताभिरग्रेषु च वज्ररीभिः मध्येषु चामीकरपिञ्जराभिः ।
 वैदूर्यवर्णाभिरुपान्तमध्येष्वलङ्कृता यत्र खगाक्षरन्ति ॥३०॥
 रोहिचिष्णवी नाम पतत्रिणोन्मे टीक्ष्णाद्यिर्वर्णाञ्ज्वलितैरिवाभ्यैः ।
 धमन्ति दृष्टीर्वपुषाचिपन्तः स्वनैः शुभैरक्षरमो हरन्तः ॥३१॥

दोषा[०]श्च (स्व)काया[द्] भिषगुज्जिहीर्षुः भ्रूयो यथा क्लेशयितुं यतेत ।

रागं तथा तस्य मुनिर्जिघांसुर्भृद्यन्तर रागमुपानिनाय ॥४३॥

दोषप्रभां हन्ति यथा च काले महस्वरग्रेष्वदितस्य दोषिः ।

मनुष्यलोके घृतिमङ्गनानामन्तर्द्धात्यक्षरसां तथा श्रीः ॥४४॥

महच्च रूपं स्वप्नं हन्ति रूपं गच्छो महान् हन्ति च शब्दमन्यम् ।

सर्वो रुजा हन्ति रुजां सुमृद्वीं सर्व्वा महान् केतुरणीवंधाय ॥४५॥

मुनेः प्रभावाच्च गणक मन्दप्रदुर्गनं सोढुममह्यमन्यै ।

अधीतरागस्य हि दुर्बलस्य मनो दहेदक्षरसां वपुःश्रीः ॥४६॥

मत्वा ततो नन्दमुदीर्णराग भार्यातुरोधादपवृत्तरागम् ।

रागेण रागं प्रतिहन्तुकामो मुनिर्विगगो गिरमित्युवाच ॥४७॥

एताः स्त्रियः पश्य दिवौकमस्त्वं निरीक्ष्य च ब्रूहि यथाय तत्त्वम् ।

एताः कथं रूपगुणैर्मतास्ते स वा जनो यत्र गतं मनस्ते ॥४८॥

अथाक्षरस्येव निविष्टदृष्टौ रागाग्निनान्तर्द्वये प्रदीप्तः ।

मगद्गदं कामविषक्तचेताः कृताञ्जलिर्वाक्यमुवाच नन्दः ॥४९॥

हर्ष्यङ्गनाभौ मुषितैकदृष्टिर्यदन्तरे स्यात् तत्र नाथ वध्वाः ।

तदन्तरेऽभौ रूपेण बधूस्ते वपुभतीरक्षरसः प्रतीत्य ॥५०॥

आस्था यथा पूर्वमभून्न काचित् अन्यासु मे स्त्रीषु निगाम्य भार्याम् ।

तस्यां तथा संप्रति काचिदास्था न मे निगाम्यैव हि रूपमायाम् ॥५१॥

यथा प्रतप्तो मृदुनातपेन दह्येत कश्चिन्नहतानलेन ।

रागेण पूर्वं मृदुनाभितप्तो रागाग्निनानेन तथाभिटह्ये ॥५२॥

ब्राह्मरिणा मां परियिञ्च तस्माद् यावन्न दह्ये स दवान्मनुषुः ।

रागाग्निरथेव हि मां दिधक्षुः कथं न वृत्तायभिवोत्थितोऽग्निः ॥५३॥

प्रसीद सीदामि विमुञ्च मा मुने वसुन्धराधैर्यं न धैर्यमस्ति मे ।
 असून विमोक्षामि विमुक्तमानस प्रयच्छ वा वागमृत मुमूर्षवे ॥५॥ ४॥
 अनर्थभोगेन विघातदृष्टिना प्रमाददद्रेण तमोविषाग्निना ।
 अह हि दष्टो इदि मन्मयाहिना विधत्स्व तस्माद्गद महाभिषक् ॥५५॥
 अनेन दष्टो मदनाहिनाऽहिना न कश्चिदात्मन्यनवस्थित स्थित ।
 मुमोह बोद्धो[र्हि] चलात्मनो मनो बभूव धीमास्य न श्रान्तनुस्तनु ॥५६॥
 स्थिते विशिष्टे त्वयि मश्रये श्रये यथा न यायी(मौ) बह्मदिग्
 दिग्म् ।

यथा च लब्धा व्यसनक्षय क्षय व्रजामि तन्मे कुरु श्रमत मत ॥५॥ ७॥

ततो जिघासुर्हृदि तस्य तत्तमस्तमोनुदो नक्तमिवात्थित तम ।
 महर्षिचन्द्रो जगतस्तमानुदस्तम प्रहीणो निजगाद गौतम ॥५॥ ८॥
 धृति परिस्वज्य विधूय विक्रिया निगृह्य तावत् श्रुतिचेतसौ शृणु ।
 दमा यदि प्रार्थयसे त्वमङ्गना विधत्स्व शुल्कार्यमिहोत्तम तप ॥५॥ ९॥
 दमा हि शक्यन्न बलात्न मेवया न मप्रदानेन न रूपवत्तया ।
 दमा ह्रियन्ते खलु धर्मचर्यया म चेत् प्रहर्षश्चर धर्ममादृत ॥६॥ १०॥
 दशाधिवासो दिवि दैवतै मम वनानि रम्याण्यजरास्य धोषित ।
 इदं फल स्वस्य शुभस्य कर्मण न दत्तमन्येन न वाप्यहेतुत ॥६॥ ११॥
 क्षितो मनुष्यो धनुरादिभि श्रमै स्त्रिय कदाचिद् विलभेत वा नवा ।
 श्रमशयं धत्सिह धर्मचर्यया भवेयुरेता दिवि पुण्यकर्मण ॥७॥ १२॥
 तदप्रमत्तो निधमे ममुद्यतो रमस्त यद्यश्चरमोऽभिलिष्यसे ।
 अह च तेऽप प्रतिभु म्यिरे प्रते यथा त्वमाभिर्नियत ममेयमि ॥६॥ १३॥

अतःपरं परममिति व्यवस्थितः परां धृतिं परममुनौ प्रकार सः ।
ततो मुनिः पवन इवाम्बरात् पतन् प्रपद्यतं पुनरगमन् महीतकम् ॥

६४॥

इति सौन्दरनन्दे महाकाव्ये स्वर्गनिदर्शनो

नाम दशमः सर्गः ।

एकादशः सर्गः ।

ततस्ता योषितो दृष्ट्वा नन्दो नन्दनशरिणीः ।

बधन्व नियमस्तम्भे दुर्दमं चपलं मनः ॥१॥

सोऽनिष्टनैष्कर्म्यरसो स्यान्तामरसोपमः ।

चचार विरसो धर्मं निवेश्याप्सरसो हृदि ॥२॥

तथा लोलेन्द्रियो भूत्वा दयितेन्द्रियगोचरः ।

इन्द्रियार्थवशादेव बभूव नियतेन्द्रियः ॥३॥

कामचर्यासु कुंगलो भिक्षुचर्यासु विक्रवः ।

परमाचार्यविष्टम्भो ब्रह्मचर्यं चचार सः ॥४॥

संवृतेन च ग्रान्तेन तीव्रेण मद्नेन च ।

जलान्यो^१रिव संसर्गात् शशाम^२ च शुशोष च ॥५॥

स तावद् दर्शनीयोऽपि वैरूप्यमगमत् परम् ।

चिन्तयाप्सरसाश्चैव नियमेनायतेन च ॥६॥

प्रस्तावेष्वपि भार्यायाः प्रियभार्य्यस्तथापि सः ।

वीतराग इवातस्थौ न जहर्ष न चुचुभे ॥७॥

तं व्यवस्थितमाजाय भार्य्यारागात् पराङ्मुखम् ।

अभिगम्याप्रवीत् नन्दमानन्दः प्रणयादिदम् ॥८॥

अहो सदृशमारब्धं युतस्याभिजनस्य च ।

निगृहीतेन्द्रियः स्वस्थो नियमे यदि संस्थितः ॥९॥

अभिव्यक्तस्य कामेषु रागिणो विषयात्मनः ।
 यदियं संविदुत्पन्ना नेयमन्वेन हेतुना ॥ १ ० ॥
 व्याधिरन्वेन यत्नेन मृदुः प्रतिनिवार्यते ।
 प्रबन्धः प्रबलैरेव यत्नैर्नश्यति वा न वा ॥ १ १ ॥
 दुर्हरो मानसो व्याधिर्बलवांश्च तत्राभवत् ।
 विनिवृत्तो यदि स ते भव्यया धृतिमानसि ॥ १ २ ॥
 दुष्करं साधनार्थेण मानिना चैव सार्द्धवम् ।
 अतिसर्गश्च लुब्धेन ब्रह्मचर्यञ्च रागिणा ॥ १ ३ ॥
 एकस्तु मम सन्देहस्तवास्यां नियमे धृतौ ।
 अचानुनयमिच्छामि वक्तव्यं यदि मन्यसे ॥ १ ४ ॥
 आर्जवाभिहितं वाक्यं न च गन्तव्यमन्यथा ।
 स्वमप्याशये शूद्धे वृत्ता नैति सञ्जनः ॥ १ ५ ॥
 अप्रियं हि हितं खिग्धमखिग्धमहितं प्रियम् ।
 दुर्लभं तु प्रियहितं स्वादु पय्यनिवौषधम् ॥ १ ६ ॥
 विशामद्यार्थचर्यां च सामान्यं सुखदुःखयोः ।
 मर्षणं प्रणयस्यैव मित्रवृत्तिरियं सताम् ॥ १ ७ ॥
 तदिदं त्वां विद्वामि प्रणयान्न जिघांसया ।
 लक्ष्म्यो हि विवक्षा मे यते नाहान्युपेक्षितम् ॥ १ ८ ॥
 अप्सरोमृतको धर्मं वरणीत्यभिधीयसे ।
 किमिदं भूतमाहोस्वित् परिहासोऽयमीदृशः ॥ १ ९ ॥

यदि तावदिदं सत्यं वक्ष्याम्यव यदौषधम् ।

श्रौद्धृत्यमथ वक्ष्यामभिधास्यामि तद्रुजः ॥२०॥

स्रक्ष्णपूर्वमथो तेन यदि सोऽभिहतस्तदा ।

ध्यात्वा दीर्घं निगम्याथ किञ्चिच्चावाङ्मुखोऽभवत् ॥२१॥

ततस्तस्येङ्गित ज्ञात्वा मनःसंकल्पसूचकम् ।

वभाषे वाक्यमानन्दो मधुरोदकमप्रियम् ॥२२॥

आकारेणावगच्छामि तव धर्माप्रयोजनम् ।

यज्ज्वात्वा त्वयि जातं मे हास्यं कारुण्यमेव च ॥२३॥

यथासनार्थं स्कन्धेन कश्चिद् गुर्वीं गिलां वहेत् ।

तद्वत् त्वमपि कामार्थं नियमं वोढुमुद्यतः ॥२४॥

तिताडयिषया दृष्टो यथा सेपोऽपसंपति ।

तद्वद्ब्रह्मचर्याय ब्रह्मचर्यमिदं तव ॥२५॥

चिकीर्षन्ति यथा पण्यं वणिजो स्नाभक्षिषया ।

धर्मचर्यां तव तथा पण्यभूता न शान्तये ॥२६॥

यथा फलविशेषार्थं वीजं वपति कर्षकः ।

तद्वद्विषयकार्पण्यात् विषयांस्तक्तवानमि ॥२७॥

आकाङ्क्षेत् यथा रोग प्रतीकारसुखेऽप्यथा ।

दुःखमन्विच्छति भवान् तथा विषयदृष्ट्या ॥२८॥

यथा पश्यति मध्येव^१ न प्रयातमवेक्षते ।

पश्यन्परमस्तद्वद् भ्रममन्तो न पश्यन्ति ॥२९॥

छटि कामाग्निना दौघ्रे कायेन वहतो व्रतम् ।
 किमिदं ब्रह्मचर्यं ते मनसाऽब्रह्मचारिणः ॥ १ ० ॥
 भंगारे वर्त्तमानेन यदा चाप्सरमस्त्वया ।
 प्राप्तास्त्वक्कायं शतशस्ताभ्यः किमिति ते स्पृहा ॥ १ १ ॥
 दृष्टिर्नास्तीन्धनेरग्ने नमिमा नवणाममः ।
 नापि कामेष्वदप्रम्य तस्मात् कामा न द्रव्ये ॥ १ २ ॥
 अब्रह्मै च कुतः शान्तिरशान्तौ च कुतः सुखम् ।
 असुखे च कुतः प्रीतिरप्रीतौ च कुतो रतिः ॥ १ ३ ॥
 रिरंमा यदि ते तस्मादध्यात्मे धीयतां मनः ।
 प्रशान्ता चानवद्या च नाम्यध्यात्मममा रतिः ॥ १ ४ ॥
 न तत्र कार्यं त्वर्येस्ते न स्त्रीभिर्न विभूषणैः ।
 एकस्त्वं यद्य तत्रस्यप्तया रत्याभिरंशये ॥ १ ५ ॥
 मानसं बलवद्दुःखं तर्षं तिष्ठति तिष्ठति ।
 तं तर्षं हिन्यि दुःखं हि द्रव्या नास्ति च नास्ति च ॥ १ ६ ॥
 मत्पत्तौ वा विपत्तौ वा दिवा वा नक्तनेव वा ।
 कामेषु हि मद्रव्याम्य न शान्तिरुपपद्यते ॥ १ ७ ॥
 कामानां प्रार्थना दुःखा प्राप्नो दृष्टिर्न विद्यते ।
 वियोगान्नियतः शोको वियोगस्य भ्रुवो दिवि ॥ १ ८ ॥
 हत्वापि दुष्करं कर्म स्वर्गं नञ्चापि दुर्लभम् ।
 नृलोकं पुनरेवैति प्रशमात् स्वर्गं यथा ॥ १ ९ ॥
 यथा भ्रष्टस्य कुशलं शिष्टं किञ्चिन्न विद्यते ।
 तिर्य्यक्षु पितृलोके वा नरके वोपपद्यते ॥ १ ० ॥

तस्य भुक्तवतः स्वर्गे विषयानुत्तमानपि ।

भ्रष्टस्यार्त्तस्य दुःखेन किमास्वादः करोति मः ॥४१॥

श्वेनाय प्राणिवात्सल्यात् स्वर्गान्मान्यपि दत्तवान् ।

शिविः स्वर्गात् परिभ्रष्टस्तादृक् कृत्वापि दुष्करम् ॥४२॥

शक्रस्यार्द्धासनं गत्वा पूर्वपार्थिव एव यः ।

स देवत्वं गतः काले मान्धाताधः पुनर्ययौ ॥४३॥

राज्यं कृत्वापि देवानां पपात नङ्गणो भुवि ।

प्राप्तः क्लिप्त भुजङ्गत्वं नाद्यापि परिमुच्यते ॥४४॥

तथैव दिविङ्गो राजा राजवृत्तेन संस्त्रुतः ।

स्वर्गं गत्वा पुनर्भ्रष्टः कूर्मीभूतः किष्कार्णवे ॥४५॥

भूरिद्युन्नो यथातिथ एते चान्ये नृपर्वभाः ।

कर्मभिर्द्यामभिक्रीय तत्त्वथात्पुनरत्यजत् ॥४६॥

असुराः पूर्वदेवान् सुरैरपञ्चतश्रियः ।

श्रियं समनुशोचन्तः पातालं शरणं ययुः ॥४७॥

किञ्च राजर्षिभिस्तावदसुरैर्वा सुरादिभिः ।

महेन्द्राः प्रतप्तः पेतुर्माहाक्यमपि न स्थिरम् ॥४८॥

ममदं शोभयित्वेन्द्रीमुपेन्द्रश्चण्डविक्रमः ।

क्षीणकर्मा पपातोर्ष्वी मथादप्सरसां रमन् ॥४९॥

हा चैचरथ हा वापि हा मन्दाकिनि हा प्रिये ।

इत्याप्तो विलपन्तोपि गं पतन्ति दिवोकमः ॥५०॥

तीव्रं द्युत्पद्यते दुःखं धीमतां चम्पुमूर्पताम् ।

किं पुनः पततां स्वर्गाद्विवात्सुखभेविनाम् ॥५१॥

रजो गृह्णाति वासांसि क्षायन्ति परमाऽस्रजः ।

गात्रेभ्यो जायते खेदो रतिर्भवति नाशनी ॥५२॥

एतान्यादौ निमित्तानि च्युतो स्वर्गाद्विवौकसाम् ।

अनिष्टानीव मर्त्यानामरिष्टानि सुमूर्षताम् ॥५३॥

सुखमुत्पद्यते यच्च दिवि कामानुपाश्रिताम् ।

त(य)च्च दुःखं निपततां दुःखमेवावशिष्यते ॥५४॥

तस्मादस्वन्तमन्त्राण(णा)मविश्वाम्पमतर्पकम् ।

विज्ञाय क्षयिणं स्वर्गमपवर्गे मतिं कुरु ॥५५॥

अशरीरं भवाय्यं हि गत्वापि सुनिरुद्धकः ।

कर्माणोऽन्ते च्युतस्तस्मात् तिर्यग्गोनिं प्रपत्स्यते ॥५६॥

सैत्रया सप्तवार्षिक्या ब्रह्मलोकमितो गतः ।

सुनेत्रः पुनरावृत्तो गर्भवासमुपेयिवान् ॥५७॥

यदा चैश्वर्यवन्तोपि क्षयिणः स्वर्गवासिनः ।

को नाम स्वर्गवासाय क्षिण्वे स्पृहयेद्बुधः ॥५८॥

सूत्रेण बद्धोहि यथा विहङ्गो व्यावर्त्तते दूरगतोपि भ्रूयः ।

अज्ञानसूत्रेण तथावबद्धो गतोपि दूरं पुनरेति लोकः ॥५९॥

कृत्वा^१ कालविलक्षणं प्रतिभुवा मुक्तो यथा बन्धनाद्

मुक्त्वा बेश्मसुखान्यतीत्य ममयं भूयो विग्रेद् बन्धनम् ।

तद्वद् धां प्रतिभूवदात्मनियमै ध्यानादिभिः प्राप्त्वान्

क्राले कर्मणु तेषु मुक्तविषयेष्व्याह्वयते गां पुनः ॥६०॥

अन्तर्जास्रगता प्रमत्तमनसो मीनास्तदागे यथा
 जानन्ति व्यसन निरोधजनित स्वस्याश्चरन्त्यभ्रमि ।
 अन्तर्लोकगता कृतार्थमतयस्तददिवि ध्यायिनो
 मन्यन्ते शिवमच्युत ध्रुवमिति स्व स्थानमावर्त्तकम् ॥६१॥
 तज्जन्मथाधिमृत्युव्यसनपरिगत मत्वा जगटिद
 मसारे भ्राम्यमान दिवि नृषु नरके तिर्य्यक्पितृषु च ।
 यत्त्राण निर्भय यत् शिवममरमजरं नि शोकममृतम्
 तद्धेतोर्ब्रह्मपर्य्यं चर जहिहि चल स्वर्गं प्रति रुचिम् ॥६२॥

इति सौन्दरनन्दे महाकाव्ये स्वर्गापवादो नाम
 एकादश सर्गः ॥

द्वादशः सर्गः ।

अक्षरोभृतको धर्मश्चरसौत्यथ चोदितः ।
 आनन्देन तदा नन्दः परं ब्रीडसुपागमत् ॥ १ ॥
 तस्य ब्रीडेन सहता प्रमोदो हृदि नाभवत् ।
 अप्रामोद्येन विमुखं नावतस्ये व्रते मनः ॥ २ ॥
 कामरागप्रधानोऽपि परिहामघमोऽपि मन् ।
 परिपाकगते हेतौ न स तन्ममृषे वचः ॥ ३ ॥
 अपरीचकभावाच्च पूर्वं मत्वा दिवं भ्रुवम् ।
 तस्मात् चिष्णुं परिश्रुत्य भृशं संवेगमीधिवान् ॥ ४ ॥
 तस्य स्वर्गात् निवृत्ते संदृश्याशो मनोरथः ।
 महारथ इवोन्मार्गादप्रमत्तस्य मारथेः ॥ ५ ॥
 स्वर्गंतर्षान्विवृत्तश्च सद्यः स्वस्य इवाभवत् ।
 नृष्टादपथ्याद्विरतो जिज्ञौविपुरिवातुरः ॥ ६ ॥
 विमस्मार प्रियां भार्यामक्षरोदर्शनाद् यथा ।
 तथा नित्यतयोद्विग्नस्तत्याजाक्षरसोऽपि सः ॥ ७ ॥
 महतामपि भृतानामावृत्तिरिति चिन्तयन् ।
 संवेगाच्च मरागोऽपि वीतराग इवाभवत् ॥ ८ ॥
 बभूव सद्दि संवेगः श्रेयसप्तस्य वृद्धये ।
 धातोरधिरिवाख्याते पठितोऽक्षरचिन्तकैः ॥ ९ ॥

न तु कामात्मनस्तस्य केनचित् जगृहे धृति ।
 त्रिषु कालेषु सर्वेषु निपातोऽस्तिरिव स्मृत ॥ १० ॥
 खेलगामी महाबाहुर्गजेन्द्र इव निर्षद ।
 सोभ्यगच्छद् गुरु काले विवक्षुर्भावमात्मन ॥ ११ ॥
 प्रणम्य च गुरौ मूर्ध्ना वाप्यव्याकुललोचन ।
 कृत्वाञ्जलिमुवाचेद ह्रिया किञ्चिदवाङ्मुख ॥ १२ ॥
 अस्मर प्राणये यन्मे भगवन् प्रतिभूरसि ।
 नास्मरोभिर्मंमार्योऽस्ति प्रतिभूत्व त्यजाम्यहम् ॥ १३ ॥
 श्रुत्वा ह्यावर्त्तक स्वर्गं सप्तारस्य च चिन्ताम् ।
 न मर्त्येषु न देवेषु प्रवृत्तिर्मम रोचते ॥ १४ ॥
 यदि प्राण दिव यन्नास्त्रियमेन दमेन च ।
 अविद्वन्ना पतन्त्यन्ते स्वर्गाय त्याग्निने नम ॥ १५ ॥
 अतस्य निखिलं लोकं विदित्वा सचराचरम् ।
 सर्वदुःखक्षयकरे लङ्घ्ये परमे रमे ॥ १६ ॥
 तस्माद् व्यासममासाभ्या तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ।
 यच्छ्रुत्वा शृण्वताम् श्रेष्ठ परम प्राप्नुयां पदम् ॥ १७ ॥
 ततस्तस्याश्रयं ज्ञात्वा विपक्षणीन्द्रियाणि च ।
 श्रेयश्चैवामुखीभूत निजगाद तथागत ॥ १८ ॥
 अहो प्रत्यवमर्गोऽयं श्रेयसस्ते पुरोजव ।
 अरण्यां मथ्यमानायामग्नेर्धूम इवोत्थित ॥ १९ ॥
 चिरमुन्नागंविहृतो लोक्षैरिन्द्रियवाजिभिः ।
 अवतीर्णोऽसि पन्थाम दिव्या दृष्ट्वाऽविमूढया ॥ २० ॥

अद्य ते मय्यन्तं जन्म लाभोऽद्य सुमहांस्तव ।
 यम्य कामरमज्जम्य नैष्कर्म्यायोत्सुकं मनः ॥ २१ ॥
 लोकेऽस्मिन्नालथारामे निवृत्तौ दुर्लभा रतिः ।
 व्ययन्ते ह्यपुनर्भावात् प्रपातादिव वालिश्याः ॥ २२ ॥
 दुःखं न म्यात् सुखं मे आदिति प्रघतते जनः ।
 अत्यन्तदुःखोपरमं सुखं तच्च न बुध्यते ॥ २३ ॥
 अरिभृतेष्वनित्येषु सततं दुःखहेतुषु ।
 कामाहियु जगत् मत्तं न वेत्ति सुखमवययम् ॥ २४ ॥
 मर्षदुःखापहं तत्तु हस्तम्यमश्रुतं तव ।
 विषं पीत्वा यद्गदं ममये पातुमिच्छामि ॥ २५ ॥
 अनर्हममारभयं मानार्हं ते चिकीर्षितम् ।
 रागाग्निस्तादृशो यम्य धर्मान्मुखपराङ्मुखः ॥ २६ ॥
 रागोद्दामेन मनसा मर्षया द्रष्टुराधृतिः ।
 मदोषं मल्लिलं दृष्ट्वा पथिकेन पिपासुना ॥ २७ ॥
 ईदृशी नाम बुद्धिस्ते निरुद्धा रजसाऽभवत् ।
 रजसा चण्डवातेन विवस्वत इव प्रभा ॥ २८ ॥
 सा जिघांसुस्तमो हार्दे या मंप्रति विजृम्भते ।
 तमो नेशं प्रभा सौरी विनिर्गर्णिव मेरुणा ॥ २९ ॥
 युक्तरूपमिदञ्चैव शुद्धमत्वस्य चेतसः ।
 यत्ते म्याचैष्ठिके सूक्ष्मे श्रेयसि अद्धानता ॥ ३० ॥
 धर्मच्छन्दमिमं तस्माद् विवर्द्धयितुमर्हसि ।
 मर्षधर्मां हि धर्मज्ञ नियमाच्छन्दहेतवः ॥ ३१ ॥

मत्यां गमनबुद्धौ हि गमनाय प्रवर्त्तते ।
 शय्याबुद्धौ च शयनं स्थानबुद्धौ तथा स्थितिः ॥ १९ ॥
 अन्तर्भूमिगतं ह्यक्ष 'श्रद्धधाति नरो यदा ।
 अर्धित्वे सति यत्नेन तदा खनति गामिमाम् ॥ २० ॥
 नार्थी यद्यग्निना वा स्यात् श्रद्धधात्तु न वारणौ ।
 मघ्नीयान्धारणिं कश्चित् तद्भावे सति मथ्यते ॥ २१ ॥
 मस्योत्पत्तिं यदि न वा श्रद्धधात् कर्षकं चितौ ।
 अर्थी मस्येन वा न स्याद् वीजानि न वपेद्भुवि ॥ २२ ॥
 अतश्च हस्त इत्युक्ता मया श्रद्धाविशेषतः ।
 यस्माद् गृह्णाति मद्भूमौ दाय हस्त इवाचतः ॥ २३ ॥
 प्राधान्यादिन्द्रियमिति स्थिरत्वाद् बलमित्यतः ।
 गुणदारिद्र्यग्रमनाद् धनमित्यभिवर्णिता ॥ २४ ॥
 रक्षणार्थेन धर्मस्य तथेषीकेत्युदाहृता ।
 लोकेऽस्मिन् दुर्लभत्वाच्च रत्नमित्यभिभाषिता ॥ २५ ॥
 पुनश्च वीजमित्युक्ता निमित्तं श्रेयसो यदा ।
 पावसायैव पापस्य नदीत्यभिहित्वा पुनः ॥ २६ ॥
 यस्माद्दर्शय चोत्पत्तौ श्रद्धा कारणमुत्तमम् ।
 मयोक्ता कार्यतस्तस्मात् तत्र तत्र तथा तथा ॥ ४० ॥
 श्रद्धाङ्कुरमिमं तस्मात् संवर्द्धयितुमर्हसि ।
 तद्बुद्धौ बह्वेते धर्मो मूलवृद्धौ यथा द्रुमः ॥ ४१ ॥

व्याकुलं दर्शनं यस्य दुर्बलो यस्य निश्चयः ।

तस्य पारिप्लवा अद्भ्या न हि कृत्याय वर्त्तते ॥ ४५ ॥

यावत्तत्त्वं न भवति हि दृष्टं श्रुतं वा

तावच्छ्रद्धा न भवति बलस्या स्थिरा वा ।

दृष्टे तत्त्वे नियमपरिभूतेन्द्रियस्य

श्रद्धादृष्टो भवति सफलसाश्रयश्च ॥

इति भौन्दरनन्दे महाकाव्ये प्रत्यवसर्गा नाम

द्वादशः सर्गः ।

चयोद्गः सर्गः ।

अथ भराधितो नन्द अद्भुत प्रति महर्षिणा ।
 परिषिक्तोऽमृतेनेव युयुजे परया मुदा ॥ १ ॥
 लतार्थमिव तम् मेने मबुद्ध अद्भुता तथा ।
 मेने प्राप्तमिव श्रेय म च बुद्धेन मस्कृत ॥ २ ॥
 श्लक्ष्णेन वचसा काञ्चित् काञ्चित् परुषया गिरा ।
 काञ्चिदाभ्यामुपायाभ्याम् म विनिन्दे विनायक ॥ ३ ॥
 पाशुभ्य काञ्चन जात विशुद्ध निर्मल शुचि ।
 स्थित पाशुष्वपि यथा पाशुदोषैर्न लिप्यते ॥ ४ ॥
 पद्मपर्णं यथा चैव जले जात जले स्थितम् ।
 उपरिष्ठाद्धस्ताद् वा न जलेनोपलिप्यते ॥ ५ ॥
 तद्वज्रोके मुनिर्जातो लोकस्यानुग्रह धरन् ।
 कृतित्वान्निर्मलत्वाच्च लोकधर्मैर्न लिप्यते ॥ ६ ॥
 श्रेय त्याग प्रिय रुच कथाञ्च ध्यानमेव च ।
 मन्त्रकाले चिकित्साथं चक्रे नात्मानुवृत्तये ॥ ७ ॥
 अतश्च मन्दधे काय महाकरुणया तथा ।
 मोचयेथ कथं दुःखात् सत्वानीत्यनुकम्पक ॥ ८ ॥
 अथ महर्षणाश्चन्द विदित्वा भाजनौकृतम् ।
 अथवीद् भ्रुवतां श्रेष्ठं क्रमज्ञं श्रेयसां क्रमम् ॥ ९ ॥
 अतः प्रभृति भयस्त्रम् अद्वैन्द्रियपुरंभर ।
 अमृतम्याप्तये मौम्यं वृत्तं रचितुमर्हमि ॥ १० ॥

प्रयोगः कायवचसोः शुद्धो भवति ते यथा ।

उत्तानो विवृतो गुप्तोऽनवच्छिद्रस्तथा कुत ॥ ११ ॥

उत्तानो भावकरणात् विवृतश्चाप्यगूहनात् ।

गुप्तो रक्षणतात्पर्यादच्छिद्रश्चानवद्यतः ॥ १२ ॥

श[री]रवचसोः शुद्धौ मप्राङ्गे चापि कर्मणि ।

आजीवममुदाचारं शौचात् संस्कर्तुमर्हमि ॥ १३ ॥

टोपाणां कुहनादीनां पञ्चानामनिषेवणात् ।

त्यागाच्च ज्योतिषादीनां चतुर्णां वृत्तिघातिनाम् ॥ १४ ॥

प्राणिधान्यधनादीनां वज्यानामप्रतिघात् ।

भैक्ष्याङ्गानां निवृष्टानां नियतानां प्रतिघात् ॥ १५ ॥

परितुष्टः शुचिर्मञ्जुश्चैतथा जीवमप्यदा ।

कुर्याद्दुःखप्रतीकारं यावदेव त्रिमुक्तये ॥ १६ ॥

कर्मणो हि यथा दुष्टात् कायवाक्प्रभवाटपि ।

आजीवः पृथगेवोक्तो दुःशोधत्वाद्यं मया ॥ १७ ॥

गृहस्थेन हि दुःशोधा दृष्टिर्विविधदृष्टिना ।

आजीवो भिरुणा चैव परेष्टायत्तदृत्तिना ॥ १८ ॥

एतावच्छीलमित्युक्तमाचारोयं धमामतः ।

अथ नागेन नैव ध्यात् प्रपञ्चा न इह स्थिता ॥ १९ ॥

तस्मात्तारित्रमस्यन्नो ब्रह्मचर्यमिदं पर ।

अणुमावेष्ववद्येषु भयदर्शी दृढव्रतः ॥ २० ॥

गौक्षमास्याय वर्तन्ते भर्त्सनां हि श्रेयसि विधाः

स्यानाद्यानीव कार्याणि प्रतिष्ठाय वसुन्धराम् ॥ २१ ॥

मोक्षस्योपनिषत् सौम्य वैराग्यमिति गृह्यताम् ।
 वैराग्यस्यापि सवेगः संविदो ज्ञानदर्शनम् ॥ १२ ॥
 ज्ञानस्योपनिषच्चैव समाधिरुपधार्यताम् ।
 समाधेरप्युपनिषत् सुखं शरीरमानसम् ॥ १३ ॥
 प्रसवधिः कायमनसः सुखस्योपनिषत्परा ।
 प्रसवधेरप्युपनिषत् प्रीतिरप्यवगम्यताम् ॥ १४ ॥
 तथा प्रीतेरुपनिषत् प्रामोद्यं परमं मतम् ।
 प्रामोद्यस्याप्यङ्गश्लेषः कुङ्कतेष्वङ्कतेषु वा ॥ १५ ॥
 अविलोखस्य मनसः शीलन्तूपनिषच्छुचि ।
 अतः शीलं नयत्ययमिति शीलं विशोधय ॥ १६ ॥
 शीलनात् शीलमित्युक्तं शीलनात् सेवनादपि ।
 सेवनात्तन्निदेशाच्च निर्देशश्च तदाश्रयात् ॥ १७ ॥
 शीलं हि शरणं सौम्य कान्तार इव दैशिकः ।
 मित्रं बन्धुश्च रक्षा च धनञ्च वल्लमेव च ॥ १८ ॥
 यतः शीलमतः सौम्य शील संस्कर्तुंमर्हसि ।
 एतत् स्थानमथान्ये च मोक्षारम्भेषु योगिनाम् ॥ १९ ॥

ततः सृष्टिमधिष्ठाय चपलानि स्वभावतः ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यो निवारयितुमर्हसि ॥ २० ॥

भेतयं न तथा शत्रो नांखे नांहेर्नचाग्रनेः ।

इन्द्रियेभ्यो यथा स्वैश्वर्यैरजस्रं हि हृन्यते ॥ २१ ॥

दिपद्भिः शत्रुभिः कश्चित् कदाचित् पीड्यते न वा ।

इन्द्रियैर्बाध्यते सर्व्वः सर्व्वत्र च मदैव च ॥ २२ ॥

न च प्रयाति नरकं शत्रुप्रभृतिभिर्हतः ।
 क्लृप्यते तत्र निघ्नस्तु चपनैरिन्द्रियैर्हतः ॥ ३ ॥
 हन्यमानस्य तैर्दुःखं हार्दं भवति वा न वा ।
 इन्द्रियैर्वाध्यमानस्य शार्दं शरीरमेव च ॥ ३ ॥
 मद्हन्यविषट्किधा हि पञ्चेन्द्रियमयाऽऽऽऽ शराः ।
 चिन्ताभुङ्क्ता रतिफला विषयाकाशगोचराः ॥ ३ ॥
 मनुष्यहरिणान् घ्नन्ति कामव्याधेरिता इति ।
 विहन्यन्ते यद्वि न ते ततः पतन्ति तैः क्षतः ॥ ३ ॥
 नियमाजिरसंम्येन धैर्यैर्काम्युक्तधारिणा ।
 निपतन्तो निवार्यन्ते महतो क्षतिवर्धना ॥ ३ ॥
 इन्द्रियाणामुपगमादरीणां निपदादिव ।
 मुखं स्वपिति वान्ते वा यत्र तत्र गतोद्भवः ॥ ३ ॥
 तेषां हि मततं लोके विषयानभिकाङ्क्षताम् ।
 मन्त्रिभैर्वाप्ति कार्पण्याच्छुनामाशावतामिव ॥ ३ ॥
 विषयैरिन्द्रियशामो न लप्सिमधिगच्छति ।
 अज्ञम् पृथ्यमाणोऽपि समुद्रः मन्त्रिभैरिव ॥ ४ ॥
 अत्रयं गोचरैः स्वैः स्वैर्वर्त्तितयमिहेन्द्रियैः ।
 निमित्तं तत्र न शब्दमनुष्यश्चनमेव च ॥ ४ ॥
 आलोक्य चतुषा रूपं धातुमात्रे व्यवस्थितः ।
 स्वी वेति पुरुषो वेति न कल्पयितुमर्हसि ॥ ४ ॥
 न चेत् स्वीपुरुषपाहः कश्चिद् विद्येत कदाचन ।
 गृभतः केऽदन्तादीन् नानुपस्थातुमर्हसि ॥ ४ ॥

नापनेयं ततः किञ्चित् प्रक्षेप्यं नापि किञ्चन ।
 द्रष्टव्यं भूततो भूतं यादृशञ्च यथा च यत् ॥ ४४ ॥
 एवं ते पश्यतस्तत्त्वं शशदिन्द्रियगोचरे ।
 भविष्यति पदस्थानं नाभिध्यादौर्मनस्ययोः ॥ ४५ ॥
 अभिध्या प्रियरूपेण हन्ति कामात्मकं जगत् ।
 अरिर्मित्रमुखेनेव प्रियवाक् कलुषाग्रयः ॥ ४६ ॥
 दौर्मनस्याभिधानस्तु प्रतिघो विषयाश्रितः ।
 मोहाद् येनानुवृत्तेन परचेह च हन्यते ॥ ४७ ॥
 अनुरोधविरोधाभ्यां शीतोष्णाभ्यामिवाहितः ।
 शर्म नाप्नोति न श्रेयश्चलेन्द्रियमतो जगत् ॥ ४८ ॥
 नेन्द्रियं विषये तावत् प्रवृत्तमपि सज्जते ।
 यावच्च मनसस्तच्च परिकल्प्यः प्रवर्त्तते ॥ ४९ ॥
 दन्धने मति वायौ च यथा ज्वलति पावकः ।
 विषयात् परिकल्प्याच्च क्लेशाग्निर्जायते तथा ॥ ५० ॥
 अभूतपरिकल्पेन विषयस्य हि बध्यते ।
 तमेव विषयं पश्यन् भूततः परिमुच्यते ॥ ५१ ॥
 दृष्टैकं रूपमन्यो हि रज्यतेऽन्यः प्रक्षयति ।
 किञ्चिद् भवति मध्यस्तत्तच्चैवान्यो हृणायते ॥ ५२ ॥
 अतो न वि[ष]यो हेतु बन्धाय न विमुक्तये ।
 परिकल्पविशेषेण सद्गो^१ भवति वा न वा ॥ ५३ ॥

कार्यं परमयत्नेन तस्मादिन्द्रियसवरः ।
 इन्द्रियाणि ह्यग्नानि दुःखाय च भवाय च ॥ ५४ ॥
 कामभोगभोगवद्विरात्मदृष्टिदृष्टिभि
 प्रमादनैकमूर्द्धभि प्रवर्षलोलजिह्वकै ।
 इन्द्रियोरगैर्मनोविलस्यै स्पृहाविषै
 शमागतादृते न [द]ष्टमस्ति यच्चिकित्सेत् ॥ ५५ ॥
 तस्मादेयामकुशलकराणामरीणाम्
 चक्षुर्घ्राणश्रवणरसनस्पर्शनानाम् ।
 सर्व्वावस्य भवति नियमादप्रमत्तो
 मास्त्रिन्नर्थं लणमपि कथास्व प्रमादम् ॥ ५६ ॥

सौन्दरनन्दे महाकाव्ये शीलेन्द्रियजयो नाम
 चयोदश सर्ग ।

चतुर्दशः सर्गः ।

अथ स्मृतिकपाटेन विधायेन्द्रियमंवरम् ।

भोजने भव म[ा]त्रा[ज्ञो] ध्यानायानामयाय च ॥१॥

प्राणापानौ निगृह्णाति ज्ञानिनिद्रे प्रयच्छति ।

कृतो ह्यत्यर्थमाहारो विहन्ति च पराक्रमम् ॥२॥

यथा चात्यर्थमाहारः कृतोऽनर्थाय कल्पते ।

उपयुक्तस्तथात्यन्धो न सामर्थ्याय कल्पते ॥३॥

आशयं द्युतिमुत्साहं प्रयोगं बलमेव च ।

भोजनं कृतमत्यल्पं शरीरस्थापकर्षति ॥४॥

यथा भारेण नमते लघुनोन्नमते तुला ।

समा तिष्ठति युक्तेन भोज्येनेयं तथा तनुः ॥५॥

तस्माद्भवहर्त्तव्यं स्वशक्तिमनुपश्रुता ।

नातिमात्रं न चात्यल्पं मेध मानवग्रादपि ॥६॥

अभ्याक्रान्तो हि कायाग्निं गुरुणाच्चेन शाम्यति ।

अवच्छन्न इवान्पोऽग्निः महमा महतेन्धसा ॥७॥

अत्यन्तमपि संहारो नाहारस्य प्रशस्यते ।

अनाहारो हि निर्व्वान्ति निरिन्धन इवानल ॥८॥

यस्मात्प्राप्तिं विनाहारात् सर्व्वप्राणभृतां स्थितिः ।

तस्माद्दुष्यति नाहारो विकल्पोऽपि तु वार्य्यते ॥९॥

न ह्येकविधयेऽन्यत्र मज्जन्ते प्राणिनस्तथा ।

अविज्ञाते यथाहारे बोद्धव्यं तत्र कारणम् ॥१०॥

चिकित्सार्थं यथा धत्ते प्रणम्यालेपनं ब्रणौ ।
 क्षुद्धिघातार्थमाहारमदत् सेव्यो मुमुक्षुण ॥११॥
 भारस्योद्धृतार्थञ्च रयाचोऽभ्युक्षते यथा ।
 भोजनं प्राणयाचार्यं तद्बुद्धिद्वान्निषेवते ॥१२॥
 ममभिक्रमणार्थञ्च कान्तारम्य यथाध्वगौ ।
 पुत्रमांभानि खादेतां दम्पती भृशदुःखितौ ॥१३॥
 एवमभ्यवहर्त्तव्यं भोजनं प्रतिमंख्यया ।
 न भूषार्थं न वपुषे न मदाय न दृप्तये ॥१४॥
 धारणार्थं शरीरम्य भोजनं हि विधीयते ।
 उपमन्नाः पिपतिषो दुर्बलस्येव वेम्ननः ॥१५॥
 श्वं यन्नात् यथा कश्चिद् वध्नीयाद् धारयेदपि ।
 न तस्त्रेहेन यावत्तु महीघम्योन्तितीर्षया ॥१६॥
 तयोपकरणैः कायं धारयन्ति परीचकाः ।
 न तस्त्रेहेन यावत्तु दुःखौघम्य तितीर्षया ॥१७॥
 शोचता पौशमानेन टोयते शचवे यथा ।
 न भत्या नापि तर्षण केवलं प्राणगुप्तये ॥१८॥
 योगाचारमयाहारं शरीराय प्रयच्छति ।
 केवलं क्षुद्धिघातार्थं न रागेण न भक्तये ॥१९॥
 मनोधारणया चैव परिणाम्यात्मवानहः ।
 विधूय निद्रां योगेन निग्रामप्यतिनामयेत् ॥२०॥
 इति यत् मंजानस्यैव निद्रा प्रादुर्भवेत्तव ।
 गुणवत्संज्ञिता मंजां तटा मनमि मा कथाः ॥२१॥

धातुरारम्भष्टयोश्च म्यामविक्रमयोरपि ।
 नित्य मनसि कार्यक्षेत्रे बाध्यमानेन निद्रया ॥२२॥
 आन्नातव्याश्च विशद ते धर्मा ये परियुता ।
 परेभ्यश्चोपदेष्टव्या मञ्जिन्या स्वयमेव च ॥२३॥
 प्रक्रेषमङ्घ्रिर्वदन विलोक्या मध्वतो दिश ।
 चार्थ्या दृष्टिश्च तारासु जिजागरिपुणा सदा ॥२४॥
 अन्तर्गतैरचपलैर्विशस्याधिभिरिन्द्रियैः ।
 अविच्छिन्नेन मनसा चक्रम्यस्वास्त्र वा निशि ॥२५॥
 भये प्रीतो च शोके च निद्रया नाभिभूषते ।
 तस्मान्निद्राभियोगेषु सेवितव्यमिदं च यम् ॥२६॥
 भयमागमनान्मृत्यो प्रीति धर्मपरिचक्षात् ।
 जन्मदुःखादपर्यन्तात् शोकमागन्तुमर्हसि ॥२७॥
 एवमादि क्रम मौम्य कार्या जागरण प्रति ।
 वन्द्य हि शयनादायुः क प्राञ्ज कर्तुमर्हति ॥२८॥
 दोषयान्नातक्रम्य व्याप्तान् गृहगतानिव ।
 सप्त प्राञ्जस्य न स्वप्नु निस्तितीर्षामहङ्गयम् ॥२९॥
 प्रदीप्ते जीवन्लोके हि मृत्युप्याधिगराग्निभिः ।
 क शयीत निरुदेग प्रदीप्त इव वेगमि ॥३०॥
 तस्मात् तम इति ज्ञात्वा निद्रां नापेष्टुमर्हसि ।
 अप्रशान्तेषु दोषेषु मशान्तेष्विव शप्सु ॥३१॥
 पुष्प्याम विद्यामाया प्रयोगेनातिनाम्यतु ।
 मेधा शय्या शरीरस्य विद्यामार्धमतन्द्रिणा ॥३२॥

दक्षिणेन तु पार्श्वेन स्थितया लोकमंजया ।
 प्रबोधं हृद्यं कृत्वा शशीयाः शान्तिमानसः ॥७७॥
 यामे द्वितीये चोत्थाय चरन्नामीन एव वा ।
 भूयो धीगं मनःशुद्धौ कुर्वीथा नियतेन्द्रियः ॥७८॥
 अधामनगत[ऽ]स्या न प्रेक्षितव्या हतादिपु ।
 मन्त्रजानन् क्रियाः सर्वाः स्रतिमाधातुमर्हसि ॥७९॥
 द्वाराध्यक्ष इव द्वारि यस्य प्रणिहिता स्रतिः ।
 धर्षयन्ति न तं दोषाः पुरं गुप्तनिवारयः ॥८०॥
 न तस्योत्पद्यते क्लेशो यस्य कायगता स्रतिः ।
 चित्तं मन्वांस्त्रवम्यासु वानं धात्रीव रक्षति ॥८१॥
 शरस्यः स तु दोषाणां यो ह्येनः स्मृतिवर्धना ।
 रणस्यः प्रतिशत्रूणां विहीन इव वर्धना ॥८२॥
 अनायं तन्मनो ज्ञेयं यत् स्रतिनांभिरक्षति ।
 निर्जेता दृष्टिरहितो विषयेषु चरन्निव ॥८३॥
 अनर्थेषु प्रमत्ताथ स्वार्थेभ्यश्च पराङ्मुखाः ।
 यद्गये सति नोद्दिग्नाः स्रतिनागोऽव कारणम् ॥८४॥
 स्वभूमिषु गुणाः सर्वे ये च ग्रीनाटयः स्थिताः ।
 विकीर्णा इव गा गोपः स्मृतिस्नानमुगच्छति ॥८५॥
 प्रणष्टममृतम् तस्य यस्य विप्रसृता मृतिः ।
 हस्तस्यममृतं तस्य यस्य कायगता स्रतिः ॥८६॥
 शार्ङ्गा न्यायः कुतस्तस्य स्मृतिर्यस्य न विद्यते ।
 यस्यार्थो नास्ति च न्यायः प्रणष्टस्तस्य मत्पथः ॥८७॥

प्रनष्टो यस्य मन्मार्गो नष्टं तस्यामृतं पदम् ।
 प्रनष्टममृतम् यस्य न दुःखान्न विमुच्यते ॥४४॥
 तस्माच्चरन् चरोऽस्मीति स्थितोऽस्मीति च तिष्ठतः ।
 एवमादिपु कालेषु स्मृतिमाधातुमर्हसि ॥४५॥

योगानुलोमं विज्ञानं^१ विशब्दं

शय्यासनं सौम्य तथा भजस्व ।
 कायस्य कृत्वा हि विवेकमादौ
 सुखोऽधिगन्तुं मनसो विवेकः ॥४६॥
 अलम्ब्यचेतःप्रग्रमः भरागो
 यो न प्रचारं भजते विविक्तम् ।
 स चण्यते ह्यप्रतिलम्बमार्गः
 चरन्निबोर्त्थीं बङ्गकण्टकायाम् ॥४७॥
 अदृष्टतत्वेन परीचक्रेण
 स्थितेन चित्रे विषयप्रचारे ।
 चित्त निषेद्धुं न सुखेन शक्यं
 हृष्टोदका गौरिव सस्यमध्यात् ॥४८॥
 अनौर्यमाणस्तु यथानिलेन
 प्रशान्तिमागच्छति चित्रभानुः ।
 अन्पेन यत्नेन तथा विविक्ते-
 य्वधट्टितं शान्तिमुपैति चेतः ॥४९॥

कचिद्भुक्त्वा यत्तद्वसनमपि यत्तत्परिहितो
 तमन्नात्मारामः कचन विज्ञेन योऽभिरमते ।
 ह्यतार्थः स ज्ञेयः ग्राममुखरमञ्जः ह्यतमतिः
 परेभ्यः संसर्गं परिहरति यः कण्टकमिव ॥ ५ ० ॥
 यदि दन्दारासौ जगति विषयव्यग्रहृदये
 विविके निर्द्वन्द्वो विहरति ह्यतौ शान्तहृदयः ।
 ततः पीत्वा प्रजारमममृतवत् द्रव्यहृदयो
 विविक्तः संसक्तं विषयहृत्पणं शोचति जगत् ॥ ५ १ ॥
 वसन् शून्यागारे यदि मततमेकोऽभिरमते
 यदि क्रेशोत्पादैः सद्य न रमते शत्रुभिरिव ।
 चरन्नात्मारामो यदि च पिवति प्रीतिमल्लिप्तं
 ततो भुङ्क्ते श्रेष्ठं त्रिदशपतिराज्याटपि सुखम् ॥ ५ २ ॥

मौन्दरनन्दे महाकाव्ये आदिप्रथानो नाम
 चतुर्दशः सर्गः ।

पञ्चदशः सर्गः

यत्र तत्र विविक्ते तु^१ वद्धा पर्यङ्कमुत्तमम् ।
 अङ्गुं कार्यं समाधाय स्मृत्याभिमुखयान्वितः ॥१॥
 नासाये वा क्लृप्ताटे वा भ्रुवोरन्तर एव वा ।
 कुर्वीथाक्षपलं चित्तमालम्बनपरायणम् ॥२॥
 स चेत् कामवितर्कस्त्वां धर्षयेन्मानसो ज्वरः ।
 चेन्नथो नाधिवास्यः स वस्त्रे रेणुरिवागतः ॥३॥
 यद्यपि प्रतिभङ्गानात् कामानुत्सृष्टवानसि ।
 तमांसीव प्रकाशेन प्रतिपक्षेण तान् जहि ॥४॥
 तिष्ठत्यनुशयस्तेषां कुत्रोऽग्निरिव भस्मना ।
 स ते भावनया भौम्य प्रशाम्योऽग्निरिवाम्बुना ॥५॥
 ते हि तस्मात् प्रवर्तन्ते भूयो वीजादिवाङ्कुराः ।
 तस्य नाशेन ते न स्युः वीजनाशादिवाङ्कुराः ॥६॥
 अर्जनादीनि कामेभ्यो दृष्ट्वा दुःखानि कामिनाम् ।
 तस्मात् तान् मूलतस्त्विन्धि मित्रमज्ञानरौनिव ॥७॥
 अनित्या मोषधर्माणो रिक्ता व्यसनहेतवः ।
 बद्धमाधारणाः कामाः वर्ज्यां ह्याशीविषा इव ॥८॥
 ये मृग्यमाणा दुःखाय रक्ष्यमाणा न शान्तये ।
 भ्रष्टाः शोकाय मद्दते प्राप्ताश्च न विद्वन्प्रये ॥९॥
 यस्मिंश्चित्तप्रकर्षेण स्वर्गावाप्त्या कृतार्थताम् ।
 कामेभ्यश्च सुखोत्पत्तिं यः पश्यति स नश्यति ॥१०॥

चलानपरिनिव्यञ्जानसाराननवस्थितान् ।

परिकल्पसुखान् कामान् न तान् मूर्च्छुमिदार्द्धमि ॥११॥

व्यापादो वा विहिंसा वा लोभयेद् यदि ते मनः ।

प्रमाद्यं तद् विपक्षेण मणिनेत्राकुलं जलम् ॥१२॥

प्रतिपक्षमथोर्द्धयो मैत्री कारुण्यमेव च ।

विरोधो हि तयोर्नित्यं प्रकाशतमभोरिव ॥१३॥

निवृत्तं यद्य दौःशील्यं व्यापाद्य प्रवर्त्तते ।

हन्ति पांशुभिरात्मानं सुखात् इव वारणः ॥१४॥

दुःखितेभ्यो हि मर्त्तेभ्यो व्याधिमृत्पुजरादिभिः ।

आर्यैः को दुःखमपरं महणो धातुमर्हति ॥१५॥

दृष्टेन चेह मनसा बाध्यते वा परो न वा ।

मद्यन्तु दृश्यते तावत् स्वमनो दुष्टचेतसः ॥१६॥

तस्मात् सर्वेषु भूतेषु मैत्री कारुण्यमेव च ।

न व्यापादं विहिंसां वा विकल्पयितुमर्हमि ॥१७॥

यद्यदेव प्रमत्तं हि वितर्कयति^१ मानवः ।

अध्यामात् तेन तेनास्य रतिर्भवति चेतसः ॥१८॥

तस्माद्बुद्धं त्यक्त्वा कुशलं ध्यातुमर्हमि ।

यत्ते स्याद्दिह वार्थाय परमाद्यं स्यात्तये ॥१९॥

मंत्रार्धन्ते ह्यकुशला वितकाः समृता इदि ।

अनर्थजनकामुन्मत्तानश्च परस्य च ॥२०॥

१ P. M. विवर्त्तयति ।

२ P. M. नति० T.

श्रेयसो विघ्नकरणात् भवन्त्यात्मविपत्तये ।
 पाचौभावोपघातं तु परभक्तिविपत्तये ॥२१॥
 मनः कर्मसु विक्षेपमपि वा वस्तुमर्हसि^१ ।
 नत्वेवाकुशल मौम्य वितर्कयितुमर्हसि ॥२२॥
 या त्रिकामोपभोगाय चिन्ता म[न]सि वर्त्तते ।
 न च तं गुणमाप्नोति बन्धनाय च कल्पते ॥२३॥
 मत्वानामुपघाताय परिक्षेपाय वा मनः ।
 मोह प्रजति कालुष्यं नरकाय च वर्त्तते ॥२४॥
 तद्वितर्कैरकुशलैर्नात्मानं हन्तुमर्हसि ।
 सुग्रह रत्नविहृत मृदतीर्गाः खनन्निव ॥२५॥
 अनभिज्ञो यथा जात्यं दहेद्गुरुकाष्ठवत् ।
 अन्यायेन मनुष्यत्वमुपहन्यादिदं तथा ॥२६॥
 त्यक्त्वा रत्नं यथा लोष्ट्रं रत्नदीपाच्च मंहरेत् ।
 त्यक्त्वा नै श्रेयसं धर्मं चिन्तयेद्शुभं तथा ॥२७॥
 द्विमवन्तं यथा गत्वा विष भुञ्जीत नौषधम् ।
 मनुष्यत्व तथा प्राप्य पापं सेवेत नो शुभम् ॥२८॥
 तद्बुद्ध्या प्रतिपक्षेण वितर्कं चेत्तुमर्हसि ।
 सूक्ष्मेण प्रतिकीलेन कौशलं दार्वन्तरादिव ॥२९॥
 वृहद्वृहदोरथ भवेच्चिन्ता ज्ञातिजनं प्रति ।
 स्वभावो जीवसोकस्य परोक्ष्यन्तस्त्रिवृत्तये ॥३०॥

१ P. M. वाग्मस्तुमर्हसि T.

२ P. M. नत्वेकं T.

मंसारे ह्य्यमाणानां भवानां खेन कर्मणा ।
 को जनः सुजनः को वा मोहात्सक्तो जने जनः ॥३१॥
 अतीतिऽध्वनि संवृत्तः स्वजनो हि जनस्तव ।
 अप्राप्ति चाध्वनि जनः स्वजनस्ते भविष्यति ॥३२॥
 विहृगानां यथा मायं तत्र तत्र समागमः ।
 जातौ जातौ तथाश्रेयो जनस्य स्वजनस्य च ॥३३॥
 प्रतिश्रयं बद्धविधं मंश्रयन्ति यथाध्वगाः ।
 प्रतिद्यान्ति पुनस्यक्त्वा तदत् ज्ञातिममागमः ॥३४॥
 लोके प्रवृत्तिभिन्नेऽस्मिन् न कश्चित् कस्यचित् प्रियः ।
 कार्यकारणमंत्रद्वं बालुकामुष्टिवज्जगत् ॥३५॥
 विभर्त्ति हि सुतं माता धारयिष्यति मामिति ।
 मातरं भजते पुत्रो गर्भेणाधत्त मामिति ॥३६॥
 अनुकूलं प्रवर्त्तन्ते ज्ञातिपु ज्ञातयो यदा ।
 तदा श्रेह प्रकुर्वन्ति रिपुत्वं तु विपर्ययात् ॥३७॥
 अहितो दृश्यते ज्ञातिरज्ञातिर्दृश्यते हितः ।
 श्रेहं काव्यान्तरावोकश्चिन्तन्ति च करोति च ॥३८॥
 स्वयमेव यथालिख्य रचेच्चित्रकरः स्त्रियम् ।
 तथा हत्वा स्वयं श्रेहं मद्भमेति जने जनः ॥३९॥
 योऽभवत् बान्धवजनः परलोके प्रियस्तव ।
 म ते कर्मणं कुरुते त्वं वा तस्मै करोषि कम् ॥४०॥
 तस्मात् ज्ञातिवितर्केन मनो नावेष्टुमर्हसि ।
 व्यवस्था नास्ति मंसारे स्वजनस्य जनस्य च ॥४१॥

अमौ चेमो जनपदः सुभिक्षोऽभावमौ शिवः ।
 इत्येवमथ जायेत वितर्कस्तव कथन ॥४९॥
 प्रहेयः स त्वया भौम्य नाधिवास्यः कथञ्चन ।
 विदित्वा सर्व्वमादीप्तं तैस्तेर्दापाग्निभिर्जगत् ॥४३॥
 अतुक्कविवर्त्ताच्च सुत्पिपामाक्षमादपि ।
 सर्व्वत्र नियत दुःखं न क्वचिद्विद्यते शिवम् ॥४४॥
 क्वचित् शीतं क्वचिद्गर्मः क्वचिद्रोगो भय क्वचित् ।
 बाधतेऽभ्यधिक लोके तस्माद्गणरणं जगत् ॥४५॥
 जरा व्याधिय मृत्युश्च लोकस्यास्य महद्भयम् ।
 नास्ति देशः स यत्रास्य तद्भयं^१ नोपपद्यते ॥४६॥
 यत्र गच्छति कायोऽयं दुःखं तत्रानुगच्छति ।
 नास्ति काचित् गतिर्लोके गतो यत्र न बाध्यते ॥४७॥
 रमणीयोऽपि देशः सन् सुभिवः चेम एव च ।
 कुदेश इति विज्ञेयो यत्र क्षेत्रैर्विदह्यते ॥४८॥
 लोकस्याभ्याहतस्यास्य दुःखैः शारीरमानसैः ।
 चेमः कश्चिन्न देशोऽस्ति स्वस्थो यत्र गतो भवेत् ॥४९॥
 दुःखं सर्व्वत्र सर्व्वस्य वर्त्तते सर्व्वदा यदा ।
 छन्दरागमतः भौम्य लोकचित्रेषु भा लयाः ॥५०॥
 यदा तस्माद्भिवृत्तमो छन्दरागो भविष्यति ।
 जीवलोकं तदा सर्व्वमादीप्तमिव मंस्यसे ॥५१॥

१ P. M omits नास्ति देशः स यत्रास्य तद्भयं ।

अथ कश्चित् वितर्कस्ते भवेदमरणाययः ।
 यत्रेन न विहन्तव्यो व्याधिरात्मगतो यथा ॥५२॥
 मुहूर्त्तमपि विश्रम्भः कार्यो न खलु जीविते ।
 निलीन इव हि व्याघ्रः कालो विश्रम्भघातकः ॥५३॥
 यन्मयोऽहं युवा वेति न^१ते भवितुमर्हति^२ ।
 मृत्युः सर्वांस्त्रयस्यासु हन्ति नावेक्षते वयः ॥५४॥
 चेवभृतमनशानां शरौरं परिकल्पतः ।
 स्वप्नाशा जीविताशा वा न दृष्टार्थस्य जायते ॥५५॥
 निर्लूतः^३ को भवेत्कार्यं महाभृताश्रयं वहन् ।
 परम्परविहङ्गानामहीनामिव भाजनम् ॥५६॥
 प्रथमित्यथमन्वचम् यदुच्छ्रमिति मानवः ।
 अथगच्छ तदाश्चर्यमविश्याम्य हि जीवितम् । ५७॥
 इदमाश्चर्यमपरं यत्सुप्तः प्रतिबुध्यते ।
 स्वपित्तुत्याय वा भूयो बह्वमिवा हि^४ देहिनः ॥५८॥
 गभात् प्रभृति यो लोके जिघांसुरनुगच्छति ।
 कल्पमिन् विश्वेन्मृत्यावुद्यतामावराविव ॥५९॥
 प्रसूनः पुरुषो लोके श्रुतवान् बलवानपि ।
 न जपत्यन्तकं कश्चिज्जाजयन्नापि ज्ञेयति ॥६०॥
 माया^५ दानेन भेदेन टण्डेन नियमेन वा ।
 प्राप्तो हि रभसो मृत्युः प्रतिहन्तुं न शक्यते ॥६१॥

१ B. M. चेति न ते भवितुमर्हति ।

२ P. M. लिखतः ।

३ P. L. M. lacuna, P. M. बह्वमिवावि T. ४ P. M. माया ।

तस्मान्नायुषि विश्वाभं चञ्चले कर्तुमर्हसि ।
 नित्यं हरति कालो हि स्वाविर्यं न प्रतौचते ॥६२॥
 निःशोचं पश्यतो लोकं तोयबुद्बुददुर्ध्वलम् ।
 कस्यामरवितर्का हि स्यादनुन्मत्तचेतसः ॥६३॥

तस्माद्देषां वितर्काणां प्रहणार्थं समाश्रितः ।
 शानापानस्मृति शौम्य विषयौकर्तुमर्हसि ॥६४॥
 इत्यनेन प्रयोगेण काले सेवितुमर्हसि ।
 प्रतिपद्यं वितर्काणां गदानामगदानिव ॥६५॥
 सुवर्णहेतोरिव पांशुधावको

विहाय पांशुन् वृहत्तो-यथामदितः ।
 जहाति सूक्ष्मानपि तद्विशुद्धये ।
 विशोध्य हेमावयवास्त्रियच्छति ॥६६॥

विमोचहेतोरपि युक्तमानसो
 विहाय दोषान् क्लृप्तस्तथादितः ।
 जहाति सूक्ष्मानपि तद्विशुद्धये ।
 विशोध्य धर्मावयवास्त्रियच्छति ॥६७॥

क्रमेणाग्निः शुद्धं कनकमिह पांशुव्यवहितम्
 यथाग्नी कर्मारः पचति भृशमावर्त्तयति च ।
 तथा योगाचारो निपुणमिह दोषव्यवहितम्
 विशोध्य क्रोशेभ्यः शमयति भ्रमः कांक्षिपति च ॥६८॥

यथा च स्वच्छन्दादुपनयति कर्ष्णाश्रयसुखं
 सुवर्णं कर्ष्णारो वज्रविधमलकारविधिषु ।
 मनः शूद्धं भिक्षु वंशगतमभिज्ञास्वपि तथा
 यथेच्छं यथेच्छं ग्रामयति मनः प्रेरयति च ॥६८॥

इति सौन्दरनन्दे महाकाव्ये वितर्कप्रहाणे नाम
 पञ्चदशः सर्गः ।

षोडशः सर्गः ।

एवं मनोधरणया क्रमेण व्यपोह्य किञ्चित् समुपोह्य किञ्चित् ।
 ध्यानानि चत्वार्यधिगम्य योगी प्राप्नोत्यभिज्ञा^१ नियमेन पञ्च ॥१॥
 षट्द्विप्रवेकञ्च ब्रह्मप्रकारं परस्य चेतश्चरितावबोधम् ।
 श्रतीतजन्मकरणञ्च दीर्घं दिव्यै^२ विशुद्धे श्रुतिचक्षुषी च ॥२॥
 अतःपरं तत्त्वपरीक्षणेन मनो^३ दधात्यास्रवसंचयाय ।
 ततो हि दुःखप्रभृतीनि मम्यक् चत्वारि मत्यानि पदान्यवेति ॥३॥
 बाधात्मकं दुःखमिदं प्रसक्तं दुःखस्य हेतुः प्रभवात्मकोऽयम् ।
 दुःखचयो निःशरणात्मकोऽयं चाणात्मकोऽयं प्रशमाय मार्गः ॥४॥
 इत्यार्यमत्यान्यवबुध्य बुद्ध्या चत्वारि मम्यक् प्रतिबुध्य चैव ।
 मर्षास्त्वान् भावनयाभिभूय न जायते शान्तिमवाप्य भूयः ॥५॥
 अशोधतो ह्यप्रतिषेधतश्च तत्त्वात्मकस्यास्य चतुष्टयस्य ।
 भवाद्भवं याति न शान्तिमेति ममारदोला^४मधिरोह्य लोकः ॥६॥
 तस्माज्जरादेर्व्यमनस्य मूलं ममामतो दुःखमवैहि जन्म ।
 मर्ष्यापधीनामिव भृ^५भंवाय मर्ष्यापदां सेवमिदं हि जन्म ॥७॥
 यज्जन्म रूपस्य हि चेन्द्रियस्य दुःखस्य तत्रैकविधस्य जन्म ।
 यः मग्भवत्यास्य ममुच्छ्रयस्य मृत्योश्च रोगस्य च मग्भवः सः ॥८॥
 महाप्यमदा विषमियमग्रं यथा विनाशाय न धारणाय ।
 लोके तथा तिर्यगुपर्यधो वा दुःखाय मर्ष्यं न सुखाय जन्म ॥९॥

१ P. M. drops अ ।

२ P. M. drops ए in दिव्ये ।

३ P. M. श्लेषे मम ।

४ P. M. has दोलाय ।

५ P. M. भृभंवाय ।

जरादयो नैकविधाः प्रजानां भत्यां प्रवृत्तौ प्रभवन्त्यनर्थाः ।
प्रवात्सु घोरेष्वपि मारुतेषु न ह्यप्रसूतास्तरवश्चक्षन्ति ॥ १० ॥
आकाशयोनिः पवनो यथा हि यथा शमीगर्भशयो ऊताजः ।
आपो यथान्तर्वसुधाशयास्य दुःखं तथा चित्तशरीरयोनि ॥ ११ ॥
अपां द्रवत्वं कठिनत्वमूर्था वायोश्चलत्वं ध्रुवमौष्ण्यमग्नेः ।
यथा स्वभावो हि तथा स्वभावो दुःखं शरीरस्य च चेतसस्य ॥ १२ ॥
काये सति व्याधिजरादि दुःखं तुत्तर्धवषोष्णहिमादि चैव ।
रूपाश्रिते चेतसि सानुबन्धे शोकारतिक्रोधभयादि दुःखम् ॥ १३ ॥
प्रत्यक्षमालोक्य च जन्मदुःखं दुःखं तथातीतमपीति विद्धि ।
यथा च तद्दुःखमिदञ्च दुःखं दुःखं तथा नागतमप्यवैहि ॥ १४ ॥
बीजस्वभावो हि यथेह दृष्टो भृतोपि भव्योपि तथानुमेयः ।
प्रत्यक्षतस्य ज्वलनो यथोष्णो भृतोऽपि भव्योपि तथोष्ण एव ॥ १५ ॥
तस्मान्मरूपस्य गुणानुरूप यथैव निर्धृत्तिरुदारवृत्त ।
तथैव दुःखं न हि तद्विमुक्तं दुःखं भविव्यत्यभवद्भवेदा ॥ १६ ॥
प्रवृत्तिदुःखस्य च तस्य श्लोके दृष्ट्यादयो दोषगणा निमित्तम् ।
नैवेश्वरो न प्रकृतिर्न कालो नापि स्वभावो न विधिर्यदृष्ट्वा ॥ १७ ॥
ज्ञातयमेनेन च कारणेन श्लोकस्य दोषेभ्य इति प्रवृत्तिः ।
यस्माद् स्थित्यन्ते मरजस्तमस्का न जायते वीतरजस्तमस्वः ॥ १८ ॥
दृष्ट्वाविशेषे सति तत्र तत्र यानामनादिर्भवति प्रयोगः ।
यस्मादतस्तर्पयशा त्) तथैव जन्म प्रजानामिति वेदितव्यम् ॥ १९ ॥
मृत्तान्यभिष्वङ्गवसानि दृष्ट्वा स्वजातिषु प्रीतिपराश्रितौव ।
अभ्यासयोगादुपपादितानि तेरेव दो[षै]रिति तानि विद्धि ॥ २० ॥

क्रोधप्रहर्षादिभिराश्रयाणामुत्पद्यते चेह यथा विशेषः ।
 तथैव जन्मस्वपि नैकरूपो निर्वन्तते क्लेशकृतो विशेषः ॥२१॥
 दोषाधिके^१ जन्मनि तौत्रदोष उत्पद्यते रागिणि तौत्ररागः ।
 मोहाधिके मोहवसाधिकस्य तदल्पदोषे च तदल्पदोषः ॥२२॥
 फलं हि यादृक् समवैति साचात् तदागमो वीज^२मवैत्यतौतम् ।
 अवैत्य वीजप्रकृतिश्च साचादनागतं तत्फलमभ्युपैति ॥२३॥
 दोषस्यो जातिषु यामु यस्य वैराग्यतस्तासु न जायते सः ।
 दोषाशयस्तिष्ठति यस्य यत्र तस्योपपत्तिर्विवशस्य तत्र ॥२४॥

तज्जन्मनो नैकविधस्य सौम्य दृष्ट्यादयो हेतव इत्यवेत्य ।
 तांस्किञ्चि दुःखाद् यदि निर्मुमुक्षा कार्यलयः कारणमहृथाद्धि ॥२५॥
 दुःखस्यो हेतुपरिचयाच्च शान्तं शिव साच्चिकुह्य धर्म^३म् ।
 दृष्ट्याविरागं स्रयनं निरोधं मनात्मनं चाणमहार्यमार्यम् ॥२६॥
 यस्मिन्न जाति नं जरा न मृत्युर्न व्याधयो नाप्रियमश्रयोः ।
 नेष्ट्वाविषम प्रियविषययोगः समं यद् नैष्ठिकमद्युतं तत् ॥२७॥
 दौषो यथा निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।
 दिशं न काश्चिद् विदिशं न काश्चित् स्नेहसयात् केवलमेति
 शान्तिम् ॥२८॥

एव हतौ निवृत्तिमभ्युपेतो नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम् ।
 दिशं न काश्चिद् विदिशं न काश्चित् क्लेशसयात् केवलमेति
 शान्तिम् ॥२९॥

अस्याभ्युपायोऽधिगमाय मार्गः प्रज्ञाचिकल्पः प्रथमद्विकल्पः ।
 स भावनीयो विधिवद् बुधेन^१ गीले शुचौ चिप्रमुखे स्थितेन ॥२०॥

वाङ्मूर्धं मस्यक् महकायकर्म यथावदाजीवनयत् शुद्धः ।
 इदं त्रयं वृत्तविधौ प्रवृत्तं गीनाश्रयं धर्मपरिग्रहाय ॥३१॥

मत्स्येषु दुःखादिषु दृष्टिराय्यां मस्यग्वितर्कस्य पराक्रमस्य ।
 इदं त्रयं ज्ञानविधौ प्रवृत्तं प्रज्ञाश्रयं क्लेशपरिचयाय ॥३०॥

न्यायेन सत्याभिगमाय युक्ता मस्यक् स्मृतिः मस्यगतो समाधिः ।
 इदं त्रयं योगविधौ प्रवृत्तं शमाश्रयं चित्तपरिग्रहाय ॥३२॥

क्लेशाद्गुराक्ष^२ प्रतनोति गीलं वीजाद्गुरान् काल इवातिवृत्तः ।
 शुचौ हि गीले मुख्यस्य दोषा मनः मलव्या इव धर्षयन्ति ॥३४॥

क्लेशांस्तु विष्कम्भयते समाधिर्देवानिवाद्रिर्महतो नदीनाम् ।
 स्थिते समाधौ हि न धर्षयन्ति दोषा भुजङ्गा इव मन्त्रवद्धाः ॥३५॥

प्रज्ञा त्वग्रेण निहन्ति दोषांस्तीरद्रुमान् प्रावृषि निष्पगेव ।
 दग्धा यथा न प्रभवन्ति दोषा वज्राग्निनेवानुसृतेन वृत्ताः ॥३६॥

विष्कम्भमेतं प्रविगाह्य मार्गे प्रस्पष्टमष्टाहमहार्यमार्यम् ।
 दुःखस्य हेतुन् प्रजहाति दोषान् प्राप्नोति चात्यन्तशिवं पदं तत् ॥३७॥

अस्योपचारं धृतिरार्जवञ्च ह्योरप्रमादः प्रविविक्ता च ।
 अल्पेष्टता तुष्टिरमद्गता च लोकप्रवृत्ता च रतिः समा च ॥३८॥

यायाव्यतो विन्दति यो हि दुःखं तस्योद्भवं तस्य च यो निरोधम् ।
 आर्येण मार्गेण स ज्ञान्तिमेति कश्चाणमित्रैः सह वर्त्तमानः ॥३९॥

१ P. M. drops घे in बुधेन ।

२ P. M. •गुरं ।

यो व्याधितो व्याधिमवैति सम्यग् व्याधेर्निदानञ्च तदौषधञ्च ।
 आरोग्यमाप्नोति हि सोऽचिरेण^१ मित्रैरभिज्ञैरुपचर्यमाणः ॥ ४० ॥
 तद् व्याधिसंज्ञां कुरु दुःखमत्ये दोषेष्वपि व्याधिनिदानमज्ञाम् ।
 आरोग्यसंज्ञाञ्च निरोधमत्ये भैषज्य^२संज्ञामपि मार्गमत्ये ॥ ४१ ॥
 तस्मात् प्रवृत्तिं परिगच्छ दुःखं प्रवत्तकानथ्यवगच्छ दोषान् ।
 निवृत्तिमागच्छ च तन्निरोधं निवर्त्तकञ्चाप्यवगच्छ मार्गम् ॥ ४२ ॥

शिरस्थयो वामसि सप्रदीप्ते सत्यावबोधाय मतिर्विचार्या ।
 दग्धं जगत् सत्यनयं ह्यदृष्टा प्रदह्यते सम्प्रति धक्ष्यते^३ च ॥ ४३ ॥
 यदेव यः पश्यति नामरूपं चयीति तद्दर्शनमस्य सम्यक् ।
 सम्यक् च निर्वेदमुपैति पश्यन् नन्दीचयाञ्च चयमेति रागः ॥ ४४ ॥
 तयोश्च नन्दीरजसोः चयेण सम्यग् विमुक्तं प्रवदामि चेतः ।
 सम्यग् विमुक्तिर्मनस्य ताभ्यां न चास्य भूयः करणीयमस्ति ॥ ४५ ॥
 यथा स्वभावेन हि नामरूपं तद्धेतुमेवास्तगमं च तस्य ।
 विजानतः पश्यत एव चाहं प्रवीमि सम्यक् चयमान्मवाणाम् ॥ ४६ ॥
 तस्मात् परं भौम्य विधाय वीर्यं शीघ्रं चकारस्वास्वमवधाय ।
 दुःखाननित्यांश्च निरात्मकांश्च धातून् विप्रपेण^४ परीक्षमाणः ॥ ४७ ॥
 धातून् हि पद्भू^५मलिज्जानलादौन् मामान्यतः स्त्रेण च लक्षणेन ।

१ P. M. चिचन, P. L. M. अचिचेच which spoil the metre.

२ P. L. M. भैषज्यं ।

३ P. M. सम्प्रतिवक्ष्यते ।

४ P. M. धातुविप्रपेण which spoils the metre.

५ P. M. धातुं हि पद्भू ।

अथैति यो नान्यमवैति तेभ्यः मोक्षान्तिकं मोक्षमवैति तेभ्यः ॥४८॥

क्रोधप्रहाणाय च निश्चितेन कारोऽभ्युपायश्च परीक्षितश्च ।

योगोऽप्यकाले ह्यनुपायतश्च भवत्यनर्थाय न तद्गुणाय ॥४९॥

अजातवल्गा यदि गा दुहति नैवाप्नुयात् क्षीरमकालदोषी ।

कालेऽपि वा स्यान्न पयो लभेत मोक्षेन शृङ्गाद् यदि गा दुहति ॥५०॥

आर्द्राञ्च काष्ठाञ्ज्वलनाभिकामो नैत्र प्रयत्नादपि वङ्गिस्तुच्छेत् ।

काष्ठाश्च शृङ्गादपि पातनेन नैवाग्निमाप्नोत्यनुपायपूर्वम् ॥५१॥

तद्देशकालौ विधिवत्परीक्ष्य योगस्य मात्रामपि चाभ्युपायम् ।

वल्गावले चात्मनि संप्रधार्य कार्यः प्रयत्नो न तु तद्विरुद्धः ॥५२॥

प्रणाहकं यत्तु निमित्तमुक्तमुद्हन्यमाने इति तत्र सेव्यम् ।

एवं हि चित्तं प्रशमं न याति [न] वङ्गिना वङ्गिरिवैर्यमाणः ॥५३॥

शमाय [य]त्स्यान्नियन्निमित्तं जातोद्भवे चेतसि तस्य कालः ।

एवं हि चित्तं प्रशमं नियच्छत्यु]दीर्यमाणोऽग्निरिवोदकेन ॥५४॥

शमावह यत् [नियतं] निमित्तं सेव्यं न तच्चेतसि लीयमाने ।

एवं हि भूयो लयमेति चित्तमनौर्ध्वमाणोऽग्निरिवान्धमारः ॥५५॥

प्रणाहकं यन्नियतं निमित्तं लयं गते चेतसि तस्य कालः ।

क्रियासमये हि मनस्तथा स्यात् मन्दायमानोऽग्निरिवेत्ननेन ॥५६॥

शौपेक्षिकं नापि निमित्तमिष्टं लयं गते चेतसि सोद्भवे वा ।

एवं हि तौभ्रं जनेयद्गन्धमुपैक्षितो व्यधिरिवातुरस्य ॥५७॥

यस्यादुपेक्षा नियतं निमित्तं सान्धं गते चेतसि तस्य कालः ।

एवं हि हृत्याय भवेत् प्रयोगो रथो विधेयाय इव प्रयातः ॥५८॥

रागोद्भूतव्याकुलितेऽपि चित्ते मैत्रोपसंहारविधिर्न कार्यः ।

रागात्मको मुह्यति मैत्रया हि स्नेहं कफलोभ^१ इवोपयुज्य ॥५८॥
 रागोद्धवे चेतसि धैर्यमेत्य निषेवितयं त्वशुभं निमित्तम् ।
 रागात्मको ह्येवमुपैति शर्मं कफात्मको रुचमिवोऽपयुज्य ॥६०॥
 व्यापाद^२दोषेण मनस्युदीर्णं न सेवितयं त्वशुभं निमित्तम् ।
 देयात्मकस्य ह्यशुभा वधाय पित्तात्मनस्तीक्ष्ण इवोपचारः ॥६१॥
 व्यापाददोषनुभिते तु चित्ते सेव्या स्वपचोपनयेन मैत्री ।
 देयात्मनो हि प्रशमाय मैत्री पित्तात्मनः शीत इवोपचारः ॥६२॥
 मोहानुबद्धे मनसः प्रचारे मैत्र्या शुभा चैव भवत्ययोगः ।
 ताभ्यां हि संमोहमुपैति भूयो वाय्वात्मको रुचमिवोपनीय ॥६३॥
 मोहात्मिकायां मनसः प्रवृत्तौ सेव्यस्त्रिदप्रत्ययताविहारः ।
 मूढे मनस्येव हि शान्तिमार्गो वाय्वात्मके त्रिगुण इवोपचारः ॥६४॥
 उल्कामुख्यं हि यथा सुवर्णं सुवर्णकारो धमतीह काले ।
 काले परिप्रोक्षयते जलेन क्रमेण काले समुपेक्षते च ॥६५॥
 दहेत्सुवर्णं हि धमन् न काले जले क्षिपन् संग्रमयेदकाले ।
 न चापि सम्यक् परिपाकमेवं नयेदकाले समुपेक्षमाणः ॥६६॥
 संग्रहस्य प्रशमस्य चैव तथैव काले समुपेक्षणस्य ।
 सम्यग् निमित्तं मनसा त्ववेष्ट्यं नाशो हि यत्रोऽप्यनुपायपुर्व्वः ॥६७॥
 इत्येवमन्यायनिवर्तनस्य न्यायस्य तस्मै सुगतो वभाषे ।
 भूयस्य तत्तत्परितं विदित्वा वितर्कहानाय विधीनुवाच ॥६८॥
 यथा भिषक् पित्तकफानिक्तानां च एव कोप^३ समुपैति दोषः ।

१ P. l. M. लोभय ।   • P. M. व्यापार • ।

३ P. M. कोप ।

गमाय तस्यैव विधिं विधत्ते व्यधत्त दोषेषु तथैव बुद्धः ॥६८॥
 एकेन कल्पेन स चेन्न हन्यात् स्वभ्यस्तभावादशुभान् वितर्कान् ।
 ततो द्वितीयं क्रममारभेत नत्वेव हेयो गुणवान् प्रयोगः ॥७०॥
 अनादिकालोपचितात्मकत्वात् बलीयसः क्लेशगणस्य चैव ।
 मन्त्रप्रयोगस्य च दुष्करत्वात् क्लेशं न शक्याः सहसा हि दोषाः ॥७१॥
 अथवा यथास्या विपुलाणिरन्या निवाञ्छते तद्विदुषा नरेण ।
 तदत् तद्देवाकुशलं निमित्तं क्षिपेन् निमित्तान्तरसेवनेन ॥७२॥
 तवाथवाध्यात्मनवग्रहताम्रैवोपशान्सेदशुभो वितर्कः ।
 हेयः स तद्दोषपरीक्षणेन मथापदौ मार्गं दवाध्वगेन ॥७३॥
 यथा बुधात्तोपि विपेण शुकं जिज्ञीविषुर्नच्छति भोक्तुमन्नम् ।
 तथैव दोषावहमित्यवेत्य जहाति विद्वानशुभं निमित्तम् ॥७४॥
 न दोषतः पश्यति यो हि दोषं क्लृप्तं ततो वारयितुं ममर्थः ।
 गुणं गुणे पश्यति यद्य यत्र स वार्यमाणोपि ततः प्रयाति ॥७५॥
 व्यपचपन्ते हि कुलप्रसूता मनःप्रचारैरशुभैः प्रवृत्तैः ।
 क्लेशे मनस्त्राद्य युवा वपुश्चान् न चाक्षुषैरप्रयुतैर्विषकैः ॥७६॥
 निर्धूयमाणास्तस्य लोषतोपि तिष्ठेयुरेवाकुशला वितर्काः ।
 कार्यान्तरैरध्ययनक्रियाद्यैः सेव्यो विधिर्विस्मरणाय तेषाम् ॥७७॥
 स्वप्रथमस्यैव विच[क्ष]णेन कायक्रमो वापि निषेवितव्यः ।
 नत्वेव मञ्चिन्पमसन्निसित्तं घवावघ्नस्य भवेद्दर्शः ॥७८॥
 यथा हि भीतो निग्रि तस्करेभ्यो द्वार[ ]प्रियेभ्योऽपि न दातुमिच्छेत् ।
 प्राज्ञकृपा मञ्जरति प्रयोगं समं शुभमप्यशुभस्य^१ दोषैः ॥७९॥

एवं प्रकारैरपि यद्युपायैर्निवार्यमाणा न पराङ्मुखाः स्युः ।
 ततो यथास्यूलनिवर्हणेन सुवर्णदोषा इव ते प्रहेयाः ॥८०॥
 द्रुतप्रयाणप्रभृ[तींश्च] तौच्छकामप्रयोगात् परिखिद्यमानः ।
 यथा नरः संश्रयते तथैव प्राज्ञेन दोषेष्वपि वर्तितव्यम् ॥८१॥
 ते चेदलभ्यप्रतिपक्षभावा नेवोपशान्त्येयुरमदितकाः ।
 सुहृत्तमप्यप्रतिवध्यमाना गृहे भुजङ्गा इव नाधिवास्थाः ॥८२॥
 दन्तेऽपि दन्त^१ प्रणिधाय काम ताल्वघमुत्पीड्य च जिङ्गयापि ।
 चित्तेन चित्त परिगृह्य चापि कार्यः प्रयत्नो न तु तेऽनुवृत्ताः ॥८३॥
 किमत्र चित्र यदि वीतमोहो वन गतः स्वस्थमना न मुञ्चेत् ।
 आक्षिप्यमाणो इदि तन्निमित्तैर्न चोभ्यते यः स हृती स धीरः ॥८४॥
 तदार्यमत्याधिगमाय पूर्वं विशोधयानेन नयेन मार्गम् ।
 यत्रागतः शत्रुविनिघ्नार्थ^२ राजेव लक्ष्मीमजितां जिगीषन् ॥८५॥
 एतान्यरथान्यभितः शिवानि योगानुकूलान्यजनेरितानि ।
 कायस्य हत्वा प्रविवेकमात्र क्लेशप्रहाणाय भजस्व मार्गम् ॥८६॥
 कौण्डिन्य-नन्दकिमिलानिरुद्धाः तिव्योपसेनौ विमलोऽथ राधः^३ ।
 वाप्योत्तरौ धौतकि-मोहराजौ कात्यायनद्रव्यपिलिन्दवत्साः ॥८७॥
 भद्रालि-भद्रायण-सर्पदास-सुभृति-गोदत्त-सुजात-वत्साः ।
 सयामजिद् भद्रजिदश्चजिच्च शोणथ शोणथ स कोटिकर्णं ॥८८॥
 सेमाजितो^४ नन्दकनन्दमाता बुपालि-वागीश-यशोयशोदाः ।
 सञ्जाङ्गयो वृकालि-राष्ट्रपाञ्चौ सुदर्शन-स्वागत-सेघिकाण्ड ॥८९॥

१ P. M. दत्त ।

२ P. M. •विनिर्व्वहार्थ ।

३ P. M. रुध ।

४ P. M. चमाजितो ।

म कफिनः काश्यपश्चोरदित्तो महामहाकाश्यप तिस्र नन्दाः ।

पूर्णश्च पूर्णश्च म पूर्णश्च शोणापरान्तश्च म पूर्ण एव ॥८०॥

गारदतीपुत्र-सुवाङ्ग-चुन्दाः क्रोन्धेय-काश्य मगु-कुष्ठधानाः ।

मग्रेवलौ रेवत-कण्टिनी च मौद्गन्धगोत्रश्च गवांपतिश्च ॥८१॥

य विक्रमं योगविधावकुर्वन्मेव शोप्र विधिवत् कुरुष्व ।

ततः पदं प्राच्यमि तैरवाप्त मग्याश्च तै स्तन्निधन यमश्च ॥८२॥

द्रव्यं यथा म्यात् कटुकं रमेन तत्रोपदुक्तं मधुर विपाके ।

तथैव वीर्यं कटुकं शमेण तस्यार्थमिहो मधुरो विपाकः ॥८३॥

वीर्यं परं कार्यं हतौ हि मूल वीर्यादृते काचन नास्ति मिद्धिः ।

उडेति वीर्यादिश्च सर्वमप्यन्निर्वीर्यता चेत्कुरुषु पाशा ॥८४॥

अलभ्यमानाभो नियतमुपलभ्य विगम

तथैवात्मावज्ञा कृपणमधिष्ठेभ्य परिभव ।

तमो निम्नेजस्व श्रुतिनियमतुष्टिदुपरमो

नृणां निर्वीर्याणां भवति विनिपातश्च भवति ॥८५॥

नय श्रुताशक्तो यदयमभिदृष्टि न लभते

परं धर्मं ज्ञात्वा यदुपरि निवामं न लभते ।

गृह त्यक्त्वा सुक्तो यदयमुपगान्तिं न लभते

निमित्त कौपीणं भवति पुरुषस्यान्तरिक्षु ॥८६॥

अनिलिप्तोऽप्यहो घटि खनति गां वारि लभते

प्रमक्त कामयन् ज्वलननरलिभ्यां जनयति ।

प्रयुक्ता योगे तु ध्रुवमुपलभन्ते श्रमफल
 द्रुतं नित्यं यान्त्यो गिरिमपि हि भिन्दन्ति शरितः ॥८७॥
 छद्वा गां परिपाल्य च श्रमशतैरश्राति सस्यश्रियं
 यत्नेन प्रविगाह्य सागरजलं रत्नश्रिया क्रीडति ।
 शत्रूणामवधूय वीर्यमिषुभिर्भुङ्क्ते नरेन्द्रः श्रियं
 तदीर्यं कुरु शान्तये विनियतं वीर्यं हि सर्वदुष्टे ॥८८॥

इति सौन्दरनन्दे महाकाव्ये आर्यसत्यव्याख्यानो
 नाम षोडशः सर्गः ।

सप्तदशः सर्गः ।

अथैवमादेशिततत्त्वमार्गो नन्दस्तदा प्राप्तविमोक्षमार्गः ।

सर्वेण भावेन गुरौ प्रणम्य क्लेशप्रहाणाय वनं जगाम ॥१॥

तत्रावकाशं^१ मृदुनीलशम्भं दर्शं शान्तं तरुषण्डवन्तम् ।

निःशब्दया निम्नगयोपगूढं वैदूर्यनीलोदकया वहन्त्या ॥२॥

स पादयोक्तव विधाय शौचं शुषौ शिवे श्रीमति वृक्षमूले ।

शोच्यते बद्धा ध्वजमायकलां पर्यङ्कमद्वावहितं वबन्ध ॥३॥

राजन्^२ समग्रं प्रणिधाय कायं काये स्मृतिं चाभिमुखो विधाय ।

सर्वेन्द्रियास्थात्मानि सन्निधाय स तत्र योगं प्रयतः प्रपेदे ॥४॥

ततः स तत्त्वं निखिलं चिकीर्षु मेलागुक्तांश्च विधींश्चिकीर्षन् ।

ज्ञानेन शोक्येन शमेन चैव चचार चेतः परिकर्मभ्रमौ ॥५॥

संधाय धैर्यं प्रणिधाय वीर्यं^३ व्यपोह्य सक्तिं परिरुद्ध्य शक्तिम् ।

प्रशान्तचेता नियमम्यचेताः स्वम्यस्ततो^४भ्योदिपयेष्वनाम्यः ॥६॥

आतप्तबुद्धेः प्रहितात्मनोऽपि स्वभ्यस्तभावादथ काममज्ञा ।

पर्याकुलं तस्य मनश्कार प्रावृत्सु विद्युञ्जलमागतेव ॥७॥

स पर्यवस्थानमवेत्य सद्यश्चिषेप तां धर्मविघात-कर्षिणम् ।

प्रियामपि क्रोधपरौतचेता नारीमिवोद्धत्तगुणं ममस्वी ॥८॥

आरभ्यवीर्यस्य मनः शमाय भूयस्त तस्याकुशलो वितर्कः ।

स्याधिप्रपाशाय निविष्ट^५बुद्धेरुपद्रवो घोरं इवाजगाम ॥९॥

१ P. M. तत्रावकाशं ।

२ P. M. राज्यं ।

३ P. M. धैर्यं ।

४ P. M. निरुद्धः ।

यतश्च संस्कारगतं विविक्तं न कारकः कश्चन वेदको वा ।

साम्यतः सम्भवति प्रवृत्तिः शून्यं ततो लोकमिमं ददर्श ॥१०॥

यस्मान्निरीहं जगदस्वतन्त्रं नैश्वर्यमेकः^१ कुरुते क्रियासु ।

तत्तत् प्रतीत्य प्रभवन्ति भावा निरात्मकं तेन विवेक लोकात् ॥२१॥

ततः स वातं व्यजनादिवोष्णे काष्ठाश्रितं भिर्मर्थनादिवाग्निम् ।

अन्तःक्षितिस्थं खननादिवाग्भो लोकोत्तर वर्त्म दुरापमाप ॥२२॥

मञ्जान-चाप-स्फुटि-वर्त्म वद्धा विशुद्धग्रीलव्रतवाहनस्यः ।

क्लेशारिभिस्त्रिचरणजिरस्यैः साङ्गे युयुत्सु विजयाय तस्यौ ॥२३॥

ततः स बोध्यङ्गशितात्तगन्तः सम्यक्प्रधानोत्तमवाहनस्यः ।

मार्गाङ्गमातङ्गवता मलेन शनैः शनैः क्लेशघ्नं जगाहे ॥२४॥

स स्मृत्युपस्थानमयैः पृपत्कैः शत्रून् विपर्याममयान् क्षणेन ।

दुःखस्य हेतुश्चतुरथतुर्भिः स्त्रैः स्त्रैः प्रचारायतने र्ददार ॥२५॥

आर्यैर्बलेः पद्मभिरेव पद्म चेतःशिलान्यप्रतिमै र्बभञ्च ।

मिथ्याङ्गनागांश्च तथाङ्गनागेर्विनिर्दुधावाष्टभिरेव मोऽष्टौ ॥२६॥

अथात्मदृष्टि मकलां विधूय चतुर्षु मत्येव्यकथंकथः सन् ।

विशुद्धग्रीलव्रतदृष्टधर्मा धर्मस्य पूर्वां फलभूमिमाप ॥२७॥

स दर्शनादार्यैश्चतुष्टयस्य क्लेशैकदेशस्य च विप्रयोगात् ।

प्रत्यःत्मिकाद्यापि विगेषलाभात् प्रत्यक्षतो ज्ञानसुखस्य चैव ॥२८॥

दाढ्यात् प्रसादस्य धृतेः स्थिरत्वात् मत्येष्वममूढतया चतुर्षु ।

ग्रीलस्य चाच्छिद्रतयोत्तमस्य निःसंशयो धर्माविधौ बभूव ॥२९॥

स तद्विघाताय निमित्तमन्यधोगानुकूल कुशल प्रपेदे ।
 आर्त्तायन चीणबलो वनस्य निरस्यमानो बलिनारिणेव ॥१०॥
 पुर विधायानुविधाय दण्ड मित्राणि मगृह्य रिपून् विगृह्य ।
 राजा यथाप्रोति हि गामपूर्वा नीति सुमुञ्चोरपि सैव योगे ॥११॥
 विमोक्षकामस्य हि योगिनोपि मन पुर ज्ञानविधिश्च दण्ड ।
 गुणाश्च मित्राण्यरयश्च दोषा भूमिर्विसुक्ति र्यतते यदर्थम् ॥१२॥
 स दुःखजालान्महतो सुमुञ्चुर्विमोक्षमार्गाधिगमे विविचु ।
 पन्थानमार्य परम दिदृचु ग्रम ययौ किञ्चिदुपात्तचतु^१ ॥१३॥
 य स्यान्निकेतममसोऽनिकेत श्रुत्वापि तत्र स भवेत्प्रमत्त ।
 यस्मात्तु^२ मोक्षाय स पात्रभूत तस्मान्मन स्वात्मनि सजहार ॥१४॥
 मन्धारत प्रत्ययत स्वभावादास्वादतो दोषविशेषतश्च ।
 अथात्मवान निश्रणात्मतश्च धर्मेषु चक्रे विधिवत् परीक्षाम् ॥१५॥
 मरूपिण कृत्स्नमरूपिणश्च सार दिदृचुर्विचिकाय कायम् ।
 अथाशुचि दुःखमनित्यमस्त्र निरात्मक सैव चिकाय कायम् ॥१६॥
 अनित्यतन्मत्र हि शून्यतश्च निरात्मतो दुःखत एव चापि ।
 मार्गप्रवेकेन स लौकिकेन क्लेशद्रुम मञ्जुसयाञ्चकार ॥१७॥
 यस्माद्भूत्वा भवतीह सर्वं भूत्वा च भूयो न भवत्यवश्यम् ।
 महेतुकश्च स्यिहेतुमच्च तस्मादनित्य जगदित्यविन्दत् ॥१८॥
 यत प्रसूतस्य च कर्मयोग प्रसज्यते बन्धविघातहेतु ।
 दुःखप्रतीकारविधौ सुखाख्य ततो भव दुःखमिति ध्यपश्यत् ॥१९॥

यतश्च संस्कारगतं विविक्तं न कारकः कश्चन वेदको वा ।

सामय्यतः सम्भवति प्रवृत्तिः शून्यं ततो लोकमिमं ददर्श ॥१०॥

यस्मान्निरीहं जगदस्वतन्त्रं नैश्वर्यमेकः^१ कुरुते क्रियासु ।

तत्तत् प्रतीत्य प्रभवन्ति भावा निरात्मकं तेन विवेद लोकम् ॥२१॥

ततः स वातं व्यजनादिवोष्णे काष्ठाश्रितं निर्मर्थनादिवाग्निम् ।

श्रन्तःचित्तिस्थं खननादिवाग्भो लोकोत्तर वत्तं दुरापमाप ॥१२॥

सञ्ज्ञान-चाप-सृति-वर्गं बद्ध्वा विशुद्धश्रीस्रवतवाहनस्य^२ ।

क्लेशारिभिश्चिन्तरणाजिरस्यैः साङ्गे युयुत्सु विजयाय तस्यौ ॥१३॥

ततः स बोध्यङ्गगितात्तशस्त्रः सम्यक्प्रधानोत्तमवाहनस्यः ।

सार्गाङ्गमातङ्गवता बलेन शनैः शनैः क्लेशचमूं जगाहे ॥१४॥

स स्मृत्युपस्थानमथैः पृषत्कैः शत्रून् विपर्याममयान् चणेन ।

दुःशस्य हेतुश्चतुरयतुर्भिः स्वैः स्वैः प्रचारायतने र्ददार ॥१५॥

त्रायैर्वल्लैः पञ्चभिरेव पञ्च चेतःखिलान्यप्रतिमै र्बभञ्ज ।

मिथ्याङ्गनागांश्च तथाङ्गनागेर्विनिर्दुंधावाष्टभिरेव सोऽष्टौ ॥१६॥

अथात्मदृष्टिं सकलां विधूय चतुर्षु मत्प्रेक्षकयंकयः सन् ।

विशुद्धश्रीस्रवतदृष्टधर्मा धर्मस्य पूर्वा फलभूमिमाप ॥१७॥

स दर्शनादार्यचतुष्टयस्य क्लेशैकदेशस्य च विप्रयोगात् ।

प्रत्यात्मिकाद्यापि विज्ञेयत्वाभात् प्रत्यक्षतो ज्ञानसुखस्य चैव ॥१८॥

दाढ्यांश्च प्रसादस्य धृतेः स्थिरत्वात् मत्प्रेक्षकमृढतया चतुर्षु ।

श्रीमस्य चाच्छिद्रतयोत्तमस्य निःसंशयो धर्माविधौ बभूव ॥१९॥

कुट्टिजालेन स विप्रयुक्तो लोक तथाभूतमवेक्षमाण ।
 ज्ञानाश्रय प्रीतिमुपाजगाम भूय प्रमादञ्च परावियाय ॥१०॥
 यो हि प्रवृत्तिन्नियतामवेति नैवान्यहेतोरिह नाप्यहेतो ।
 प्रतीत्य तत्तत्^१ समवेति तत्तत् स नैष्ठिक पश्यति धर्ममार्यम् । ॥११॥
 शान्त शिव निर्जरस विराग नि श्रेयस पश्यति यश्च धर्म ।
 तस्योपदेष्टारमथार्यवर्य्य मप्रेक्षते बृद्धमवाप्तचतु ॥१२॥
 यथोपदेशेन शिविनेन मुक्तो रोगाद्रोगो भिषज कृतज्ञ ।
 अनुस्मरन् पश्यति चित्तदृष्ट्या मैत्र्या च शास्त्रे ज्ञतया च तुष्ट ॥१३॥
 श्रार्य्येण मार्गेण तथैव मुक्तस्तथागत तत्त्वविदार्य्यतत्त्व ।
 अनुस्मरन् पश्यति कायशाली मैत्र्या च सर्वज्ञतया च तुष्ट ॥१४॥
 स नाशकैर्दृष्टिगतैर्विमुक्त पर्य्यन्तमालोक्य पुनर्भवस्य ।
 वक्त्रे घणाम्नेश्विजृम्भितेषोर्म्हन्त्यो न तत्रास न दुर्गतिभ्य ॥१५॥
 त्वकृपायुमेदोबुधिरास्थिमासकेशादिनाऽभेद्यगणेन पर्णम् ।
 तत स काय समवेक्षमाण मार विचिन्त्याखपि नोपलेभे ॥१६॥
 स कामरागप्रतिघौ स्थिरात्मा तेनैव योगेन तनू चकार ।
 कृत्वा महोरस्कतनुस्तनू तौ प्रापद्वितीय फलमार्य्यधर्मै । ॥१७॥
 स शोभचाप परिकल्पवाण राग महावैरिणमल्पशेषम् ।
 कायस्त्रभावाधिगतैर्विभेद योगायुधान्तरगुडभाष्यत्कै ॥१८॥
 द्वेषायुध क्रोधविकीर्णवाण व्यापादमन्त प्रभव सपन्नम् ।
 मैत्रीष्यत्कै र्भृतिद्वेषस्यै चमाधनुर्ज्याविस्तृते र्जघान ॥१९॥

मूलान्यथ चोष्णशुभस्य वीरस्त्रिभिर्विमोचायतनेश्चकर्त्त ।
 चमूमुखस्थान् धृतकार्मुकांश्लीनरीनिवारिस्त्रिभिरायसाद्यै । ४० ॥
 म कामधातोः ममतिक्रमाय पार्ष्णिपहान्मानभिभूय शूद्रन् ।
 योगाटनागामिकलं प्रपद्य दारौव निर्व्वाणपुरस्य तस्थौ । ४१ ॥

कामैर्विविक्त मज्जिनैश्च धर्मैर्वितर्कवद्वापि विचारवच्च ।
 विवेकज प्रीतिसुखोपपन्नं ध्यान तत म प्रथम प्रपेदे ॥ ४० ॥
 कामाग्निदेहेन म विप्रमुक्तो ह्लाद पर ध्यानसुखादवाप ।
 सुख विगाह्याश्वित घर्म्मस्त्रिजः प्रापेव चार्थ विपुल दरिद्र ॥ ४० ॥
 तत्रापि तद्गर्म्मगतान् वितर्कान् गुणागुणे च प्रसृतान् विचारान् ।
 बुद्धा मनचोभकरानशान्तांस्तदिप्रयोगाय मतिश्चकार ॥ ४१ ॥
 चोभ प्रकुर्वन्ति यथोर्म्मयो हि धीरमसन्नाम्बुवहस्य सिन्धो ।
 एकाग्रभूतस्य तथोर्म्मिभृताश्चिन्तामम' चोभकरा वितर्का ॥ ४५ ॥
 खिन्नस्य सुप्तस्य च निर्वृतस्य वाधा यया मजनयन्ति शब्दा ।
 अथात्ममैकाग्र्यमुपागतस्य भवन्ति वाधाय तथा वितर्काः ॥ ४६ ॥

अथावितर्क क्रमशोऽविचारसेकाग्रभावान्मनस प्रमत्तम् ।
 ममाधिज प्रीतिसुख द्वितीय ध्यान तदाध्यात्मशिव म दृश्यौ ॥ ४७ ॥
 तद्द्वानमागम्य च चित्तमौन लेभे परा प्रीतिमलम्बपूर्वाम् ।
 प्रीतौ तु तत्रापि म टोपटर्गी यथा वितर्कैश्चभवत्तथैव ॥ ४८ ॥
 प्रीतिः[.] परा वस्तुनि यत्र यस्य विपर्येयात्तस्य हि तत्र दुःखम् ।
 प्रीतेरतः' प्रेक्ष्य म तत्र दोषान् प्रीतिवये योगसुपासरोह ॥ ४९ ॥

प्रीते विरागात् सुखमार्यजुष्ट कायेन विन्दन्नथ मप्रजाम् ।
 उपेक्षक म स्मृतिमान् व्यहर्षीत् ध्यान तृतीय प्रतिफल्य धीर ॥५०॥
 यस्मात् पर तत्र सुख सुखेभ्यस्तत पर नास्ति सुखप्रवृत्ति ।
 तस्माद् बभाषे शुभहृत्स्त्रभूमि परापरज्ञ परमेति मैत्र्या ॥५१॥
 ध्यानेऽपि तत्राय ददर्श दोष मेने पर शान्तिमनिञ्जमेव ।
 आभोगतोऽपौञ्जयति सा तस्य चित्त प्रवृत्त सुखमित्यजस्रम् ॥५२॥
 यत्रञ्जित सन्दितामस्ति तत्र यत्रास्ति च सन्दितामस्ति दु खम् ।
 यस्मादतस्तकुखमिञ्जकत्वात् प्रशान्तिकामा यतयस्यजन्ति ॥५३॥

अथ प्रहाणात् सुखदु खयोश्च मनोविकारस्य च पूर्वमेव ।
 दध्यावुपेक्षास्तिमद्विशुद्ध ध्यान तथाऽदु खसुख चतुर्थम् ॥५४॥
 यस्मात्तु तस्मिन् न सुख न दु ख ज्ञान च तत्रास्ति तदर्थचारि ।
 तस्मादुपेक्षा स्मृतिपारिशुद्धि^१ निरुच्यते ध्यानविधौ चतुर्थे ॥५५॥

ध्यान म नि श्रित्य ततश्चतुर्थमर्हत्त्वलाभाय मति चकार ।
 मन्वाय मित्र बलवन्तमार्य राजेव देगानजितान् जिगौषु ॥५६॥
 चिच्छेद कात्स्न्येन तत म पञ्च प्रज्ञासिना भावनयेरितेन ।
 ऊर्द्धगमान्युत्तमवन्धनानि मयोजनान्युत्तमवन्धनानि ॥५७॥
 बोध्यङ्गनामैरपि मप्रभि म सप्तैव चित्तानुशयान ममर्ह ।
 दौषानिवोपश्चितविप्रणाशान् कालो यद्द्वै मप्रभिरेव सप्त ॥५८॥
 अग्निद्रुमाध्याम्बुषु या हि वृत्ति कवन्धवाय्वग्निदिवाकराणाम् ।
 दोषेषु तं वृत्तिमिवाय नन्दो निर्व्याजणोत्याटनदाहणोवै ॥५९॥

इति त्रिवेगं त्रिद्वेषं त्रिवीचमेकाम्भसं पञ्चरथ द्विकूलम् ।

दियाहमष्टाङ्गवता प्रवेन दुःखार्णवं दस्तरमुत्तार ॥६०॥

अर्हत्वमासाद्य स मत्क्रियार्था निस्तुको निष्पृणयो निराशः ।

विभीर्विशुभ्वीतमदो विरागः स एव धृत्यान्य दवावभासे ॥६१॥

भ्रातुश्च शास्तुश्च तयानुशिष्या नन्दस्ततः खेन च विक्रमेण ।

प्रशान्तचेताः परिपूर्णकाम्यो वाष्णीमिमामात्मगतां जगाद् ॥६२॥

नमोऽस्तु तस्मै सुगताय येन हितैषिणा मे करुणात्मकेन ।

बह्वनि दुःखान्यपवर्तितानि सुखानि भूयांस्युपमहृतानि ॥६३॥

अह छनार्थ्येण शरीरजेन दुःखात्मके वर्तनि ह्य्यमाणः ।

निवर्तितस्तदचनाङ्कुशेन दर्पान्वितो नाग इवाङ्कुशेन ॥६४॥

तस्याज्ञया कारुणिकस्य शान्तु' हृदिस्थमुत्पाद्य हि रागग्रन्थम् ।

अथैव तावत् सुमहत्सुख मे सर्वत्रये किं वत निर्वृतस्य ॥६५॥

निर्वाण्य कामाग्निमह हि दीप्त धृत्यम्बुना पावकमम्बुनेव ।

द्वाद परं मास्यतमागतोऽस्मि शीतं हृद घर्षं इवावतीर्णं ॥६६॥

न मे प्रियं किञ्चन नाप्रिय मे न मेऽनुरोधोऽस्ति कुतो विरोधः ।

तथोरभावात्सुखितोऽस्मि सद्यो हिमातपाभ्यामिव विप्रमुक्तः ॥६७॥

महाभयात् चेममिवोपलभ्य महावरोधादिव विप्रमोचम् ।

महार्णवात् पारमिवाञ्जवः सन् भौमान्धकारादिव च प्रकाशम् ॥६८॥

रोगादिवारोग्यमसह्यरूपादृणादिवानृष्टमनन्तसंख्यात् ।

दिषत्सकाशादिव चापयान दुर्भिक्षयोगाच्च यथा सुभिक्षम् ॥६९॥

तदत् परां शान्तिसुपागतोऽहं यस्यानुभावेन विनायकस्य ।

करोमि भूयः पुनरुक्तमस्मै नमो नमोऽर्हाद्य तथागताय ॥७०॥

येनाहं गिरिसुपनीय रुक्मशृङ्गं
 स्वर्गञ्च भ्रुवगवधूनिदर्शनेन ।
 कामात्मा त्रिदिवचरौभिरङ्गनाभि-
 निर्घृष्टो युवतिमये कलौ निमग्नः ॥७१
 तस्माच्च व्यसनपरादनर्थपद्माद्
 उल्लस्य कमग्निथिलः करीव पद्मात् ।
 शान्तेऽभिन् विरजमि विज्वरे विशोके
 मूर्द्ध्नि वितमसि नैष्ठिके विमुक्त ॥७२॥
 त वन्दे परमनुकंपकं महर्षिं
 मूर्द्ध्नि प्रकृतिगुणजमाश्रयजम् ।
 मवुद्धं दशवलिन भिषक्प्रधानं
 चातारं पुनरपि चास्मि सन्नतस्तम् ॥७३॥

आर्याश्वघोषकृतौ महाकाव्ये सौन्दरनन्दे
 अमृताधिगमो नाम सप्तदशः सर्गः ।

अष्टादशः सर्गः ।

अथ द्विजो बाल इवाश्वेदः क्षिप्रं वणिक् प्राप्त इवाश्वलाभः ।
जित्वा च राजन्य इवारिमैन्दं नन्दः कृतायो गुरुमभ्यगच्छत् ॥१॥
द्रष्टुं मुखं ज्ञानममाधि^१काले गुरुर्हि शिष्यस्य गुरोश्च शिष्यः ।
परिश्रममे [म]फलो मयीति यतो टिड्दृक्षाम्य मुनौ वभुव ॥२॥
यतो हि येनाधिगतो विशेषस्तस्योत्तमां सोऽर्हति कर्तुमौद्याम् ।
आर्य्यः मरागोपि कृतज्ञभावात् प्रचीणमानः किमु वीतरागः ॥३॥
यस्याथ कामप्रभवा हि भक्तिः स्ततोऽस्य^२ मा तिष्ठति रुढमूला ।
धर्मान्वयो यस्य तु भक्तिरागस्तस्य प्रसादो हृदयावगाढः ॥४॥
कापायवासाः कनकावटातस्ततः स गृह्णां गुरवे प्रणमे ।
वातेरितः पञ्चवतामरागः पुष्योज्ज्वलयीरिव कर्णिकारः ॥५॥
अथात्मनः शिष्यगुणस्य चैव महामुनेः शास्त्रगुणस्य चैव ।
मन्दर्शनार्थं स न मानहेतोरस्त्रा कार्यमिद्धिं कथयाम्बभुव ॥६॥
यो दृष्टिगन्धो हृदयावगाढः प्रभो भृगं मामसुदत्सुतीक्षणः ।
तदाक्यमदंशमुस्मेन मे स समुद्भूतः शन्यहतेव शन्यः ॥७॥
कथं कथीभावगतोऽस्मि येन द्वित्रः स निमग्नय संग्रयो मे ।
त्वच्छामनात् मत्पथमागतोऽस्मि सुदेशिकस्यैव पथि प्रनष्टः ॥८॥
यत्पीतमास्त्रादवशेन्द्रियेण दर्पण कन्दर्पविषं मयामीत् ।
^१ मन्त्रे ^२ इति त्वद्वेषणाग्नेदं विषं विषाग्नीत् महामुनेः ॥८॥
स्यं गतं जन्म निरन्तजन्म महर्ष्य्यामुपिनोऽस्मि मय्यक् ।

१ P. M. ममात् ।

२ P. M. सुतस्य P. L. M. I. C. H. 1 T

कृत्स्नं कृतं मे कृतकार्यं कार्यं लोके प्रभूतोऽस्मि न लोकधर्मा ॥१०॥
 मेचीमानीं व्यञ्जनचारुसाखां सद्दर्शदुग्धां प्रतिभानशृङ्गाम् ।
 तवास्मि गां साधु निपीय हृत्प्रसृपेव गामुत्तमवत्सवर्णः ॥११॥
 यत्पश्यतश्चाधिगमो भयाय तन्मे समासेन मुने निबोध ।
 सर्वज्ञ कामं विदितं तवैतत् स्वनूपचार प्रविवक्षुरस्मि ॥१२॥
 अन्वेऽपि मन्तो विमुमुक्षवो हि श्रुत्वा विमोक्षाय नयं परम् ।
 मुक्तस्य रोगादिव रोगवन्तस्तेनैव मार्गेण सुखं घटन्ते ॥१३॥

द्रव्यादिकान् जन्मानि वेद्मि धातून् नात्मानमुर्व्यादिषु तेषु
 किञ्चित् ।

यन्मादतस्तेषु न मेऽस्ति ऽक्तिर्वहिय कायेन समा मति र्मे ॥१४॥
 स्कन्धांश्च रूपप्रभृतीन् दृशाद्भान् पश्यामि यस्माच्चपक्षानमारान् ।
 अनात्मकांश्चैव वधात्मकांश्च तस्माद्विरुक्तोऽस्यशिवेभ्य एभ्यः ॥१५॥
 यस्माच्च पश्याम्युदयश्च मत्तां^१ सर्वांस्त्रयस्यास्त्रहमिन्द्रियाणाम् ।
 तस्मादनित्येषु निरात्मकेषु दुःखेषु मे तेष्वपि नास्ति सङ्गः ॥१६॥
 यतश्च लोकं समज्जन्मिष्ठं पश्यामि नि.मारमसच्च सर्वम् ।
 अतो धिया मे मनसा विवद्ममणीति मे नेञ्चितमस्ति येन ॥१७॥
 चतुर्विधे नैकविधप्रसङ्गे यतोऽहमाहारविधावसक्तः^२ ।
 अमुर्षितयापपितश्च तत्र विभ्यो विरुक्तोऽस्मि ततो भवेभ्यः ॥१८॥
 अनिःश्रितयाप्रतिषद्भित्तो दृष्टयुतादौ व्यवहारधर्म्यं ।
 यस्मात् समात्मानुगतश्च तत्र तस्मादिभयोगगतोऽस्मि कुक्तः ॥१९॥

१ P L M omits मत्तां P. M. मत्ता T

२ P M •विचारशक्त ।

इत्येवमुक्त्वा गुरुवाङ्मन्यात् सर्वेण कायेन स गां निपन्नः ।
 प्रवेरितो लोहितचन्द्रनाक्तो हैमो महात्मन् इवावभासे । २० ॥
 ततः प्रमादात् प्रसृतस्य पूर्वे श्रुत्वा धृतिं व्याकरणञ्च तस्य ।
 धर्मान्वयं चानुगतं प्रमादं मेघस्तरुं सुनिरावभाषे ॥ २१ ॥
 उत्तिष्ठ धर्मं स्थित शिष्यजुष्टे किं पादयोर्मै पतितोऽमि मर्द्दा ।
 अभ्यर्चनं मे न तथा प्रणमो धर्मं यथेषा प्रतिपत्तिरेव ॥ २२ ॥
 अद्यामि सुपत्रजितो जितात्मनैश्वर्यमप्यात्मनि येन लब्धम् ।
 जितात्मनः प्रव्रजनं हि साधु चलात्मनो न त्वजितेन्द्रियस्य ॥ २३ ॥
 अद्यामि शौचेन परेण युक्तो वाक्कायचेतामि शुचीनि यत्ते ।
 अतः पुनश्चाप्रयतामभौम्यां यत् शौच्य नो वेत्स्यमि गर्भशय्याम् ॥ २४ ॥
 अद्यार्यदृत्त श्रुतवच्छ्रुतं तच्छ्रुतानुरूपं प्रतिपद्य धर्मम् ।
 कृतश्रुतो विप्रतिपद्यमानो निन्द्यो हि निर्वीर्य्य इवात्तशस्त्रः । २५ ॥
 अहो धृतिस्ते विषयात्मकस्य यत्नं मति मोक्षविधावकार्थिः ।
 धाम्यामि निष्ठाभित्तिवाग्निशो हि जन्मक्षयात् चाममिहाभ्युपैति ॥ २६ ॥
 दिक्षा दुरापः क्षणमधिपातो नायं हतो मोहवगेन मोघः ।
 लदेति दुःखेन गतोद्बन्धात् कूर्मं युगच्छिद्र इवार्णवस्यः ॥ २७ ॥
 निर्व्रित्य मारं युधि इन्निवारमद्यामि लोके रणशास्त्रेश्वरः ।
 शरोऽप्यश्वरः न हि वेदितव्यो टोपैरमिचैरिव हन्यते यः ॥ २८ ॥
 निष्ठाप्य रागाग्निमुदौर्णमद्य दिक्षा मुसं स्वप्यमि वीतदाहः ।
 दुःखं हि जेते ग्रथनेऽप्युदारं क्रोधाग्निना चेतमि दह्यमानः ॥ २९ ॥

१ P. M. शुभः ।

२ P. M. has अतोविषामे before verse 27.

अभ्युच्छितो द्रव्यमदेन पूर्वमद्यामि तृणोपरमात् ममृद्भुः ।
 यावत् मतर्षः पुरुषो हि लोके तावत्समृद्धोऽपि सदा दरिद्रः ॥३०॥
 अघोपदेष्टु तव युक्तरूपं शृद्धोदनो मे नृपतिः पितेति ।
 भ्रष्टस्य धर्मात् पितृभिर्निपातादधाघनीयो हि कुलोपदेशः । ३१ ॥
 दिक्ष्यामि शान्तिं परमामुपेतो निस्तीर्णकान्तार इवाप्रभारः ।
 सर्वो हि समारगतो भयार्तो यथैव कान्तारगतस्तथैव । ३२ ॥
 आरण्यकं भैलचरं विनीतं द्रक्ष्यामि नन्दं निमृतं कदेति ।
 आसीत् पुरस्तात् त्वयि मे दिदृशा तथापि दिक्ष्यामि मम दर्शनोद्यः ॥३३॥
 भवत्यरूपोपि हि दर्शनोद्यस्त्वलङ्कृतः श्रेष्ठतमैर्गुणैः स्वैः ।
 टोषैः परीतो मलिनौकरैस्तु सुदर्शनोद्योऽपि विरूप एव ॥३४॥
 अथ प्रकृष्टा तव बुद्धिमत्ता क्वचनं यथा ते कृतमात्मकार्यम् ।
 अतोन्नतस्यापि हि नास्ति बुद्धिर्नोत्पद्यते श्रेयसि यस्य बुद्धिः ॥३५॥
 उन्मौलितस्यापि जनस्य मध्ये निमीलितस्यापि तथैव चक्षुः ।
 प्रज्ञामयं यस्य हि नास्ति चक्षुश्चक्षुर्न तस्यास्ति सचक्षुषोपि ॥३६॥
 दुःखप्रतीकारनिमित्तमार्त्तः क्लृप्त्वादिभिः खेदमुपेति लोकः ।
 अजलमागच्छति तत्र भूयो ज्ञानेन यस्याद्य कृतस्त्वयान्तः ॥३७॥
 दुःखं न मे स्यात् सुखमेव मे स्यादिति प्रवृत्तः मततं हि लोकः ।
 न वेत्ति तच्चैव तथा यथा स्यात् प्राप्नोति त्वयाद्यासुलभं यथावत् ॥३८॥

इत्येवमादि स्थिरबुद्धिचित्तपथागतेनाभिहितो हिताय ।

स्वप्नेषु निद्रासु इति विषयेषु कृतान्तर्यामिणोऽपि नन्दः ॥३९॥

अहो विषयेषु विषेयदर्शिस्त्वयानुकम्पा मयि दर्शितेयम् ।

यत्कामपद्मे भगवन्निमग्नस्त्वत्तोऽस्मि संमारभयादकामः ॥४०॥

भ्रात्रा त्वया श्रेयसि दैशिकेन पित्रा फलस्येन तथैव भात्रा ।
 हतोऽभविष्यं यदि न व्यमोक्ष्यं सार्थात् परिभ्रष्ट इवाकृतार्थः ॥४१॥
 शान्तस्य तुष्टस्य सुखो विवेको विज्ञाततत्त्वस्य परौचकस्य ।
 प्रहोषमानस्य च निर्झदस्य सुख विरागत्वममक्तबुद्धेः ॥४२॥
 अ(शौ) हि तत्त्वं परिगम्य मम्यग्रिर्धूय दोषानधिगम्य शान्तिम् ।
 खं नाश्रमं मम्रति चिन्तयामि न तं जनं नाप्सरसो न देवान् ॥४३॥
 इदं हि भुक्त्वा शूचि शामिकं सुख न मे मनः कांचति कामजं सुखम् ।
 महार्हमप्यन्नमदैवताद्यतं दिवौकसो भुक्तवतः सुधामिव ॥४४॥
 अहोऽन्धविज्ञाननिमीलितं जगत् पटान्तरे पश्यति नोत्तमं सुखम् ।
 स्वाधीनमध्यात्मसुखं व्यपाम्य हि श्रमं तथा कामसुखार्थमृच्छति ॥४५॥
 यथा हि रत्नाकरमेव दुर्धतिर्विहाय रत्नान्दमतो मणीन् हरेत् ।
 अपाम्य मम्वोधिमुख तथोत्तमं श्रमं ब्रजेत कामसुखोपलब्धये ॥४६॥
 अहो हि मत्सेध्वतिमैत्रचेतमम्रथागतस्यानुजिह्वृता परा ।
 अपाम्य यद्भानसुखं मुने परं परस्य दुःखोपरमाय विद्यमे ॥४७॥
 मया नु शक्तं प्रतिकर्तुमद्य किं गुरौ हितैपिष्टमुद्रस्यके त्वयि ।
 ममुद्धृतो येन भवार्णवाटहं महार्णवाच्छूर्जितनौरिवोर्ध्वभिः ॥४८॥
 ततो मुनिस्तस्य निगम्य हेतुमत् प्रहोषमर्वांसवसूचकं वचः ।
 इदं वभाषे वदतामनुत्तमो यदहंति शीघ्रं एव भाषितुम् ॥४९॥
 एत हताशेः परमाशेवित् हतो ब्रमेव धीमस्रभिधातुमहंमि ।
 अतीत्य कान्तारमवाप्रमाधनः सुदेशिकस्यैव हतं महावपिक् ॥५०॥
 अत्रैति बुद्धं नरदस्यैमारुचिं कृती यथाहंरूपशान्तमानमम् ।

न दृष्टमत्योपि तथाच बुध्यते पृथग्जनः किं वत बुद्धिमानपि ॥५१॥

रजस्तमोभ्यां परिसुक्तचेतमस्तवैव वेद्यं सदृशी हतज्ञता ।

रजःप्रकर्षेण जगत्प्रवस्थिते हतज्ञभावो हि हतज्ञ दुर्ममः ॥५२॥

मधर्षं धर्षान्वयतो यतश्च ते मयि प्रमादोऽधिगमेन कौशलम् ।

अतोऽस्ति भूयस्त्वयि मे विवर्चितं नतो हि भक्तेश्वभियोगमर्हसि ॥५३॥

अवाप्तकार्योऽसि परां गतिं गतो न तेऽस्ति किञ्चित्करणीय-
मपि ।

अतःपर सौम्य चरानुकम्पया विमोक्षयन् हृच्छ्रगतान् परानपि ॥५४॥

दृष्टार्यमेवारभते नरोऽधमो विमध्यमस्त्रभयलौकिकीं क्रियाम् ।

क्रियामसुचैव फल्लाय मथ्यमा विप्रिष्टधर्मा पुनरप्रवृत्तये ॥५५॥

दृष्टोत्तमेभ्योपि मतः सुभूमो य उत्तमं धर्ममवाप्य नैष्ठिकम् ।

अचिन्तयित्वा सुगतं परिश्रमं श्रमं परेभ्योऽप्युपदेष्टुमिच्छति ॥५६॥

विहाय तस्मादिह कार्यमात्मनः कुरु स्थिरात्मान् परकार्यमप्यथो ।

भ्रमस्तु मत्सेपु तमोवृतात्मसु श्रुतप्रदीपो निशि धार्यतामयम् ॥५७॥

ब्रवीतु तावत्पुरि विस्मितो जनः त्वयि स्थिते कुर्वन्ति धर्मदेशनाः ।

अहोवताद्यर्यमिदं विमुक्तये करोति रागौ यदयं कथामिति ॥५८॥

ध्रुवं हि मश्रुत्य तव स्थिरं [म]ानो

निवृत्तनानाविषयैर्मनोरथैः ।

वधुर्गृहे मापि तवानुकुर्वन्ती

करिष्यते स्त्रीषु विरगिण्यैः कथाः ॥५९॥

त्वयि परमष्टौ निविष्टतत्त्वे

भवन्गता न हि रम्यते ध्रुवं मा ।

मनसि शमदमात्मके विविक्ते

मतिरिवकामसुखेः परीचकस्य ॥ ६० ॥

इत्यर्हतः परमकारुणिकस्य शास्तुः

मूर्द्धा वचस्य चरणौ च समं गृह्येत्वा ।

स्वस्यः प्रशान्तहृदयो विनिवृत्तकार्यं

पार्श्वान्मुनेः प्रतिययौ विभदः करीव ॥ ६१ ॥

भिन्नार्थं ममये विवेकं च पुरीं दृष्टीर्जनन्यात्रिपन्

लाभालाभसुखासुखादिषु भमः स्वस्येन्द्रियो निस्पृहः ।

निर्मात्माय चकार तत्र च कथां काले जनायार्थिने

नैवोन्मार्गगतान् [जनान्] परिभवन्नात्मानमुत्कर्षयन् ॥ ६२ ॥

मौन्दरनन्दे महाकाव्ये आजाव्याकरणं

नामाष्टादशमः सर्गः ॥

इत्येषा व्युपशान्तये न रतये मोक्षार्थगर्भाकृति'
 श्रोतृणां ग्रहणार्थमन्यमनसां काव्योपचारात्कृता ।
 यन्मोक्षात्कृतमन्यदत्र हि मया तत्काव्यधर्मात् कृतम्
 पातु तिक्रमिवौषध मधुयुत इयं कथं स्यादिति ॥६२॥
 प्रायेणास्योक्त्यं लोकं विषयरतिपर मोक्षात् प्रतिहत
 काव्यव्याजेन तत्त्व कथितमिह मया मोक्षपरमिति ।
 तद्बुद्ध्या शमिकं यत् तद्वहितमितो याश्च न ललितम्
 पांशुभ्यो धातुलेभ्यो नियतमुपकर चामौकरमिति ॥६४॥

आर्यसुवर्णाक्षीपुत्रस्य माकेतकस्य^१ भिक्षो-^२

राचार्य-भद्रनाथघोषस्य महाकवेर्महावादिनः कृतिरियम् ॥

१ P. M माकेतकस्य ।

२ P. L. भिक्षा श्री ।

APPENDIX

NOTES ON THE READINGS OF THE TEXT

I 2 सुत्रियाय is not classical Sanskrit P.L.M. lacuna.

I 3 अघोस्तत् is wrong in grammar, so it has been changed into अघुस्तत्. P.L.M lacuna

I 7 P.L.M lacuna स्फेकटे in P.M The modern Nepalese scribes change very frequently ष्ट into स्त and स्त into ष्ट. So it has been changed into शेकते .

P M वेमराष्ट्रपायुमि The reading of P L M वेमराष्ट्रपायुमि , which has been adopted

I 25 P.M. मनिरुद्ध कुमारश्च P L M the lower parts of सु, नि and ऋ are gone But there is sufficient indication to show that the subscript च in सु was there सुं is almost entire with an anusvāra at the top But as the anusvāra cannot be construed, it has been changed into visarga

I 28. तेषां हृदिचिकीर्षया P.M has तेषां ष्ट^{मि} चिकीर्षया. P L M. has a long lacuna But the anusvāra in तेषां is clearly visible. ष्ट is altogether gone And after that, the upper part of हृदि, that is हि, is visible There is room only for two letters after तेषां. So I have made it हृदिचिकीर्षया. The word हृदि in the sense of prosperity is well known in the Hindu ritualistic works, as in the term हृदिग्रह. It is also used in the same sense in this work (I 39 and 41).

I 38. निर्मिमीष्यं. P.L M lacuna P.M निर्मिमीष्य which has been changed into the correct grammatical form of निर्मिमीष्य .

I 44 P M has विद्वषस्तस्यु पयत्सु कर्मसु In P L M the upper parts of the letters from वि to क are corroded There is the subscript त, subscript सु, and the lower curve of प or ष or य, then the lower part of subscript ष, and then the lower part of the subscript सु From this I have made तस्युषषट्सु कर्मसु or तस्युष षट्सु कर्मसु ।

I 46 P M has evidently वेवे P L M has the upper portions above the mātrā corroded The subscript below त is also corroded The first letter ष has a long nose, from which it may be either षत्र or षत्. I prefer the reading of P M, because P.L.M. is so indistinct

I 58 P M has आह्वानां बाहुमालिनाम् P L M आलानां बाहुमालिनां Both the readings are obscure But as the word आलान is well known and gives a clear meaning, I have ventured to change the first word into आलान

I Col P L M invariably calls the work सोन्दरानन्द, but P M सोन्दतानन्द. I have preferred the reading of P L M as more ancient

II 13 Very corrupt P M has नद्यवाच्याद्यत मयास्तुदुर्लभवि औचित. P L M has नद्य distinct The lower parts of the next two letters are, to a certain extent, visible These may be the lower part of क and the lower part of च The next two letters are absolutely gone Then faint traces of मया. Then the lower part of स्तु The whole of दुर्लभ The greater part of the lower section मवि चायत. I suggest नद्यवाच्याद्यत मयास्तुदुर्लभवि औचित as in the text

II 18 P L M complete lacuna P M has कलमपंचतम् which gives no meaning I suggest कलमपंचतम् (He gave wealth to good purpose)

II. 30 P.L.M. मममयत्. P.M. अन्नतपत् which has been neglected

II. 31. Both MSS read कालमद्य ममूषयत्. I cannot make any meaning out of this with grammatical consistency. I suggest कालं च अममूषयत् (that is, he made time produce wealth).

II. 41. P.L.M. तेनारिपि. P.M. तेनारिपि. I have suggested तेनारिपि.

II. 53. According to classical Sanskrit अर्ष is masculine as a word formed by the suffix अर्ष, and so in the body of the book I restored a visarga. But I find that Aśvaghoṣa often uses an अर्षन्त word in neuter, both in this poem and Buddhacarita. And so in the errata I have corrected the restoration into anusvāra instead of visarga. In P.L.M. I find a slight trace of anusvāra too.

III. 3. P.M. has तपोन्द्रकं which is evidently wrong as this teacher is known in Buddhist traditions as उद्रकः रामयुवः or उद्रकः. P.L.M. has तपोर्दुकं. But the scribe of this MS. is in the habit of adding a superscript र whenever there is a subscript र.

III. 4 P.M. has हन्तमागमम् । निद्रयमनयगतः in which हन्त is absolutely unmeaning, as there is no necessity for खेद् here. I have accepted the reading of P.L.M.

III. 18. P.M. has अपरिपद्य. But the sixth case-ending cannot be construed. The P.L.M. has only the left hand half of अ, and there is a faint trace of the tip of the nose of the subscript अ. So I have ventured to make it अपरिपद्य अ

III. 20. P.M. अर्षे. P.L.M. has only the lower subscripts visible, the first subscript is ङ and the second subscript अ. I take it to be अर्षे.

III. 22. P.M. निमलमतिरुषियु पुनर्दे अहुपाययत् पुनरमृत

येकधा P L M after a long lacuna has पु पुनर्नर्त्रुधा०
I make it as in the text अशयिपु is ungrammatical
and so I make it शिशयिपु After पुन I drop न

III 28 Both P L M and P M मसन० which
destroys the metre I make it मसन्न

III 34 P M व corrected into व, and द्व P L M
वद्व I have taken the corrected reading of P M

P M वृष इव P L M वृष इव The latter reading
has been accepted

IV I P M मनोद्विवाये P L M has the upper part
of म and the superscript of यो from which I make it
मुनो

IV 12 P L M has a long lacuna P M पइयाव
The letter resembling व has been found several times
in P M as an ornament I have ventured to make
it प्रियां व

IV 17 P M योक्तताभ्या P L M has lower part
of या, lower part of न्नु lower part of त and lower part
of यत् I take the right hand vertical line of यो to be
the vertical remain of left hand f of न्नु So the read-
ing would be योन्नुताभ्या I suggest यन्नुताभ्या It
may also be याक्ताभ्या as the word योक्ता has been
used in VI 3 The त in P L M is however distinct
enough not to be क

IV 84 P M धर्मपीडा P L M धर्मपाषाणं This
shews that P M is a copy of a manuscript other than
our P L M

V 31 P L M मविद्यो P M म वेद्यो The latter
has been preferred because he has medicine in his
hand

VI 16 Both the MSS read यहिग्रिष्टा महिग्रिष्टा
would give a better meaning

VII 6 P L M absolute lacuna I have changed

मिय नू in P M into मियद्गु , and मिय स्रमववावदाता in the same into मियद्गु म्रमवावदाता . As the verse stands in P M , it gives no meaning . मियद्गु, a flowering tree, is a great favourite with Sanskrit poets . It is a delicate plant and well deserves the epithets प्रतनु and भीतामिव त्रिघ्नतली .

VII 9 P M पुष्पोकुमरगा . In P L M the whole line is a lacuna, with the exception of a cape like projection containing the lower parts of रा and ला and the letters अ, षि and ना almost entire . Before रा there is a slight trace with a letter with an ākāra . It may be रा . So I take it to have been (पुष्पे) राला . But as the letter रा with an ākāra interferes with metre, I have made it पुष्पेराला, bending down with flowers .

In the same verse P M reads दन्ते चसुद्धे . It is not difficult to change द्ग into द्ग for a scribe who transcribes an old Newari MS into modern Newari . I am tempted to make it चसुद्ध, as the flowers of the Nāga or the Nāgakesara tree look like a flowerpot made of ivory . Inside the flower it is yellow . Therefore the flowers of Nagakesara answers to the description दान्ते चसुद्धेतिव चिमगर्भे .

VII. 11 P M reading is evidently the better one here . It shews also that it was copied from a MS other than our P L M .

VIII 11 P L M. तालव and P.M. चातर . I do not know which reading to prefer . Along with wooden and iron chain, one would be tempted to prefer a chain made of stone . But I have preferred the P.L.M reading, as that MS is, as a rule, a surer guide than the P.M.

VII 26 P.L.M. long lacuna P.M. यतो which gives no meaning . I have ventured to change it into रता .

VII 30 P L M lacuna P M वेप्रमवर्षा This is वेप्रमवर्षा as वेप्रमवर्षू is a word often met with in contemporary literature In Buddhacarita it is used in this very connection See 4 16

VII 38 P M has नकाशशाङ्कस्य P L M has न almost entire, and of the next letter the subscript त is entirely visible with a convex curve and an आकार I take it to be नसा I am justified by the fact that Budha's son was the grandson of the moon god as well as the explicit statement in Buddhacarita See XIII 12

VII 40 P M गङ्गाजलेनाग० P.L.M गङ्गाजलेनङ्ग० which gives exactly the meaning wanted

VIII 5 P L M long lacuna P M रजस्तमसत्त सत् with a guru अ in स spoils the metre I have changed it into रजस्तम सता It saves the metre But सत् as a substitute for सत्त्व is unusual There is something like a dot in the centre of the vertical line of र But I am sure it cannot be read as र It is a very doubtful passage

VIII 31 P L M lacuna P M कुराजा which spoils metre, sense and grammar I have ventured to suggest मुञ्जना which saves all the three

VIII 38 P L M complete lacuna P M वलिता वनिसेय चञ्जला सदितरदृष्टिनायद्यते The fourth pāda has a letter less, and as it stands, it gives no sense I have changed it as in the text वद्यते has been changed into द्रियते and a न has been placed before द्रियते to supply the shortage of letters wanted in the metre दृ has been changed into धु and ना into न These suggested changes have at least one recommendation It gives a good sense In the third pāda I was almost tempted to change वलिता into वनिता. But P M. is against it

VIII 40 P M सूतवद् which is nonsense P L M has the lower parts of the two letters before वद् The subscript र in the second letter is distinctly visible with a faint trace of चकार, which has suggested श्रु and the first letter has turned out to be the lower part of श

VIII 43 Of this verse P L M has only न वदन्ति सोऽद् fully and distinctly visible In P M this portion has been written in a very bad hand by one who knew no Sanskrit The first half of the verse as it stands in P M runs thus —प्रविशत्यपि हि स्थिरचित्तमवधन्त्यपि मत्तुनीतिता । प्रविशति is certainly wrong as स्थिर, the subject, is in plural So I read प्रविशन्ति अवधन्ति is wrong I have suggested अनुवदन्ति as a correct Sanskrit plural verbal form consistent with metre मत्तु has been changed into मुक्त

VIII 44 Covered by a long lacuna in P L M P M has यपच किलगो चिरमुना, which has been made यकञ्चिरमुना, and प्रमथनाच गति इ विद्य which has been changed into प्रमथनाच गतिर्न विद्यते

VIII 45 P L M has य गतय समथापूर्वनितादृत रत्न A little before this we have subscript च at the end of a vertical line with a concave curve faintly visible This I take to be सु After this letter, there is a vertical line representing the lower part of medial च and the lower part of न Then the lower part of र with a medial च hanging from the middle of its vertical line, and after that there is a subscript र Next to this there is a subscript त I have made the last two letters द्वात् Then there are three vertical strokes of मना The whole would read द्वात् मना P M reads मुनिरद्यत्तयाच गतय . One would be tempted to read मुनिरद्यत्तयाच . But I could not accept this reading, as there is a

medial ळ after र and the ākāra in चान्त् would come down vertically to the foot of the line. But it is not so. In the P.L.M., the 'Ā' stroke in च्च need not come down so low. It generally comes down from the mātrā to a little above the subscript भ.

VIII 47 In P L M अय is visible, the lowest parts of सूक्ष्म are traceable. Then after a short complete lacuna the lowest parts of ञ and य are visible. Before ञ, the very lowest part of a vertical stroke is traceable. In P M the reading is अय सूक्ष्ममतीहृयाञ्च घृक्. But it is not justified by the traces in P L M. So I have made it सूक्ष्ममति प्रियाशया. In the next line I have changed व्रतं or व्रत in P.M. into चरित, thus saving the metre. Anyone having some experience of modern Newari manuscript, will, I believe, sympathize with me.

IX 18 P.L.M. हुगं० and P.M. त्रगं०. Both readings are equally acceptable. But I have preferred तरङ्गराज्य, as I know of a fight between Śrīkr̥ṣṇa and Samudra, but I know of no fight between a horse and Śrīkr̥ṣṇa.

IX. 22 P M ०द्विपानरात्र. From which I made it ०द्विपानरात्र. But P.L.M. has a better reading, द्विपानरीत्र.

IX, 36 P L M complete lacuna. P.M. ०शरीरे न वशाश्रित. I have made it शरीरे न यशेऽश्रित.

IX 45 Both the MSS have लम. So I have kept it. But लय would give a better meaning, specially when read with the next line.

X. ७ P L M. covered by a long lacuna. P.M. नापीहृतामः. This has been changed into पीताहृतामः. For, the lion covered with घनःशिला, etc., is compared to golden leaves.

X. 26. P.M. वदिराजनाजायते, from which I have made विराजन् प्रजायते. But on a closer inspection of P.L.M. it turns out to be विराजन् राजायते. Corrected in the erratum.

X. 56. Both P L M. and P M. बोद्धे. This is in the 7th case-ending which is ungrammatical. I think it is the 6th case ending of बोद्धु. a great Sāmkhya teacher of antiquity. His name is sometimes written as बोद्धुग.

X. 57. पायी in both MSS. But पायी is very unusual. I have changed it into पायो with future सिन्, having in view लभ्या in the next line, which is in future वृत्.

XI. 15. Both MSS read वृत्ते. But as it can not be construed, it has been changed into वृत्तं

XI. 20. Both MSS read तद्वत्. But in connection with श्लेष, वृत्तः as in the text seems to me to be a better reading. In P.M. in the middle of the vertical line of र there is a dot which is not, however, a medial वृ.

XI. 29. P L M. मध्वेत् and P M. मध्वेत्. Both are unmeaning. A slight alteration in P.L.M. would make it मध्वेत् which gives a better sense, as the honey-seeker in hilly tracts looks upwards for honey combs, and thus fails to notice precipices.

XIII. 53. P.L.M. lacuna. P.M. शयोग which destroys the metre. I have made it शङ्क, which improves the metre as well as the sense.

XIII. 55. This is a peculiar metre. The first line contains 15 syllables, the odds being *guru* and the evens *laghu*. The second line contains 16 syllables with the odds *laghu* and the evens *guru*. The third corresponds to the first and the fourth to the

second On this principle I had to add a क at the end of the second line It was जिङ्गे in P M Both being *gunu* I have added २ क and made जिङ्गके The fourth line in P M has only 14 syllables I had to restore a इ both for the sense and the metre and to change चिकिम्बेत् into चिकिम्बयेत् for the sake of the metre P L M complete lacuna

XIII 56 P M माक्षिद्भवेत्तयेत्पि which gives no sense I have adopted the P L M reading

XIV 47 P M सख्यते P I M has only the superscript ए of से

XV 16 P M स्वमनोद्गच्छ चेतस P L M has in a projection in a long lacuna, only three letters superscript स with anusvara स and नो I have rendered it स्व मना द्गुचेतस

XV 18 P M नति Following the use of classical Sanskrit I have made it रति But नति in the sense of परिस्थिति is often used in Buddhist Sanskrit

XV 22 P M नत्वककुशल, which does not come in quite correctly at a place when अकुशलकर्म is the subject of teaching I have changed it into नत्वेवाकुशल

XV 26 P M सुदतामर्षं खनद्विव I have changed ओकार in ता of सुदता, into ईकार

XV 50 P M सावे चित्रेषु सा कृपा P L M साकचित्रेषु which gives better sense

XVI 6 Both MSS अपतिवेधत But अपतिवाधत would give a better meaning The use of अवमुहुर and प्रतिबुध्य in the previous verse justifies my observation But it is difficult to go against both the MSS

XVI 11 Both the manuscripts read शरीरवानि But I believe it to be the adjective of हृत् So I have made it neuter

XVI. 14. Both the MSS. अवेदि which is wrong in classical Sanskrit.

XVI. 23. P.L.M. lacuna. P.M. अवेद्य which I have adopted in the text, though it is wrong in grammar.

XVI. 26. P.L.M. धर्म and P.M. धर्म. Both may be correct, as the author uses both the vaidika form of धर्मन् and the classical form of धर्म

XVI. 27. Both MSS व्याघ्रयोः I have made it classical Sanskrit व्याघ्रयो

XVI. 41. P.L.M. अपि सारंगस्ये P.M. अभिसारंगस्ये. I prefer the reading of P.L.M, as a cumulative conjunction is necessary here

XVI. 74 P.M. वृच्छति. P.L.M. the upper part of a न with रेफ and एकार, the top of a letter, then ति almost entire I have, therefore, adopted the P.L.M. reading वृच्छति

XVI 76 In P.L.M. nearly the whole of the two pādas are a lacuna P.M कखे which gives no meaning But कखे and कखे in P.M. handwriting are so near that I have made it कखे, which means पापे and which fits with the context

XVI 88. P.M इन्तिऽपि इत्त which gives no meaning. P.L.M. the upper part absolutely gone; the lower parts of the 2nd and the 5th letters are the same So I have made it इन्तिऽपि इन्त

XVI 87. Both the MSS कृषिल० which spoils the metre I have therefore made it कृषिल०.

XVI 90. Both MSS ककिल which spoils the metre I have made it ककिल, as that appears to be the name (see Nep. Bud. Lit, p 38). It is also justified by the name of a work entitled ककिलामुद्रय discovered in Madras and Udisyā

XVII 43 Both MSS कामाग्निदेहेन But would not दाहेन be preferable ?

XVIII. 31. P M शुद्धादनामवृषति PLM has a long lacuna here with a cape like projection in which are distinctly visible वृषति पितेति. I change ष into म and read शुद्धादना मे वृषतिः पितेति

XIII. 62 I have restored जनान् for the metre

XIII 63 सोषात् I have changed into सोषात् as scribes in Nepal for many centuries freely interchange ष, छ and ष

ERRATA AND CORRIGENDA

Page	Line	Incorrect	Correct
१	१४	०रमद्धीर्ण	०रमद्धीर्ण
१	N४	५	५ P.M
३	३	तमाश्रमम	तमाश्रमम्
७	१५	आपु यशो०	आपुर्था०
१०	१०	नद्यकाङ्क्षीत्	नद्यकाङ्क्षीत्
१०	१६	नयै भूमिं	नयैर्भूमि
१२	८	अभ्युदसीषहत्	अभ्युदसीषहत्
१२	N१	हो	हो
१२	N३	अभ्युदसीषत्	अभ्युदसीषत्
१२	N७	षाम्य	षाम्य
१३	१३	निक्रिया	निक्रिया
१४	१३	पुष्पवर्ष[ ]	पुष्पवर्ष[']
१५	६	माम चन्द्रा	मामचन्द्रा
१७	५	०मराडम् सपशम०	०मराडम्सपशम०
१८	१२	नृपति जनता	नृपतिर्जनता
१८	१६	०मधिगम्यसुने	०मधिगम्य सुन
२२	३	चक्रयाक तथा	चक्रयाकृतया
२२	४	नाचिन्तयत् वेप्रमत्	नाचिन्तयद्द्वेषमत्
२२	१८	परम्परा०	परम्परा०
२३	४	मृषत्	मृषत्
२४	१	०मथैतमाया	०मथैतमाया
२४	३	मतमालपयम्	मतमालपय
२४	३	ताद्याधरापुम्	ताद्याधरोपु
२४	४	रक्ताधिक्यम्	रक्ताधिक्यम्
२४	४	पतिनद्विरेफम्	पतिनद्विरेफ
२४	५	०माक्षिप्त	०माक्षिप्त

Page.	Line	Incorrect.	Correct
२४	१०	वेरम	वेरम
२४	११	निष्प्रणयश्च	निष्प्रणयश्च
२४	१२	काचित् श्रवाणयश्च	काचिदश्रवाणयश्च
२५	७	कर्तुम्	कर्तुं
२५	१०	विबोधयेयम् च	विबोधयेयञ्च
२५	११	अथाप्यनानाग्यान०	अथाप्यनाग्यान०
२६	६	युन ललम्बे	युनर्ललम्बे
२६	७	कृष्यमान	कृष्यमाण
२८	११	सुहु( )	सुहु(')
२८	११	तीव्र(')	तीव्र(.)
२८	१२	दृष्ट तथा	दृष्टस्तथा
२८	१४	०द्यलाधिकस्य	०द्वलाधिकस्य
२८	N१	P.L M कालन्महार	Nothing
२९	६	वेवेद उद्याच	वेवेदमुद्याच
२९	२१	शोक. नियतं	शोको नियतं
३०	१२	स्तम्	स्तं
३१	१०	प्रसक्ति यदि	प्रसक्तिर्यदि
३१	१५	लोष्टम्	लोष्टं
३१	१८	तुभ्यम्	तुभ्य
३३	६	०क्षयात् अम्भरा	०क्षयात् अम्भरा
३३	१५	वलभी०	बलभी०
३५	३	स्वामिनम्	स्वामिनं
३५	१३	मर्तुं दीर्घं	मर्तुं दीर्घं
३६	१२	अङ्गनाभि चिन्ता०	अङ्गनाभिविन्ता०
३७	१५	क स्यासि	क स्यासि
३८	१०	मिपां२	मिपां
३८	११	मिपद्गुं३	मिपद्गुं३
३८	१२	मिपद्गुं प्रसयायदाताम्	मिपद्गुं प्रसयायदाताम्३
३९	३	जहुः दृश्य	जहुर्दृश्य
३९	१७	०सुहृग वैषस्यताप्ररो	०सुहृगो वैषस्यताप्ररोः

Page	Line	Incorrect	Correct
४१	७	वङ्गो अक्षिता	वङ्गावक्षिता
४१	१५	०मप्रतिवृष्टमान	०मप्रतिवृष्टमाण
४४	२	शिवेन	शिवेन
४५	११	०भयात् विनि घत	भयाद्दिनि घत
४५	१२	वृग वपला	वृगवपला
४५	१६	जातवेदसा	जातवेदमा
४६	८	अविषक्तमते चलात्मन	अविषक्तमतेचलात्मना
४६	११	वालिश	वालिश
४६	२०	वालिश	वालिश
४६	N१	१	१ P. M
४९	२०	चलचित्तमौलि	चलचित्रमौलि
५५	१०	०द्विषान्वरात्	०द्विषानरीत्
५७	N१	स्ति०	स्ति
५९	१४	सपम्	सपम्
६०	८	विमासघर्मां	विमासघर्मां
६२	१०	श्रुतूणां	श्रुतूनां
६२	N१	०पिता	०पिता०
६३	१२	प्रजापते	गङ्गापते
६३	१७	वेद्वृष्यनीखे नयने.	वेद्वृष्यने खेनेपने
६३	१९	वक्षरीभि मध्येषु	वक्षरीभिर्मध्येषु
६४	१७	सेष्टा सत	सेष्टासत
६४	२०	जेष्टीपमाना	जेष्टीपमाना
६५	१	रजिष्टीपुं भूया	रजिष्टीपुंभूया
६५	२२	अशोथ	अशोथ
७०	९	अट्टाविचपत	अट्टा विचपत
७०	१९	सप्तद्विं०	सप्तद्वं०
८०	६	रपावाभ्याम्	रपावाभ्यां
८०	१९	खम्	ख
८५	७	०शरीरांम्	०शरीरा
८९	१०	चत	चित

Page	Line.	Incorrect.	Correct
९०	११	अस्यसम्	अस्यसं
१०४	१२	यथा स्रभायेन	यथाम्रभायेन
१०५	१०	तथा	तथा
१०६	४	हयोपपुत्र	हयोपपुत्र
१०६	११	वाप्यात्मणे	वाप्यात्मणे
१०६	१४	धमन् न कासे	धमन्नकासे
१११	६	वसन्	वसन्
११४	१८	योगाद्युधाम्ने०	योगाद्युधाम्ने०
१२४	१८	वधुः	वधूः